

ч. інв. 2844.

14410.

ЖУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА.
Серія I, ч. 180.

Стефан Ковалів.

ЩАСЛИВА БАБУНЯ.

Оповідання для молодіжи.

Том четвертий.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

ME
FG
3945
K62
S5
1911
V.4

1. Доде
2. Шасл
3. Стріч
4. Дров
5. Пятка
6. Воло
7. Своя
8. Памят
9. З кни

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

MEM
PG
3948
K62
S5
1911
v.4

AUN3372

ЗМІСТ:

	стор.
1. Додержали тайну	1
2. Щаслива бабуня	19
3. Стріча під хрестом	26
4. Дроворуб	44
5. Пятка	59
6. Волоцюга . <i>ш</i>	73
7. Свояки	90
8. Памятник на кливі	120
9. З книги міра	132

Memorial Library
University of Wisconsin - Madison
728 State Street
Madison, WI 53706-1494

Додержали тайну.

Учителька рисунків панна Гонората була сим разом у добрім настрою душевнім: на всіх чотирох годинах пішло їй гладко по наміченому пляну, ніхто увесь час не зноровив ся, а кінець діло хвалив.

Вона стояла на вивисшенім місци, на високих пірамідних ступенях дивоглядної завітної конструкції й зірко слідила за виходячими ученицями з осьмої кляси. Своім на диво величезним ростом, своєю стрімкою поставою і у тім солом'янім капелюсі з тирольським наголовачем, досягала майже стелі і пригадувала своїм ученицям постійно африканську жирафу не в злобнім, лише в добрім понятю; зрештою вона за раз по директорці тішила ся загальною любовю і сліпим довірем межи ученицями.

Послідна з виходячих кликнула ще за порогом дзвінким сопраном „цьлрчку!“... Гонората не рушала ся: ті, що остали в клясі й стояли смирно за своїми столиками, догадували ся, про що ходить; вони були свято переконані, що „жирафа педант“ зуміє й до вечера стояти, що мармурова статуа й одного слова не скаже. — Ми, прошу пані, лишаємо ся по годині хочемо свої роботи покінчити — заявила перша Ярослава Краснопера, панночка не з буденних: вона

була дочкою городського пароха „гонорового крилошанина“, відличною ученицею в осьмій класі, а передовсім привітною і службною для всіх своїх товаришок, за що з сердечности кликали її часом „райським цвітком“.

— Приліжність красна річ — каже Гонората — але знаєте, часом може приплисти вам у голову щось таке — приміром жужане насікомих або шипіт нездалого фонографу, а що тоді?...

Гонората славилася маломовністю; стільки слів на один раз, се рідкий випадок, вірний знак, що добра воля учениць була їй по нутру й паночки провіжили те, а перша Ярослава Краснопера поручила ся за спокій і взяла відповідальність за всіх на себе. Учителька хотіла повісти ще на те, що кожда відповідає за себе, та надумала ся: жаль їй було Славочки, такої любові дитини; вона сходила обережно по ступенях із того „горного сідалища“ немов із високої кручі, попрощалася з ученицями і вийшла з салі. „Цьлрчку!“ мов на коменду кликнуло тепер аж шість дзвінких сопранів.

Приліжні дівоньки скоро покінчили свою роботу, та ще скорше поховали краски і пензлі до пульпітів, а взяли ся за друге важне діло, можна сказати за найважніше з того всего, що могли самі своїм умом придумати дотепер. Розходило ся ось про що; за дві неділі припадали іменини їх любенької директорки, хотіли отже в той день заявити свою вдячність тій, що була тепер їх, а колись їх материй вихователькою. Здійснити те діло було не так легко і видавало ся неможливе: сіденька, загально поважана в цілім городі праведниця, увесь рік і в кожній порі жертвувала себе для кожного, лише в той один день не показувала ся на світ, жадала самотности; зі старших людей одні знали,

другі догадували ся по части причини сего дивного поведеня, тому й шанували її волю.

— Коли хто хоче викликати в моїй душі найбільше горе й біль, то тільки бажаннями в день мого ангела — так сказала раз директорка й ті слова стали завітними, на них зважали учительки й учениці.

Але в тім році лучив ся директорці один важний випадок і мало що не звів її з простої дороги, по котрій вона ступала сміло сорок літ і світила живим образом усіх гарних прикмет для своїх вихованиць. Постиг її навіть тяжкий удар, про який ніколи й не снила: утратила за-мужну доню, утратила єдинородну свою гордість і зїницю в оці й то в найкрасшім цвіті літ; улетучила ся, полинула її єдина надія неждано до Бога, а лишила нелітну сиріточку внука. Всі матери, колишні учениці директорки, говорили собі: „Господи, її праведницю постигло таке горе, ні, се не може бути“, а воно так було на правду. Весь гброд — від великого до малого — ридав, горював із нею, але ніхто не важив ся сего висказати перед нею, щоби не збільшати болю материнського серця.

Над тим отже промишляли дівоньки, як зменшити хоч крихточку се горе невимовне, що висушило сльози й остудило любов до них тої, котру всею душею обожали. А тихо вели ся молоденькі панночки, так тихо, що й сторожиха всюдисуща не завважала їх і замкнула клясу, аж два рази заскреготів ключ у засуві. Вони приліжні тільки глянули по собі й усміхнули ся тайком.

— Добре нам тут під ключем — жартувала Ярослава Краснопера. — Найнебезпечнійша усунула ся сама: оруже те в неї за тими широкими сікачами таке гнучке, поворотне... звісне нам дуже добре...

*

І стали обговорювати відличні під ключем се благородне діло, стали обдумувати його по свому дівочому уму-розуму: всі діла сіденької праведниці кликали на поміч; усе пригадували собі: і те, що розказували їм їх мамунечки зі свого шкільного дівованя й се, що бачили самі на тій невсипущій директорці, що до всіх відносила ся милостиво з посвятою і безпримірною любовю. Тепер не та, що давнійше, знать удар сей змінив її, вони се відчували.

Уложене пляну, по якому мала відбути ся та затія дівоча, доходило до кінця: хор вишколений самою директоркою щоденною вправою, пільні цвіти, святочний наряд, от і все, що входило в програму свята. Ні, ще не все; ще розходило ся о одну марницю, а то: котра з них мала виступити на „перший огонь“, себто з бажаннями і на тій точці стали дівоньки спорити.

— Я гадаю — мовить Ярослава Краснопера — що до сего найліпше надає ся наша задумчива книжниця Зоня: вона з того всего, що ми тепер говорили, з тих усіх діл нашої благодітельки звине таку запашну китицю, змислить таку божеську красу нам усім на подив. Пригадайте собі вечерниці в моїх родичів, як вона ушасливила нас усіх своїми дотепними бажаннями.

Зоня Козарівна запротестувала рішучо. Вона оправдувала ся:

— В кождім іншим разі, тільки не в сїм. Межи вами промовляти хоч зараз, але перед нашою директоркою, що стілько страдає, я не в силі: стану перед нею, згадаю її горе і сей страшний образ смерти її єдинородної, заридуаю в голос; грудь мені стисне, голова закружить ся і я вже тепер представляю собі, як зливаєтє мене водою.

— Фантазуєш, Зонечко — спорила Ярослава. — Пригадай собі тільки той вечер у нас,

а признаєш сама, що твоє оправдане тут ні причім. Тямиш, як ми всі величали тебе, а мої родичі просто на руках тебе носили, аж мені зависно стало.

— Є чого позавидувати. Не удавай, що мене не розумієш. Що я у вас найсмілійша й найвеселійша, то не тяжко пояснити: ви всі в союзі й кожде з осібна тішите ся щастем, в кождім углі дише радість, навіть ікони святих угодників по стінах напувають мене відвагою. Коли хочете, то я напишу чи уложу бажаня і проголошу перед вами, але там — на те мене не намовите. Зрештою коли ти, Славенько, не приймаєш ся того, то виберім за нашу бесідницю Стефцю: її не сокрушить ніщо і перед громами не устрашить ся, перед ніким не унімає ся.

Стефанія Старобірна веселенька, многоговірлива дівонька, що уміла кождій закрутити хулу-ману, закликана пустомельниця, затрепотала ся як на муравельній купині, замотала рученьками і говорить:

— Я відказую ся від сего енергічно всею душею, всіми нервами й руками й ногами. Самі постійно мені дорікаєте: „Стефка, не мели полови!“ „Стефка не печатай, чи не друкуй!“ „Стефка, не говори сорок слів там, де одним усе можна сказати!“ „Стефка хулу-ману крутить!... а тут от що вигадали, де мене сунуть. Мені тільки в однім щастить ся: в нашої ветхої Костусі з її котиками. Там я кождій кіточці наторочу стілько ніжностей, що Костуся аж сльозами умиває ся з превеликої радости. — Ніхто в світі не приголубить так моїх діточок возлюблених, як ти, Стефунечко — говорить і величає мене своєю найвідличнішою ученицею і гостить конфектами та запевнює мене, що я в цілій школі знаю найліпше „натуральну“. Позавчора ми обі з Костусею її пінчикови, не тому

ситнень кому, що терпить на сонність, лише тому найменшому з шовковим срібним волосом, таку лячну операцію...

— Пст!... пст!... — всі рівночасно заявили неохоту і позатикали уха, щоби дальше не слухати.

— Нігтик, чи пазурочок один — трепетала Стефка голоснійше і живійше — говорю вам пазурочок на правій лапці: Костуся обвинула пінчика шовковою пеленою, т. є шалем, щоби нічого не видів і тільки ту лапочку з довгим пазуром держала, зажмуривши очи, а я ножицями ценк!...

— Стефцуню, перестань! — молили всі й умолили, бо грізьбою в неї нічого не можна було осягнути.

Так панночки на тім увязли: анї одна не хотїла взяти ся за те, що мало бути головною сутею їх пляну. Довго ще спорили, дуже довго, аж навпослід по гадці Ярослави Красноперівної порішили, щоби сю тайну повірити учительці Гоноратї. „Педант жирафа“, як сказано, тішила ся по директорці найбільшою любовю й довірем у цілій школі.

* * *

На другий день не йшли, а майже бігли приліжні панночки і про одне гадали: щоби тільки борше, щоби вже скоро бути на місци. Навіть не споглянули на красу сходячого сонця, так були тим переняті, щоби лиш борше. Аж коли очутили ся в кімнатї учительки Гонорати й почули її голос „зараз... прошу заждати, я ще не готова“, аж тоді опритомніли й погадали собі: — Не в пору явили ся, потревожили педантку, певно не пощастить ся. — Вони дївоньки знайшли ся як раз у такім положеню, як при-

міром розсіяна панночка, що спішить вулицею, на ніщо не зважає так довго, аж кому небудь не струтить парасолькою циліндер із голови, або розсяде ся в чужім домі на новім капелюсі самої хозяйки. Кивати пятами за пізно, коли веліли ждати. Наперед не могли також утікати, бо от перед ними стіна, а на стіні величава ікона Богородиці, а перед Богородицею горить синя лампа і пробиває крізь неї не синє, лише ясно-зелене світло й освічує слова написані кирилицею „Хто Тебе не ублажить, Пресвятая Діво“. Образ сей, діло самої учительки Гонорати, дуже добре їм звісний; вони оглядали вже його не раз і все одно й те саме подивлялися: як можна тлінною рукою намалювати таку чудесну, божеську постать і то ще грейцаровим олівцем? Тай тіни з сього грейцарового олівця, не тіни — лише прозорі облаки, а в сих облаках призрак Пренепорочної, окруженої ликами святих. Чим довше вдивлялися в лице Пречистої, тим попадали в більшу задуму; їм здавало ся, що ось зараз виступить із тих золотих рам чудесне видіне й взнесе ся під стелею разом із тими словами „Хто Тебе не ублажить“, що мигтять в їх очах радужним світлом.

З сеї задуми збудила дівоньки учителька Гонората. Вона незаметно явила ся з омежною кімнати, привитала ся з ненадійними гостеньками дуже милостиво. Готова була до виходу, навіть і капелюх із тирольським наголовачем довершував її непомірно стрімку висоту.

Дівоньки відповіли несміло на привіт учительки і в мить випростували ся, як церковні поставники: в тій хвилі були раді як найбільше догодити „педантці“ своїм поведенєм.

— Щож, ранні птички, покінчили вчорайшу роботу? — спитала учителька.

Ярослава набрала смілости. Вона перепро-

сила, що так рано потревожили паню, розказала, про що вчора радили і як усе гарно виходить, тільки на однім не можуть погодити ся. — От ми, прошу пані, тепер у лябіринті — кінчила Ярослава свою сповідь — тому приходимо з просьбою вивести нас із сеї матні...

Стало тихо.

Учителька стояла з перехрещеними руками на грудях просто, стрімко, непорушно й гляділа на свої учениці, проникливими очима ворожитки.

Дівоньки затремтіли.

— Очевидно щось таке нам тепер упече ся, аж пяти затерпнуть, аж серце защемить і чоло поневільно зіпріє — погадали собі.

— Ваша гадка чудесна, мої голубоньки — сказала навпослід учителька і тими словами ущасливила свої учениці, піднесла їх із землі на небо. Господи! якою радістю, яким невисказаним блаженством напоїла їх, а то тим словом „голубоньки“; сього слова удостоїли ся вони від неї перший раз. Полюбили ж вони її за те слово, ще й як полюбили. Булиб кинули ся на шию „педантці“ і на ділі заявили те, що в тій хвилі дійсно відчували, але сього не могли вчинити. Учителька стояла дальше просто, стрімко, а лице її не виражало ні милости, ні гніву, ні радости, ні горя; на таку любов вона не годила ся. Признала, що плян їх знаменитий і що сама буде всім руководити так, щоб удало ся. Головну точку спірну також порішила: Ярославу Красноперу призначила на представительку з найвисшої класи.

Ярослава спершу стала крутити. — Не креміль же я — говорила — і небоя вовки зіли...

Учителька повіла:

— Про тебе не журимо ся: пригадаєш собі приключку з міністром Німцем і страх тебе покине...

Ярослава тямилла дуже добре, а її товаришки також, сю сцену, як вона будучи ще в першій класі розмовляла з достойником Німцем через перекладчика — саму учительку Гонорату. Всі маленькі азбучниці наляками ся, поніміли, стояли як деревляні круглячки, лише вона одна спасла честь першої класи й відповідала такі чудеса на німецькі питання, аж Німець покивав головою, усміхнув ся й сказав до неї одно слово по українськи „брав“!... Так буквально вона тоді маленька розуміла, що „браф“, а „брав“ одно значіне.

Помирила ся Ярослава з розпорядженем „педантки“, просила тільки одного: щоби з найменших вибрати також іще одну бесідницю, а то Тереню Голодівну.

— А чому як раз Голодівну? — питала учителька. — Чи може тому, що вона в мене?...

— Пані директорка люблять її дуже і говорять на співі часто про неї — поясняла Ярослава. — Позавчора повіли також, що Голодівна має голос-золото, та що дар сей божий унаслідила по своїй покійній матіночці.

Учителька Гонората задивила ся на свій золотий годинничок і вдала, буцімто сього не слухала. — Закличемо Голодівну. Побачимо, чи пригодить ся — сказала по хвили й закликала.

Прибігла маленька, жива дитинка, просто карличок; сухоньке то, що скіпочка, лише буйне кручене волосє не відповідало її дрібному росту: усе ворохобило ся, не слухало ні гребеня, ні заплітання, освободжувало ся з під огрядної ленточки постійно і трясло ся гороховяною вязкою на її маленькій головці. Се була Тереня Голодівна, кругла сирота по народнім учителю, далека своячка Гонорати. Вона славила ся в цілій школі чудесним голосом і то не тільки високим сопраном, але й низьким альтом. За кож-

дим разом, коли тільки співала, то не хотіло ся вірити, щоби в такій жміночці кісточок скривала ся така співуча сила.

Показало ся, що Славочка, „райська цвітка“, знала кого вибирати: Тереня зрозуміла зараз, про що ходить і звістила без намислу, що сама буде за всіх говорити й нічого не налякає ся.

— А щож ти будеш говорити? — допитували цікавенькі старші товаришки.

Тереня глянула загадочно на Гонорату, подумала хвильку і повіла:

— Се також моя тайна... Довідаєте ся, на все прийде пора.

Так ось порішено діло: Тереня Голодівна мала виступити на „перший огонь“. Постановлено усе задержати в строгій тайні аж до послідного дня, щоби хорони Боже не розголошило ся, не „пішло в курс“ і благий замір не перетворив ся в негарну сплетню.

* * *

Дві неділі суєтили ся тайком заговорниці, ладили ся на ненадійну оказію вдячності для своєї благої матери настоятельки. Весь час ніхто не завважав сего, що ладило ся, все йшло давним управильненим порядком. По семій годині співолюбні учениці збирали ся в одній сали і вправляли ся з директоркою в нотнім співі, десять мінут перед осьмою, себто перед наукою, молили ся й розходили ся по своїх клясах. Ні, один важний випадок приключив ся і то такий, що о волос хибувало, щоби ціла тайна не відкрила ся й не звела всю дівочу суєтливість на нінащо. Приключка в сути своїй не маловажна о стілько, що рознесла ся по всіх клясах як огонь із вітром по сухих соломяних покрівлях. А стало ся се несподівано, припад-

ково. В часі вправ співу директорка завважала, що Ярослава Краснопера й Тереня Голодівна не стояли як завсіди на переді і якось так дивно одна й друга лицем до стіни, що виглядало неприлично.

Перший раз директорка приближила ся в часі самого співу до обох своїх солісток і звернула їх д собі, але сего ніхто не завважав. За малу хвилю смотрить директорка — лишечко! обі любоньки — „райська птичка“ й „соловейко“ стоять знов у такій самій немудренній позиції з понуреними головами, немов хотять дійсно оказати маловажене для своєї добродійки.

— Господь з вами, діти! — сказала директорка за другим разом і ще звернула їх до себе, але тепер уже всі завважали.

На ті слова Ярослава Краснопера спаленіла що півонія, понурила головку й так звернена до директорки гляділа на землю.

Тереня маленька заридала, захлипала судорожно.

Затревожила ся директорка; за сорок літ щось подібного їй не приключило ся, по крайній мірі в тій хвили не пригадувала собі такого випадку.

— От і негаразд із вашими ніжними почуваннями — сказала добродушно. — Зрозумійте мене, діти, що ваше добро й щастє мені на душі... — Вона хоч була сильно переконана, що упімненє дістало ся обом по заслuzі, всеж таки мусіла їх втихомиряти; не зносила нічиїх сліз, а найпаче тих, що росли й плекали ся теплою її материнського серця.

Приключка ся проминула б незамітно, як би стала ся при кождій иншій учительці, але не при сіденькій праведниці, що для всіх її благородне, постійно всміхнене лице і її небесносині очи приносили благу вістку й утіху. „Так

нечемно“! стільки всего повіла обом директорка й сі слова зворушили Ярославу й Тереню до живого. Та от стало ся, а те що стало ся облетіло живим телефоном по всіх клясах не вістию, але загадкою не розвязаною для всего дівочого збору. Вони дівоньки не могли розібрати своїм молоденьким умом, чому як раз сим двом любимцям директорки припала в уділі така не блага часть, такий прилюдний докір? Чому аж ті дві учениці, люблені всіми, прогнівили своїм неладним поведенєм директорку? Чому вони стояли так неприлично й не хотіли глядіти директорці в очи? Сего не робили перше вони ніколи. А може вони до тепер тільки прикидали ся такими біжечками? Зрозумій і розвяжи таке дивоглядне поведене!... І то ще першорядна відзначаюча учениця Ярослава, донька о. Якова „гонорового крилошанина“... А та... та... нахлібниця учительки Гонорати також гарно списала ся...

Такі й подібні уваги гомоніли по всіх клясах, от як звичайно веде ся поміж живими що ртуть дівоньками, а найпаче же маленькими зависницями. Та коби то ще обмежило ся на тих увагах, а то ні: все буйна фантазія натворила стільки нісенітниць з сего, крий Пречиста Мати! Маланка Гринихівна, донька „реставратора“ з торговиці, що вже третій рік „репетувала“ десяточні дробі в пятій клясі, принесла до школи карикатури обох учениць Ярослави й Терені з підписом „благообразні наперсниці директорки“ і взновила таку проказу, що й грішно про те гадати, а вже ніяким світом печатати.

Ярослава й Тереня не сердили ся за те на Маланку, бо вони були переконані в своїй правоті. Зрештою вони тільки першого дня зараз по сій нараді з учителькою Гоноратою не мо-

гли глядіти на директорку й думали, от вичитає їм з очий всю тайну і вони мимоволі зрадять ся. Але одним радували ся: що їх діло зближало ся до кінця, а ніхто про нього не догадував ся.

* * *

Настоятелька чи директорка, для котрої ладила ся та ненадійна оказія, служила сорок літ при тій самій школі; уже виховувала внуків своїх первісних учениць, а як то кажуть „гарувала“ за всіх людей. Сорок літ трудити ся, як вона з посвятою і самовідреченєм, на се дійсно потреба сильної волі, а передовсім влюбити ся в своє діло. Всі учительки товаришки, що вже сивіли, були її колишні учениці, а висока Гонората наймолодша з них. Як настоятелька не щедрила ні наказами, ні заказами, а приневолювала своїм приміром на ділі до чесного труду. Матери розказували тьму ріжних приключок із її праведного житя своїм доням, як то вона за кожду роботу приймала ся й своїми сухонькими ніжними рученьками виконувала точно. Всім було звісно, що походила з високого роду, що її численна рідня займала високі становища в державній і в військовій службі, одначе вона ніколи про те ані не згадувала, ані признавала ся до своїх аристократичних і високородних свояків. До кожного вміла приспособити ся і до пана й до Івана; та з другим вела ся з більшою привітністю часом, як із першим, від котрого вимагала як не вродженої, то по крайній мірі навченої ніжности. Для своїх товаришок була взірцевим живим образом усяких найгарнійших прикмет. Своім ученицям вговорювала постійно, що найпростійша праця фізична підносить достойність чоловіка, що ліпше бути чесною слугою, ніж нечесною княгинею,

а вже найбільшим пониженем для здорового чоловіка, що „дре другим очи“... Як хосенно впливала на молодіж своїм нераз оригінальним поведенем, послужить отсей примір, що про нього розказували літами старі молодим по цілім городі. Входить раз до осьмої кляси, учениці плачуть, що зимно, не можна учити ся. Смотрить директорка на тепломір, температура як раз відповідна. — Пождіть, дітоньки, зараз буде тепло — говорить ученицям і за хвилию вносить сама дрова, затопила в мить і поки дівоньки стямили ся з дива, в печи гуділо як у паровій машині. — От вам незадовго буде горячо, дітоньки — сказала й чемненько попрощала ся. Небуденне вражіне з сего її топлення остало в памяти учениць на ціле жите.

— Гарну школу дала вам настоятелька — говорили мами своїм доням, коли довідали ся про те.

— Гарну школу дала нам — говорили доні своїм наслідницям, коли їх научали, як можна в печи скоро затопити.

Жемчугом бісером була стілько літ для своїх юних вихованиць, ключем невичерпаної сили й волі до всяких діл красних, аж ось допуст божий, несподівана смерть її єдинородної гордості, затемнили ясний простий шлях житя й здавало ся їй, що горе всего міра налягло на її душу. Вона вправді не піддавала ся, гарувала по давному, а навіть приходила на спів кожного дня о семій годині, відбувала вправи з ученицями, хоч один Бог знав, що в її душі діяло ся. Але її тайне горе відбивало ся сильно на ученицях; вони відчували, що хоч усе діе ся так, як бувало, то все не те, що бувало: серце тої, що її боготворили, застигло, любов її до них завмерла, а може й умерла.

* * *

— От нині річниця!... Улетучила ся моя гордість, моя вся надія до Бога!... Привитаєш, побажаєш мені завтра в день мого ангела?... В сні, тільки в сні мені приємно з тобою, але за те на яві, умилосярди ся Господи надімною!...

З такими скорбними гадками йшла управителька як звичайно о сім'ї годині до кляси на спів. Вона йшла з тим кріпким переконанєм, ще остатний раз сповнити свій обовязок, розпрощати ся в душі зі школою, молодіжю, словом з усім, що творило від сорок літ суть її життя й земного щастя.

— Стілько виховала не соток, але тисяч мені повірених діточок людських та божих, а моя єдина улюблена, найлюбіша дитина в найкрасшій розцвіті літ, тільки їй „жити би та бути“... Господи! — так думала директорка і не йшла, але автоматом сунула ся на перед. — Ні, не в силі я нині глядіти на сей цвіт діточий! грішна я; тільки тлінний чоловік, а більше ніщо: не видержу, всепітая Страдальнице, не видержу!... Краще докоротати слугою зарібницею у безвістнім темнім углі віку наміченого Твоїм провидінем, Господи! я тут не можу дальше... Усе, що творило розкіш мого грішного життя, нині розриває мою утробу, наводить на душу розпуку... Господи, я чоловік тлінний — не видержу!...

Під тягарем таких скорбних гадок вступила директорка безвідно до кляси й аж на ступенях пригадала собі своє діло насушне. Вона глянула по клясі й стрепенула ся на вид сего, що увиділа: повна саля учениць з усіх кляс і малі й великі дівоньки в святочних одягах і зі світлими очима смотріли на неї зі святочним настроєм; а на переді стояли просто Ярослава й Тереня, „райська цвітка“ і „соловейко“,

гляділи сміло, а їх очі говорили „ми нині й прилично стоїмо й просто глядимо тобі в очі“.

Залунала „Руська пісня благовісна“ без кермованя управительки, милозвучний хор розляг ся по сали, сопрани й альти зложили чародійну музику, діло леліяне десятками літ директоркою; вона прибита горем гляділа й з подивом слухала: дівоньки платили своїй невсипущій західниченці її власним трудом.

Так от чоловік усе, що для других робить, не для них, а для себе робить...

Директорка допитувала себе, чи се її учениці? Чи вона їх учила? Їй видало ся усе те, що виділа й слухала неймовірним; кімната її многолітнього труду перетворила ся в храм.

Утих хор. Стали дівоньки по черзі віншувати. Не бажали, а просто читали з книги життя директорки, з її власних діл і тим спонукали її до сего, що опритомніла, стала думати: — Звідки їм молоденьким невстрінтим зі світовою школою приходиться ся усе те знати? Хто їх умудрив заглянути так глибоко в мою опечалену душу?...

— Христос велів маленьким приходити д собі й благословив їх своєю божою рукою: Христа Спасителя ради пригорни нас, любенька матіночко д собі; приголуби по давньому, по завітному — говорила маленька Тереня Голодівна в імени своїх найменших посестричок.

— Господь дарував нам тебе наша люба праведнице! — кінчила Ярослава Красноперівна. — Як ростинки під животворним світлом і теплом промінів сонця прозябають, ростуть, розвивають ся, цвітуть, так і ми осінені твоєю безпримірною материнською любовю, примірами твого живого образу лагідности успіваємо придбати собі все, що чесне, гарне й благородне. Ти нам провідною звіздою, що вказує путь до

всього красного й взнеслого. Сумні невеселі гадки навістять завтра твою зболілу душу, та лиши їх, лиши Господу Богу, а пригадай собі ті дні, в котрих під оком високородних родичів проживала в щастю й там викохала ідеальну красоту й звідтам вибрала дорогу, не цвітами застелену, й вложила в своє покликане всю свою благородність. Кормила ти наших матіночок горячою любовю, уділиж і нам теплоти свого материнського серця. Страдає твоя душа рік цілий, страдаємо й ми з тобою і чуємо, що біль сей діймаючий, страшний і великий: він висушив сльози з тих очий, що так ласкаво гляділи на нас. Наші бажаня щирі, читай нам з лиця, з очий! Просьба наша в сій святочній хвили одна: пригорни й полюби нас усіх давною тобі тільки присущою любовю. А коли в нашім нинішнім поведеню завважиш, що ми відчуваємо, то певно не відмовиш нам сего щастя, якого удостоїли ся наші матіночки від тебе й по нині величають ся тим.

Скінчила Славочка, стало тихо, тільки директорка сильно зворушена проголосила:

— Діти... діти... що ви зробили... що ви вчинили... Хочу жити... хочу для вас жити...

.....

Голос електричних дзвінків звістив час молитви перед наукою, директорка поневільно звернула ся дїконї Пречистої. Ярослава почала в голос „Царю небесний“... Всі тихо по молитві в союзї з учительками винесли ся з салї й розбрели ся по своїх клясах. Остатний вийшов шкільний інспектор, що запрошений ученицями приглядав ся сему невибагливому, але все таки величавому святови, уладженому для суетливої директорки.

Глянула директорка на китиці пільних цвітів, уложених по наумленю учительки Гонорати й на рисунок Славуненьки, що представляв, як Ісус Спаситель благословить діти голі, босі й пригортає д собі. По її лиці покотили ся горячі сльози, а з ними о дивне чудо! і часть горяболю, що так тяжко давив її увесь рік і доводив до крайної розпуки. В міру, як читала на сих цвітах усю ніжність дівочого серця, ставало й на душі лекше. І в цвітах і в образі читала: смотри та провір, як ми тебе розуміємо; ми не стратили ані одної хвилі з науки шкільної, щоби показати, як цїнимо тебе й сповняємо твою волю.

Одно поразило ще директорку: вона пригадала собі недавне поведене на співі Ярославі й Терені і аж тепер догадала ся причини сего: дівоньки не з розмислом відвернули ся тоді від неї, а тільки бояли ся, що от глянуть на неї й зрадять ся. А вона їх тоді так покарала. Страх! як то нераз незамітним поведенем можна зранити діточе серце й затроїти душу на ціле жите. Зостарієть ся й усім своїм ворогам обиди простить, тільки вихователеви не простить.

— Хочу жити... хочу ще жити... — так проголосила директорка, аби те щастє, яке дістало ся мені в уділі, змогла хоча в части заплатити.

І дійсно така хвиля щаслива рідко кому приходить на долю.

Одно директорку дивувало ще: що зуміли дівоньки так усе скрито зладити, що й словечком перед ніким не проговорили ся до остатної хвилі. Додержали тайну!

Борислав, дня 23-го марта, 1911.

Щаслива бабуня.

Олена Поповичка мешкала зараз при церковнім плоті. До її хати чути було з церкви, як священник правив при престолі, дяки співали в крилосі й провізор Босечка відмовляв у голос молитви.

Вона була з попівського роду. Оповідала, що давнійші священники в будний день по Службі Божій ходили собі так у постолах чи в ходаках, у кожусі або сердаці мужицьким і гарували при рілі, як інші хлопці, з мужиками сходилися й люльку запекли при скіпках і поговорили як рівний з рівним.

Звідси то й Олена мала своє прізвище „Поповичка“, що рід свій виводила з попівства, а навіть хатчину свою мала на попівщині. Сама одна на світі, нікого з родини не мала; два її сини й чоловік померли ще в часі сеї великої недуги, і їх трьох похоронили на цвинтари коло липи; інших уже не вільно було при церкві ховати, як пізнали, що то за слабість, тільки везли за село в ліс, де тепер іще можна завважати прогалину, а довкола неї перекіп засипаний, чи засунений. Не в одній хаті повиносили все молоде, здорове без священника, закопали, а немічний старець або бабуня осталися без дозору, без опіки між чотирма голими стінами

*

— бо усе палили — і були би також згинули з голodu, та Олена ще тоді гожа, молода, здорова, приходила до заповітреної хати, несла потіху й душі й тілу. Втративши свої ненаглядні діточки, свого чоловіка, вона ходила до кожного дому, де завитав ангел смерти, спасала, що можна було спасти, маленькі діти від грудий несла до своєї хатини й кормила місяцями, поки свої зголосилися і взяли до себе. Тим то одним благородним вчинком зискала собі колишня красна Олена любов у цілій громаді; вона була мамою старшим, красною бабунею молодшим, а для малих діточок усім.

На богоміле ходила часто, але недалеко: під старою липою коло церкви часто молила ся і другим показувала на три великі корені липові, що виставали над муравою та мовила:

— Зайшло сонінько ясне, що мене гріло, що мені світило, зайшло за хмароньку і вже не блисне ясним промінем. Тут спочивають мої два соколики молоденкі, а тут мій чоловік... Всі гроби з землею зрівналися і полики по них не замітно, тільки ще на моїх є знак: те коріне. Тут іще й для мене на стілько місця стане біля них.

Олена не пішла другий раз заміж за солтисового сина Бартоша, котрому жите спасла і його шестинедільну Марту два літа плекала, вона остала вдовою до смерти. Літом збирала всяке зіле, помічне на різні слабости, сушила на хаті й складала на поді в сусіках. На стрісі багато всякого зіля: розхідник, румянок, центурія, кмин, кріп; то з того, що понатерушувалося, з вязанчат; навіть орябинка й берізки в кількох місцях засіяли ся. Сего цілющого зіля, коріня мала таку купу, що як пани приїхали одного разу до неї на ревізію, то на цілу фіру набрали й до міста повезли; але їй самій нічого

не сказали, бо й люди були б не дозволили їй нічого злого зробити.

Хату свою замикала Олена великим дерев'яним засувом на п'ять лавок; ясеневий ключ із п'ятьма зубами лежав усе в однім місці, але ніхто його не рухав. Майстерний був замок; тільки наш Василько Санат, що ставив церков, умів се диво відмикати; він одного разу приходив оглядати його і зробив такий самий до школи-дяківки також на п'ять лавок, але з меншими перерубами, щоби ключі не придали ся.

Олена славна лікарка; навіть нашому дідичови Хирліцькому допомгла своїми ліками. Два села сей пан продав на самих лікарів, за границями лічив ся, тисячі потратив і навпослід учені доктори сказали „Пропали ноги, не будеш на них ходити“ й тоді то дідича принесли на ношах із залізничного двірця, — бо везти в повозі не було що — прикликали Олену, щоби ратувала по свому; і вона по свому стала лічити, вимастила грішне тіло якимись зілями, натерла раз, другий, сильно, а далі й... горнятко, але так як найсильнішому хлопови приставила. Хирліцький перелякав ся, як горня почало тягнути в себе тіло, скричав „чаровніца спаліла мене“, зірвав ся з ліжка, станув на рівні ноги й вилетів аж на ганок; від того часу був здоров, як оріх, але бабуня Олена не приймила від нього ніякої подяки, вона обидила ся тими словами „чаровніца“, а люди в цілім селі мали йому також за зле, що поважив ся так повісти. Вонаж і не потребувала панської ласки, бо мала її у своїх, у кожній хаті: до кого вступила, від того й утікали клопоти щоденні, а наставало веселе, щасливе житє; особливо в зимі, коли всі в хаті згусли і почали на чім небудь спєречати ся старі собі, а малі собі, тоді Олена в самий добрий час старших загуторить, малим сушеничок або

лісниць улежаних і кожде приходить на иншу гадку.

— Якеж то, бабуню, на вас усе біленьке — подивляють дівчата з газлинею — що ви робите, що таке все чисте?

— Перу, діточки, перу і то дуже часто.

— Чи то, бабуню, яблока з міста? — пють діти.

— То ліснички, діти, ті що ви на патики в літі затикали й фуряли ними повисше тополі...

— Ах, якіж то дуже солодкі, які смачні...

Розбирають діти Олену з білого платя, складають усе на чисте місце кінець стола, або вішають на грядку, стелять на стовку чистеньку плахту, саджають її і самі вінчиком біля неї, аж ротики отвирають, дивлять ся щиро бабуни в очи і ждуть нетерпливо, від чого зачне розказувати. А Олена зафуркотить веретенем і зачинає :

— Бо то, дітоньки, незадовго уже й коляда буде, почислім, кілько то днів... один, два, три... десять го, го, го, далеко ще, далеко... та хто здоров діжде, сему й не дуже далеко... Але як то красно буде на Святий Вечір: на столі сїно, на лаві сїно, в куті сніп жита, а серед хати повно соломи, а діти поубирають ся в нові сорочки, змовлять молитви і стануть качати ся по соломі, щоби кури нанесли багато яєць на писанки, а потому засядемо всі до стола й будемо вечеряти самі смачненькі річи: пшеницю з медом і маком (кутю), пампушки з олієм, пискорі, риби, гриби, пироги, голубці, всяку всячину.

— А потому що буде? — питає старша дівчинка.

— Потому прийдуть колядники з дзвінком, потому зі скрипками, потому зі звїздою, а ви їм винесете коляду, а вони скажуть вам: Спа-

сибіг! отто які тут діти красні, які чемні, то колись будуть із них люди...

І говорить бабуня і розказує про коляду, про щедрівку, про Воскресенє, про св. Духа, про св. Івана Купала, про празники, перейшла вже цілий рік празників, пригадала дітям усі важнійші події і знов вернула на коляду, а діти слухають і знов на ново кажуть зачинати; день і ніч сиділи би біля неї, не навірило ся-б малим.

— Ще раз числім, кілько днів до коляди — просять малі.

— То за борзо троха — каже Олена.

— Може вже буде менше..

І числять на ново тижні, дні, години, аж засипляють...

На однім місци Олена не могла довго засиджувати ся: зараз від сусіда приходили, просили ласкаво відвідати їх хатину й порадити дещо від гістцю старшому або малому від якої гризи. Руки її були такі щасливі, що ніколи гістцю не спротивила, а з недужими дітьми так вміло обходила ся, що тільки прийде, заговорить, а вже мала втихомирить ся; як же стане руками ніжненько попід груди роздавлювати гризь, то хорий і засне під руками, немов ніщо й не боліло. А пробудить ся, кричить: „Бабуню, де ви? Не минайте мене, бо я знов буду хорий.“

Парубки, дівчата горнули ся до неї: вона їм неодну хвильку веселости принесла в дарі до хати, як були ще маленькими, а нині вчила їх також божої любови.

Тільки в неділю і в свято перебувала в своїй хаті: тоді двері сінні стояли отворені на остяж, а кождей, йдучи до церкви, споглядав мило в сю сторону, де під віконцем видніло ся щось у білім платю. Тут у зимі приходили немічні старці, мами з маленькими діточками, хлопці, дівчата дрібочку загріти ся. Чим більше свято,

тим більше гостей прибувало до бабуні Олени, а в великий тиждень хата не запирала ся, бо тоді ще дівчата мали своє діло з писанками, а вона вміла кількома красками написати, яку хто хотів.

Так було довгі літа, що хлопчики найперше йшли колядувати до бабуні Олени, щоби okazати їй свою вдячність і любов, яку до неї чули, а на Великдень вступали до неї і старі газдині й молодці з веселим привітом: „Христос воскресє,“ їли з нею свячене яйце та бажали їй многих і щасливих літ і просили, щоби не забувала про їх дім.

Та час на все приходить. Одного року в самий великий четвер у ночі, як вертали люди з церкви десь коло півночі, вступили до бабуні Олени довідати ся, чому не була в церкві і знайшли її в хаті на постели неживу! Духом рознесла ся вість по цілім селі, аж сама їмость прилетіла з другого кінця попівства; не хотіла вірити сему, бо ще перед вечером була там, розмовляла весело.

— Така побожна душа, така чесна і в такий день скінчила — говорили старі люди. — Навіть не задзвонять, не заспівають „Христос воскресє“...

— А кажуть, що хто умре на Великдень, той щасливий...

— Може би з похороном пождати до воскресеня?...

І так стало ся: отець духовний урадили зі старшими похоронити Олену четвертого дня.

Всі навістили покійну Олену, не було одної душі в селі, щоби не помолила ся за душу бабуні Олени; два дні ходили люди тай ходили без кінця міри.

В неділю досвіта повиходили діти з родичами на Воскресенє до церкви, побігли й до ба-

буні Олени подивити ся; напхала са повна хата хлопців, обступили наряджену покійну, дивлять ся, а вона як би спала.

— Слухайте, хлопці — каже один найменший між ними — наша бабуня Олена не вмерла, тільки спить: бачите, вона так гарно виглядає.

— Може й спить повторили другі — а її хотять ховати в землю.

Нараз заграли дзвони й звістили воскресну пісню, вистріл потряс цілою хатиною, а бабуня Олена піднесла ся на лаві й стала голосно говорити: „Христос воскрес із мертвих...“

— Видите, я вам мовив, що бабуня спить — ховорив перший хлопчина — і на моім стало ся.

Так було дійсно: Олена попала була чи наслідком довгого посту, чи може з якої іншої причини в довготревалій сон. То було дійсне чудо сего дня і радість для всіх, як Олена сиділа на цвинтари коло церкви між другими старими матусями, а дівчата грали ся гаївки й співали Зельмана...

Пять літ жила ще потім Олена. Умерла якось перед Вознесенем і поховали її під старою липою при чоловіці й дітях, як собі сего бажала много й много літ перед смертю. На гробі її стоїть камяна гарна фігура, а на ній напис:

„Сей памятник поставила громада Г... на могилі своєї дорогої Олени Поповички, що жила для нас і для наших дітей. Вічна їй пам'ять!“

Стріча під хрестом.

I.

Служив Василь Дмитришин з маленьку поміж людьми. В колісці ще був, як родичі померли на велику слабість; круглий сирота — славився тільки кріпким здоровлем та пильними руками до праці. Тяжкий труд не пригнув його до землі, не знищив сил животних, тої одної найбільшої спадщини по вітцю й матери. Виглядав над свої літа: здоровле видніло в його рум'янім лиці, в гнучкій поставі і в кождім живім русі тіла, — словом, гожий був парубчак. Довго кидала ним сирітська доля то тут, то там, опинився навіть на другім селі у священника, славного господаря і пасічника. Тут приучився Василь усього по троха: зрозумів, як то на хліб насущний треба не тільки тяжко, але й розумно працювати. По трьох літах він мусів відправитися з попівства, бо священник перенісся з гірської околиці на парохію далеко десь на доли. Тоді Василеві стало жаль опускати родинні сторони, тому вернув він до свого села і зложив свій маєточок, який прибирав собі з услуг, у старенької Макрини, далекої своячки по покійній матери. Іще не розглянувшись по родиннім місці, а вже і сей і той

став його підмовляти, щоби йшов до нього на службу. От і не знає Василь, до кого піти, тому почав радити ся з тіткою Макриною, а вона йому каже:

— Зістань ся, сину, ліпше при мині! Ліпянчище своя, кусник огороця, будем заходити собі якомсь світа.

— Тітко, хиба з голоду помремо? Податку не будете мати навіть чим заплатити; зарібку нігде нема.

— Як ти думаєш, сину, так роби. Ти мене багато запоміг; давно була би я сковязла в сих чотирох голих стінах, якби не твоя поміч. Господь хиба нагородить тобі за се!

Розмовляє парубчак із кривнячкою, радить ся, — аж тут двері сінні — скрип! до хати увійшла Снігурова Ганя. Гарна дівчина, мила, розумна, але маленька, тільки від землі; ніхто не сказав би, що дванацять літ уже їй минуло.

Привитало ся дівча зі старою, глянуло по хаті, глянуло на Василя і повідає:

— Ходи до нас на службу! Маєш де-інде по чужих селах скитати ся, то ліпше зістань ся з нами.

— Як же ти довідала ся, що я прийшов? — питає Василь.

— Вчера коло церкви говорили собі невісти, що ти вернув ся і глядаєш служби.

— Хибаж ти рада тому, щоби я у вас служив, Ганю?

— Чому не рада? Дятого й сама я прийшла по тебе. Тільки упереджую тебе, що татуньо мої часом прикрі: по смерти мами так змінили ся... Але їм тільки змовчати в першій хвилі і заким гнів промине, а вже знов вони добрі.

Говорить дівча, говорить, Василь слухає, чудує ся, де ті розуми беруть ся у такої мар-

ної дитини; де той статок у молоденькій душі криєть ся? Видно вже — Господь дав таку уроду.

— Скажи-ж, Василю, підеш до нас на службу? — спитала в кінци дівчина.

— Піду! — відповів. Василь рішучо, аж стара Макрина скривила ся; видно, не по її гадці се було, що приняв предложене дівчати.

Попрощала ся Снігурова Ганя, пішла до дому, а тітка нуже відмовляти парубчака, щоби скинув ся зі слова, не йшов там на службу.

— Не йди, — говорить — до того набридистого кметя; тільки сорому набереш ся! Не видержиш у нього й місяця. Поки ще покійна жінка жила, гаїла якось своїм умом, пригортала до себе челядь; а тепер і пес не удержить ся коло його хати.

— Не можна, тітко, так ділати; мушу йти. Коли я дав слово, треба його додержати. Так робить кожний чесний і правий чоловік.

II.

Іван Снігур був справді — як казала Ганя і Макрина — дуже прикрий часами, а за те до роботи загорілий. Як уже зачав що, не зважав ні на себе, ні на слуги, ні на худобу, робив від раннього ранку до темної ночі без віддиху. По смерті жінки зайшла в нім велика зміна: кілька перше був товариський, говірливий, стілько тепер оминав людий. В одній праці він глядав розривки і здавало ся часом, що навіть для своєї однісінької дитини Ганусі стратив усяке почуте родительського серця. Мале дванацятилітне дівча запрягав до найтяжшої праці. Дома дівча се вело ціле газдівство, завідувало всім, гарувало цілий божий день, не що може як у смолі. Ну, алеж дитина своя стерпіла вітцівську

примху, та чуже не хотіло. Слуга чи кухарка не загірла довго місяця у Снігура: побула тиждень — два, місяць найдовше, і далі в ноги, аж закурило ся...

На такий приск прийшов Василь Дмитришин до Івана Снігура, наймив ся у нього на цілий рік і вислужив, на велике диво цілої громади десять літ, як утяв, вірно і щиро, як Бог приказав! Через весь той час ніхто не чув, щоби де був Василь марне слово сказав перед ким на свого господаря, а все лиш добре, все красне, нічого лихого.

Через десять літ не чув Василь від свого газди також ніякої догани; противно, лучало ся, що нераз Снігур говорить Василеви:

— Буде вже тої роботи на нині. Всього чоловік не годен нараз зробити...

На одинацятім році стала ся Василеви ось яка пригода:

Привіз Василь послідний віз пшениці з поля: нема кому зверечи снопи з воза... Вийшла з хати сама господиня, Снігурова Ганя, подивила ся на віз і повідає:

— Знаєш що, Василю, я полізу на під шопи складати, а ти подавай. А може не потрафиш, що, як ти думаєш?

Глянув парубок на Ганю — здумів ся. Чудо за десять літ стало ся з того дівчати від часу, як приходила вона по нього до Макрини. Нині вона дівка, як тополя, а яка дородна, Господи! Тільки стояти і дивити ся на неї. От до розуму і росту і краси прибуло.

— Добре, — говорить Василь по хвилі, — снопи великі, не зможеш на гору скоро доверечи; лізь і в перило.

Полізла Ганя в перило, складає пшеницю, а парубок мече сніп за снопом осторожно так, щоби просто упав кождий під руки Гані; і при-

учує, коли зернем від себе класти. Понятна школярка добре справила ся: зложила снопи красно, довершила перила, стільки місця під бантиньом, що на неї саму.

Прийшло злазити з гори; боїть ся Ганя, каже, що драбини ногами не дістане, може легко на тік упасти і забити ся.

Взяв Василь драбину, підніс до гори, опер на плече, а руками притиснув кріпко о збіже, щоби не звихнула ся в котру сторону, а сам стоїть непорушно, мов скала.

Злізла дівка сміло на долину і ще з послідного щєбля скочила як серна легесенько на землю.

— Так скакати то небезпечно! — говорить Василь.

— Чому? — спитала Ганя з усміхом: абож я не бачила, як ти з оборога колись скочив?

— Мені що иншого, я хлоп.

— А я знов мушу заступати місце і господаря і господині.

— Я, будучи тобою, не трудив би ся так заєдно днем і ночью.

— А щож зробив би ти, що?

— Як то що? Пішов би за війтового Гриця, так як кажуть тато.

— Ніколи, хоч би лише нас двоє було на світі...

— Або-ж він не гарний парубок?

— Як для кого, а для мене ні.

— Та є більше парубків у селі — можна вибрати собі до вподоби.

— З тих усіх за жадного не піду, хоч би й до смерти дівкою зістала. За одного тільки я з охотою пішла би.

— За кого? — спитав цікаво Василь і вдивив ся пристально дівчині в очи.

Ганя глянула на Василя, показала рукою на нього самого і прошептала: „За того!“ і утекла скоро в хату.

Зрадував ся Василь дуже. Нині указало ся йому само щастє, про яке навіть не смів думати. Донька першого кметя в селі, одиначка, поміж многими богацькими парубками його, наймита, вибрала!

Трудолюбивий сирота не охолов іще з надмірного щастя, хотів затримати Ганю, ще щось їй сказати, та не стало на се часу, бо перед собою узрів він самого господаря, що за обором стояв із косою і споглядав грізним оком на парубка.

Не сказав нічого Снігур слугі, тільки з глумливим усміхом показав йому, як коні витягнули із стіжка сніп вівса і розтягали по землі.

Сего для Василя було досить; сам він бачив, що пустити коні до стіжка, то не по господарськи. Одначе одна гадка у нього над усім брала верх. Він питав себе в душі: Чи господар чув, як він розмовляв з його дочкою? До самого смерку Василь ходив мов той загорілий. Прийшов вечером до світлиці: Ганя подала челяди і наймленим робітникам вечеру; старий також сидить коло стола мовчаливий, похмурий.

Повечеряли домашні та чужі і розійшли ся на спочинок; хоче і Василь йти з кімнати, а Снігур тим часом каже до нього:

— Погоди, щось тобі маю сказати.

Розглянув ся Василь, — нема нікого, тільки Ганя пряче зі стола миски. „Щось буде нового — думає: Так мене ще господар не кликав на протоколи“...

— Як довго ти, Василю, у мене служиш? — спитав Снігур.

— Десять літ минуло на св. Юра.

— На-ж тобі чотири сотки заслуженини; возьми собі ще й кожух, гуню й иншу одіж, а завтра можеш шукати собі де-инде служби.

— А може й мені завтра забирати ся треба? — каже Ганя: бо як видно, знов те саме повтарає ся, що давнійше: слуга не зможе тижня вибути.

— Можеш і зараз йти, куди воля, лиш перше вислухай мою бесіду: Ти, Василю, у мене наймит. Моя донька хоче йти за тебе, то я бачив і чув сам нині в stodолі, а я за наймита доньки своєї не дам. Хочеш женити ся, поглядай собі перше відповідне становище, щоби ти мав де жінку помістити. Через той час можеш приходити до мене; однакож сходити ся по застінках не позваляю.

— Ти знов май розум, — сказав він далі до Гані: не хотіла ти йти ні за одного, ні за другого, і не сказала причини, длячого. Ти представила мене в очах людей диваком, що будьто поблажає дитинячим примхам. Дванацять літ я вдівцем, десять літ процесую ся з двором за майно для тебе. Коли щось зробиш не по мійому, то й собі лихо зділаєш. Горе тобі і мені!...

Приємно було молодим у stodолі розмовляти, але неприємно стало тепер слухати, як Снігур розходив ся. Особливо Василя огорнула крайня розпука, що з його причини прийшло до непорозуміння поміж вітцем і дочкою.

Про словність і незломну волю свого господара знав Василь дуже добре; про те мав він нагоду много разів переконати ся. Не випадало инакше, як піддати ся його велінню, т. є. поглядати якого становища, щоби міг із Ганею одружити ся.

III.

Взяв Василь Дмитришин заслуженину, по-дякував Снігурови за хліб і за добру науку, та

пішов знов до своячки Макрини. Стара від довшого часу терпіла на гостець; у хаті, на дворі запустило, не було ніякого ладу. Та яка то була й хата? Чотири плоти, обліплені глиняними вальками, з підраною покрівлею; в середині піч, в якій треба було спалити нараз цілого цапа дров, щоби ogrіла ся, а на запічку в мерві йойкотіла стара і стогнала ріжними голосами.

Заняв ся Василь передовсім немічною; підніс її якось на ноги. Привіз дерева, поставив хату, стайню, огородив посідок, а все те за свій готовий гріш. Що далше робити? Ставати знов на службу, чи наймати ся на дні? І так зле, і так недобре. Коли зачало ся, треба й покінчити. Господь Бог усім отець добрий, на нікого не забуває, але й рук приложити по-треба. Справив віз, купив коні, паші, розійшли ся гроші, як у пальці тріснув. Став Василь господарювати на свою руку, став возити тертиці з двірського тартаку до сусідного міста. Справді, недалекий світ — дві маленькі мильки, але вибоїни, яруги, закрути понад скалисті пропасні береги, треба було добре стерегти ся, щоби не затратити себе і коний. От звичайно гірська повітова дорога, по котрій ніякий високий достойник не розтрясав своїх костий.

Возить Василь місяць, возить другий дошки; гарує днем, ночью, числить заробок. Вийшло би якось, велось би, тільки зависть людська очевидно переслідує його на кождім місці. Двірські фірмани на нього бий-забий: ворогують, глядають зачіпки, гороїжать ся на Василя, що не вступає з ними по дорозі до коршми, не продає арендарям покрадиємци панських дощок, не веде з ними ніякої нечистої справи.

Уступає їм Василь, де може; від напасливого — як то кажуть — полу урізує, а втікає. Раз вертає він пізно вечером до дому через

ліс, йде попри коні, дивить ся потемки, сліпає, уважає, щоби не заїхати в яку пропасть, — аж тут його з заду хтось колом по плечах — гоп! Звинув ся Василь, хопив розбишаку за сердак, а той з берега на долину — гуль! Тільки відламки піскової скали зашуміли... По хвилі зловив і другого в руки, борикав ся з ним, борикав так довго, аж тамтой не сказав: Пусти!

Пізнав Василь по голосі війтового Гриця. Туди стежка в горох?... Річ стала йому тепер цілком ясна: Гриць зненавидів його через Снігурову Ганю, що не хотіла йти за нього...

— Чого ти хочеш, Грицю? — питає Василь.

— Догадай ся! — відповів Гриць: Не вдало ся нині, сподій ся коли-небудь на себе; кінець якийсь доконче мусить бути поміж нами; — мені тісно з тобою.

Зник Гриць у пільмі, тільки корчі зашелестіли, зник і шум шутру, що осував ся під ногами і летів у долину, давав знак, що Гриць пішов також у провал за своїм союзником.

„Догадай ся!“ — сказав Гриць Василеві. Не трудно було й догадати ся; вже тепер знав він по крайній мірі, де правдивого ворога глядати і звідки його сподівати ся.

Іздить Василь і даліше з дошками, вертає як перше в ночі. З війтовим Грицем усе добрий, поступає так, мов би нічого не зайшло злого. Нераз двірські зіставлять Гриця з кіньми в болоті і самі їдуть далі, а Василь тоді або зачетверить, або попхає віз, та ніколи не лишає його в пригоді. На кождім кроці Василь оказував йому свою любов і товариську привітність.

Вертає раз Василь знов із міста вечером. Віхав у ліс, — стемніло ся, не видно на переді, чи рів, чи пень; всюда рівно здає ся. Виїхав до пів ліса, хоче взяти коні в руки, щоби перевести

корчами навпростець, оминати відногу, а коні станули, не хотять йти. Приглядає ся Василь: на переді віз у вибоїні, а над самою пропастю лежить якийсь чоловік; тільки незаметно друлити його, і — по нім!

— Хто тут? — питає. Не відзиває ся, храпить, знать якийсь фірман двірський догодив собі!...

Засвітив Василь сїрником в очи, а то війтів Гриць лежить на землі! Виложив безпритомного на віз, припняв його коні до своїх, позсилював вози, та їде до дому. Може напив ся — думає — а може й заслаб; не годить ся в нещастю хоч би й ворога оставляти без помочи. Тільки — як у селі зробити? Своїми кіньми не випадає везти його до дому: ану-ж і на правду підохотив собі де з двірськими легкодухами, загрів голову, та завтра стидно йому буде, як протверезить ся.

Приїхав Василь під село, зліз із воза, запряг Грицеві коні до його воза, хоче його збудити, а сей як не зірве ся і — ха, ха, ха! сміє ся до розпуку. Обняв Василя за шию і говорить:

— Даруй, брате!... Мій нерозум мало мене не загнав на бездорожжє! Ти заслужив, щоби тебе всі любили. Я нарочно так притворив ся; хотів переконати ся, що зі мною зробиш. Федько Сливка засїв на тебе з другими фірманами і хотіли вбити, а я їм сказав: Ні, не так буде; як мене зачепить, можете його чіпати ся, а як ні, то не смійте і пальцем його торкнуту, бо я проти вас виступлю!

Любов одного зродила в другім любов; стали розмовляти оба парубки, як правдиво щирі товариші.

— Я тобі все добра бажав, — говорив Василь: Снігурова Ганя, як хоче...

*

— Не говори дальше, — перервав Гриць: за дружбу тобі буду, тільки старайся, щоби було скоро весіле. Я женюся, знаєш з ким? З сиротою Семена Стиранки, Оленою. Правда, що гарна дівка?

— Не тільки гарна, але й чесна, працює, хоч Снігурова Ганя також не має ніякої догани.

— Однак мої тато кажуть, що весіле моє буде тоді, як покінчать процес із двором.

— Говорив і мені Снігур вчора про те право, що веде з двором за полонини, а з того я зміркував, що він потребує зятя з ґрунтом.

— Троха спустить, Василю. Мої тато самі казали, що такого господаря, як ти йому був, нема ліпшого в цілїм світі.

Загуркотіли вози з гори, завили двірські фірмани якоїсь неприличної сабадашки; парубки наші попрощалися, щоби не стрітити ся з п'янюгами, та поїхали сей в свою, а той в свою дорогу. Доказав Василь своєю добротою серця і зичливістю чуда: перемінив свого завзятого ворога на товариша-брата...

IV.

Село М., про яке тут йде наше оповіданє, належало до дібр князя К... В тім селі був один із найбільших тартаків, де великанські ялиці й буки перетворювано в ріжного рода тертиці і на столярський матеріял. Дошки як найтонші і найгладші, придатні на музичні інструменти, різані лати довільної грубости, все виробляли тут і висилали звідси в світ до різних фабрик. Заробкували при тім переважно Німці й Чехи; чехолили вікові ліси за порядком, нищили красу Бескида безпощадно, навіть ніхто не припустив

би, що се ті самі люди, що в себе за прутик, витягати в лісі, карають кілька-місячним арештом. Ба але в Галичині можна вчити хлопа, щоби не крав із ліса, а те, що нині місцями верхи Бескида світять лисинами, то вже хиба не належить до крадежи, лише до практичної галицької господарки.

Дошки з того тартаку возили до залізничного двірця переважно двірські слуги, прозвані в селі „фірманамі“, і ще кілька бідніших людей, що жили з нині на завтра. Порядні господарі неохотно їздили з дошками, боючись напасти жидівських посіпаків. Були ті фірмани людьми без усякого чутя, без віри й честі, от жили мов та дичина: в п'ятиці, в гулянци бачили своє найбільше щастє; коршма була їх прибіжищем у всяких випадках. Всі вони, ті візники, ненавиділи Василя Дмитришина задля його чесного поведеня, сталого характеру і длятого, що поминав коршми по дорозі, віддавав усі дошки ретельно на складі, не зносив ся з ними. Найбільше завзяте мав Федько Сливка, той сам, що намовив був вйтового сина до нічного нападу; всюда він переслідував, дразнив Дмитришина, хотів конечно розпочати бійку.

— Мушу охрестити того святошника, що перед кождим стовпом здимає капелюх — говорив богохульний Сливка: — через нього раз колись ногу вивихнув я на дебрі. Він колись обжалує нас усіх у дворі перед комісаром; не мине він моїх рук!

Всі напасти Сливки однакож ні на що не здали ся; Василь уступав йому з дороги, приймав злобні слова Федька за жарт, хоч прикро йому було се слухати. Зрештою мусів терпіти, коли не хотів зістати без зарібку і сидіти з заложеними руками.

— Раз, під самим містом, їде Василь коло хреста святого, здіймив капелюх і перехрестив ся, а тут його спинив зараз якийсь незнайомий. Панок то був середнього росту, з проникливими очима, а саме той зір, лагідне, гарне, мужеське лице і приемний голос того панка манили Василя; інакше він міг би був узяти його за покутного писаря, що раз-у-раз увивав ся по сусіднім місточку і ловив легковірних.

Став панок говорити з Василем про се, про те, а далі завернув бесіду на хрест і питає:

— По що ти здіймаєш крисаню перед тим деревом?

— Я правовірний християнин, прошу пана, — відповів Василь.

— Чому-ж ті дванацять, що поїхали наперед, сего не вчинили? Вони також тої самої віри, що й ти.

— Кождий відповідає за себе...

— А як би тобі хтось дав стілько гроший, щоби ти міг купити собі село, побудувати двір і жити як дідич, чи пішов би ти за їх приміром?...

— Не тільки за одно село, але й за всі скарби світа я не зділав би того.

Порозмовляв Дмитришин із панком, попрощав ся і поїхав. Добрий чоловік, думав по дорозі Василь: хоч не нашої віри, та мабуть чесний світовік.

— Приїхав Василь на залізничий дворець, зложив дошки на складі, вертає назад, підіздить до хреста, глядить: хтось молить ся. Придивляє ся ліпше — і-гі!... таж се той сам панок, з котрим перед годиною бачив ся!

Се мені подобало ся — думає собі парубок: мене питава, по що я здіймаю капелюх, а сам клячить при хресті; то має бути якась розумна, нелиха людина.

— Їдеш до дому? — спитав незнаємець, підходячи до Василя.

— Спішу... Сонце заходить, треба за видна перехопити ся через вивози й потоки.

— А тамті не спішать ся?

— Їх більше разом, мають добрі коні, можуть і пізнійше їхати; одному через ліси скучно.

Розговорив ся Василь із незнайомим, розказав йому все а все: про себе, про Снігура, про Ганю, — словом, розкрив усі свої душевні бажаня. Такого чоловіка стрінув він перший раз у житю, що майже відгадував почуваня його душі й умів полагоджувати. Василь очевидячки пізнав, що чужинець розпитуючи про його відносини, не мав на ціли ніякого власного хісна, лише шукав під мужицьким сіраком побожности і постійного характеру.

Попрощав ся Василь. На повороті до дому було йому на душі так легко, як ніколи в житю; цілий світ видавав ся йому в витворнійшій виді; в кожній наймарнійшій животині бачив він велич предвічного Сотворителя. Сьогодні вечером Василь був у Снігура, розказував йому про стрічу з незнайомим і питав його, хто се може бути?

— Хто може бути? — повторив Снігур з маловаженем. — Певно якийсь заушник пана Цибанського з ради повітової: агітує, щоби його вибрали до сойму.

Василь не сперечав ся, але не хотів вірити. Бачив він уже й агітаторів з повіту, однак ті виглядали цілком инакше. На другий, чи на третій день Василь стрінув ся знов під хрестом із тим самим панком; сим разом сей панок мав маленький кований візок і гарного сорокатога коника, якого пестив і давав йому з руки зелену конюшину.

Пристанув Василь і поздоровив його привітно.

— Добре, що ти надіхав — сказав пан; маю до тебе маленьку орудку. Ото віддаш сей лист до рук самому панови в дворі.

— А може пан у дворі буде питати, від кого я дістав се письмо, то що маю сказати?

— Він буде вже знати, хто писав, тільки доручи завтра рано або ще нині вечером, як зможеш.

Сим разом розпитував незнайомий про двір, про громаду, всім інтересував ся, навіть про процес Снігура казав собі ще раз розповісти, за що він провадив ся і як довго.

Коли Василь повертав із листом до села, прийшли йому на гадку слова, які сказав йому був Снігур, що се може який секретар з повіту торує маршалкови дорогу до кандидатури на посла до сойму; одначе в короткім часі він розігнав ті гадки тим, що такі агітатори не глядають стрічи з людьми під святим хрестом, лиш у славетній пропінації й на публичних зборах. Тим способом помирился з первісними гадками, а поручивши свою душу в руки Господеви, заснув сего вечера сном праведного...

V.

Відніс Василь Дмитришин лист до двора, та впровадив сим самого пана завідателя в таке замішанє, що той не знав у першій хвили, в котру сторону кинути собою: в листі стояло, що завтра приїде до двора сам князь, щоби вся служба й офіціялісти ждали на нього.

Як село селом, не було такого руху в дворі, як того дня. Післанці розіхали ся на конях по селах, зійшли ся надлісничі, лісничі, кольоністи,

рубачі, самі Німці й Чехи, яких наспроваджував завідатель із різних світів і поуміщував по таких предвічних лісах, де перше хиба дикі звірі мали свою пристань.

Убрали цілий двір красно, замаїли брами, дороги — десь такої невидимо вишутрували, вирівнали, як тік у стодолі. Зараз і okazали ся наслідки сего, що господар власним оком хотів побачити і переконатися, які порядки заведено в його добрах.

Прийшло ся на другий день: усе з двора й села виринуло на стрічу, одні з обовязку, другі з цікавості, щоби побачити пана, що, як закупив добра ще перед десятьма літами, то в них доси ще не був ні разу.

Стоїть Василь також із другими парубками й дівчатами і жде, що то далі буде, як князь приїде. Він то перший приніс сю новину до села, був отже не менше цікавий від інших.

Заворушив ся народ в одній хвили; приїхав князь із прислугою. Дивить ся Василь, дивить ся, й очам своїм не вірить; таж се той самий незнаємець, з котрим він стрічав ся під хрестом два рази!... Той сам голос, та сама мова — аж маркотно стало парубкови. Він розповів йому все про Снігура, про Ганю, про випадок, який мав у стодолі, коли привіз був остатній раз пшеницю. Що иншого перед світовим проходим говорити такі марниці, але такому панови — се справді здавало ся йому немудро.

Привитав ся князь зі всіми, поглянув по людях, а завважавши тут і Василя, всміхнув ся. Став розговорювати з господарями, допитувати ся про їх бит та долю.

— Деякі з вас, — говорив він до них — невдоволені з посліднього поміру, процесують ся з двором... Жалоби, які дійшли до мене, я хотів би сам сьгодні залагодити без суду!

Вуступив Іван Снігур та каже:

— Я, світлий князю, і наш вїт маєм велику кривду. Двірські завідателї забрали нам усі полонини — не маєм де пасти іміне.

— Може вдасть ся щось у сїм напрямі зробити; але тільки під певними умовами могло би се наступити.

— Світлий князю, пане милостивий! Кілько треба буде грошей, я зараз заплачу, лише нехай будуть мої полонини, яких уживали мої предки.

— Гроші не вдіють тут нічого; я жадаю від вас иншої жертви, а коли сього не зробите, то все пропало — можете процесувати ся дальше.

— Всі стали слухати з великим напруженням, чого властиво зажадає князь від Снігура.

— Я довідав ся — продовжав князь — що ви маєте гарну дочку на відданю. Я маю знов красного легіня, красеня, яким може ціле ваше село гордити ся; за нього отже маєте віддати вашу кралю. Парубка сего я зараз вам покажу, щоби ви самі переконали ся про правду моїх слів.

Тут прикликав князь до себе Василя Дмитришина і поставив його око в око зі старим Снігуром.

— Пізнаєте сего? — заговорив князь. — То один із найчеснійших молодців, яких тільки я тепер міг подибати в своїх добрах. Ви знаєте, що чоловік, що не почитає своєї віри, своєї мови, не годен називати ся чесним чоловіком; а сей молодець показав мені, що й хлібороб може гордити ся чеснотою і сталим характером. Скажіть: віддастьте свою дочку за нього?

Прикликав Іван Снігур доньку й каже:

— Ось вона сама тут!... „Імієт возраст“... нехай сама скаже.

Всіх огорнула загальна утіха, веселість: Ганя без усяких оговірок повіла, що з охотою вийде за Василя.

Так відбули ся заручини Василя з Ганею при вступі князя в село. Сам князь почував ся в той день щасливим, бо зробив богоугодне діло, яке ангели запишуть у золотій книзі найсправедливішого князя, Бога — честь йому і хвала!

* * *

В кілька неділь у церковці того села були нараз два вінчання: одно Василя з Ганею, а друге вйтового Гриця з Оленою, сиротою Семена Стиранки, на радість і втіху цілому селу.

Найважнійше се, що сам князь був особисто при вінчаню і подивляв велич та красу нашого руського обряду. Не мало також займали його славні бояри весільні, що представляли ся йому як старости, хорунжі, писарі, з різними відзнаками свого достоїнства.

Василь був героєм сего дня. З його причини скінчив ся процес бодай раз щасливо для хлопа. Стріча під хрестом принесла щастє не для одної родини, а примірне жите доброго Василя справить неодного блудного на праву путь. Нехай він жиє щасливо з жінкою і родиною многая літа!

Дроворуб.

I.

З сімдесятьох колиб нараз закурило ся, запалахкотіло в темних, прастарих борах, загомніло людське жите понад пропасними зворами, звідки доси й дикий звір утікав на зиму близше д людським оселям і де віками не заглядав луч ясного сонця...

Аж сто сорок пил зашаркотіло, двіста вісімдесять сокир залупотіло, пятьсот шістьдесять рук вправних, роботящих у постійнім русі; і стали покотом легіти вікові ялиці, стало провиднювати ся в темній, глухій гущі... Що раз більше неба над головами дроворубів, що раз виднійший світ на сусідні верхи Бескида, покриті білим снігом...

В такі дикі предвічні дебри, в такі згористі верхи, в таку мертву страшну глушу пхає десь чоловіка посеред лютої зими, тріскучих морозів, снігової метелиці, велить йому драпати ся по скалистих берегах, потикати ся по гнилих колодах, по увертах, рубати, нищити зелену красу Бескида, лупати маштові велитні на сягові полїна! Шож бідному мужикови не дає в хаті посидіти, що жене його часом кількадесять миль від родини і велить цілими неділями вести по

лісах скитальче жите?... Нужда, голод, холод, не дають і в зимі спокійно полежати на печі; навіть бульба не уродила ся, капуста також, — треба йти глядати насушного...

Падають з гуком-шумом вікові ялиці, аж гори здрігають ся, аж опоки кам'яні пускають і дикі звірі стревожені тікають перед рукою істребителя... Горить, тріскотить постійно огонь по колибах, сушить ся клине, щоби скорше лізло в замерзлі колоди, щоби хоч по сягови припало на одного дроворуба денно, а буде мати ринського зарібку, — бо стільки обіцяв нехрист платити від сяга.

Від п'ятих неділь не знає вже Михайло Процака, що роблять дома жінка, діти; днює й ночує в лісах, далеко від своїх рідних, ріже, рубає з другими ялиці, складає в „цапи“ поліна. Нагаратав ся він тих велитнів у своїм житю, нагаратав; він немов начальник поміж дроворубами. І з Жидом знає якомось поторгувати ся і в роботі найспосібнійший. Йому то так справно йде при зрубованю, а в котру сторону схоче, в ту дерево упаде! — Звідси пилою підриже, звідтам сокирою підітне, і ялиця, як львівський ратуш — грим! лежить трупом на землі, а сокира обнажає її з зеленого вітя. І вневдовзі дерево, котре де-інде стояло би тисячі, тут перемінить ся в кілька сягів дров, а чоловік візьме за сю штуку кілька ринських! Та ще питає, хто їх звезе звідси на долину Жидови на склад? Кому схоче ся тут їхати, кого приневолить нужда їхати сюда, бідувати з худобою? А вже-ж ніхто більше, тільки мужик-хлібороб буде тягнути — як то кажуть — горячі каштани своїми руками для нехриста-Жида! Не один поломить телігу, помордує себе, коні — і верне з нічим до дому та скаже: „Най ти мать мордує з таким

зарібком, з такою фірманкою! Мало що чоловік сам головою не наложив!”

Нині Михайло Процака лишив ся до полудня в колибі; на нього черга: варити для трьох інших товаришів їсти. Він неrado любить партолити киселицю, пекти прісні паланиці в горячій попелі, — то жіноче діло; але щож з того? Як треба, то треба, ніщо не поможе. Ще й тої ночі він твердо заспав у колибі, попарив при огню сердак, бесаги, розсипок готовий, треба постягати хоч як небудь, щоби купи держало ся.

Клекотить у двох горшках киселиця, варить ся при ватрі. Михайло і штани править і ложкою мішає і пляцки розплескує, на кружках ялових ладить всаджати до горячого попелу. А вдала ся нині киселиця: вкисла через ніч добре, посолена, не густа, тільки трошки пирію із четини налетіло, але то нічого не шкодить; в дорозі годі вимишляти...

Загорнув Михайло прісні пляцки в горячий попів як бараболі; пече, варить і думає собі, що там жінка й діти порабляють дома? Тут має він щоденно і киселицю свіжу і оціпок із несогіршої мучиці і воду студену в зворі і воздух раз-у-раз чистий, — а вони що зроблять із тою мізерною пяткою, що я післав їм недавно до дому? Кукурудзянки троха, соли, а з ліса жінка мусить двигати на плечох ріще й побоювати ся, щоби лісник не обдер, не подав на „штроф“! А може... може й добре патичка не мають у хаті, в печі не топлено, а вони кулять ся, дрожать, коченіють від зимна! А він тут ось цілі галузя мече в грань, вигріває ся в ночі на всі боки...

Дмухнув вітер Михайлови їдким димом в очи; глянув хлоп на страву, пригадав собі що час витягати з огню; зварила ся, спекла ся пожива.

Витягнув Михайло оба горшки з киселицею, поставив у сніг, щоби вистигли, вигорнув чотири плячки з попелу, пообтирав, обшкробав чепеликом, поклав на білих широких ялових кружках, станув перед колибою, надслухував, у котрій стороні товариші робили.

Вітер шумів горою з великою силою, як розбурхані води гірських потоків; усе потонуло в сім поважнім, величавім хорі.

— Гоп-гоп! — закричав Михайло сильним здоровенним голосом.

— Гоп-гоп! — повторяли й інші кухарі по сусідних колибах, і в тій хвили стали відзивати ся дроворуби по зворах, стали тягнути ся до колиб на обід.

Поприходили всі Михайлові товариші до колиби, перехрестили ся, стали заїдати киселицю з теплим ощіпком і попивати зимною водою. По двох засіло при однім горшку, кушають свою насущну страву, жартують із нічної пригоди, що попалили сердаки коло ватри, а навіть їх начального дроворуба Михайла святий огничок не пощадив і йому подіравив немилосерно сердачину на самих плечох.

Не скінчив Михайло Процака ще киселиці, зявив ся ненадійно жінчин брат; прийшов до нього аж з дому. Був се молодець двадцятилітний, кріпкий парубок, хлоп здоровий, гожий; тільки такий міг непроходимими снігами дістати ся до дроворубів.

Новоприбулий легінь кинув ся в колибі на землю із бесагами, отирав ся з поту, майже цілий був мокрий, а пара з нього аж бухала.

— А все лихо на таку дорогу — говорив відсапуючи. — Чоловік мало душею не дав... Дальше й кроком не ступлю... Сам у долині вже мав у снігу лягати... Дурна дорога, страшенно дурна: місцями по пахи стряг у снігу,

а все тільки дивився, чи вовки мене не звірили.

Михайло Процака слухав швагра, випустивши ложку з киселицею з руки й оціпок — хотів відгадати з виразу лица, з очий, що хлопа у стілький світ сюди принесло?

— Жінка, діти здорові? — питав Процака.

— Здорові, Богу дякувати — відповів парубок.

— А в нашій хаті?

— Стоїть ціла, не згоріла.

Процака віддихнув лекше, взяв ложку й оціпок та став доїдати киселиці.

— А за наших що там чував у селі? — питали другі чергою.

— Здорові всі, тільки грошей казали прислати, бо „здекуційник“ за податки уже другий тиждень не виходить з села... Дайте води закропити ся, а то беру ся до снігу; спрага палить, не можу видержати...

Витягнув Михайло з під четини якусь фляшину, подав швагрови і повідає:

— Тут щось іще є води — хоч перервеш спрагу. На, пий і говори, що тебе вигнало з села, чи може не „здекуційник“?

— Жінка веліла вам зараз іти до дому; якесь письмо приніс війт до громади від староства чи від суду, що маєте відобрати якусь спадщину по небіщику дядьку, що десь умер у Львові; присяжний повідав, що тих грошей є багато, щось кільканацять тисяч.

Михайлови заграла на сю вість кров у жилах, мов-би випив літру спіритусу, так його та світова мамона ошоломила відразу! Дядько його служив у Львові — бути може, що лишив бездітний великі гроші та записав йому по своїй смерті, — подумав. Тепер не буде він уже цер-

толити ся з Жидами-підприємцями, щоби підвисшили шістку-дві на однім сягу: він сам закупить ліси й буде працювати зі своїми побратимами в союзї.

Думає Михайло Процака про тисячі, пезуває ходаки, звязує бесажки, — а тут хлопи громадою обступили колибу, дивлять ся на свого проводира-щасливця, тішать ся його гараздом, бо він усїм щирий, всїм зичливий, з ніким не лукавить.

— Идеш, хло*), на-правду до дому? — питають.

— А ви казали би не йти? — мовить Михайло.

— Нам се не на добре виходить... Жид скаже: я з вами не годив ся — готов що покрутити...

— Заки роботу скінчите, я ще верну ся; лишаю сокиру, пилу й швагра на застав. Бувайте здорові!...

— Ходи здоров, Михайле! Як дістанеш гроші, купуй ліси; ми всї йдем до тебе на роботу.

Михайло ще кілька разів оглянув ся в провал легким кроком, здавало ся, що ходаками й землі не дотикав.

II.

Вийшов Михайло Процака від нотаря на місто лютий, що світа божого не бачить. І зломаного шелюга по покійнім дядьку не отримав! Ще й своїх послїдних пять корон мусїв дати на якісь стемплї. Pokійник лишив деякі лахи, стару одїж, а Михайло зрік ся сеї спадщини в хосен бідної дядини-вдовиці і ще доплатив своїм

*) Хло — хлопе.

тяжко запрацьованим грошем. Вступив до шинку, поборгував у знакомї Ройзи одну квартиру, випив душком — мало; поборгував другу, знов випив, став роздивляти ся по людях, як напивають, забавляють ся. Не може успокоїти ся, не може найти ніякої відроди... Що робити, що діяти тепер? У селї казали: тисячі візьме, село купить; а тут от не має за що кукурузянки дітям купити! Нема чого домів вертати; ліпше де на лісі скінчити се нужденне жите.

Випив Михайло ще на відроду. Дивить ся, а коло нього присїв ся якийсь дідусь, вийняв з за пазухи калитку, розтворив, а в нїй повно банкнотів — самими десятками... Почислив господар гроші, казав собі дати за два крейцарі горівки, сховав за пазуху, їсть якийсь бульбяник, а на Михайла часом спозирає і ніби всміхає ся.

— Также сотона посадив його біля мене — подумав собі Михайло. — Скупарище давить гроші, сам з них не схіснує, і другому нічого не дасть... Ах, коби я ті гроші дістав у свої руки!... Та тут уже нема й кому жити: кістяк, рехоте, а стілько грошей дусить, не знати кому...

Зїв чоловік свій бульбяник, пустив ся до мів, а Михайло з заду надзирцем, як сей хижий звір, дожидає відповідної хвилі, щоби кинути ся на свою жертву. Уже й сонце зайшло, стало смеркати ся; тільки ще одну коршму поминуть на полі, тільки прийдуть на ліс, а діло скінчить ся...

Вступив чоловік у коршму на полі, закурив люльку, не бавив довго, йде дальше... І Михайло що-раз ближше підходить, навіть чує його віддих; а в кишені стискає рукою камінь... Раз тільки по голові вдарить і амінь — всьому кінець!... Ніхто не дослідить ся до душогуба. Хочє

Михайло повалити старого смертельним ударом на землю, а той обертає ся до нього й каже спокійно:

— Добрий вечір, свату!... Добре, що йдете, то й мені не буде скучно йти через ліс... А тут давно за моєї тямки жасні були злодії-розбійники... Я з Балайкович... Ви мене не знаєте, але я вас знаю дуже добре: ви у мене в моїй хаті родили ся, і я вас держав до хресту. Ми оба з вашим вітцем робили по лісах довгі літа; ваш покійник погорів, прийшов зі свого села й коморував у мене; і тоді ви прийшли на світ... Добра, щира людина був ваш тато покійний! Кілько раз ви переходили через моє село з дроворубами, то все, бувало, дивлю ся на вас і гадаю собі: Дмитро, мій товариш, уже на правді, а я ще на кривді; я знов свого сина поховав, а невістку і унуків із бабою мушу годувати. Четверо сиріт зістало, та признаю ся вам, що маю при собі кількасот ринських... Стільки заощадив у касі для них бідних, а тепер трафляє ся грунт купити... Тай свята йдуть, треба щось і про святу церковцю подумати: ікону купити... Я вже задумав не йти під вечір, але побачив вас, тай гадаю собі: Піду, дам себе пізнати синові мого друга, а може потім оба разом підем дальше. Як би так не ви, я був би уже заночував у тій коршмі. З грішми нині то й небезпечно йти самому, задусив би одною рукою, або каменем заїхав у голову — і пропало...

Говорить старий, говорить, а під Михайлом аж ноги угинають ся, — так його кожде слово, немов стрілою серце, прошибає! Десь і камінь він випустив із руки, а трясє ся цілий мов у лихорадці... Він перед хвилию мав убити чоловіка, котрий дав пріют його батькови в нещастю, замордувати свого хрестного вітця, скривдити

*

бідні сироти і жити братоубійчою кров'ю свої діти!...

Сів Михайло раз на купі каменя при дорозі, сів другий раз, — не може йти, все спочиває. Підіймає татусь похресника, просить, щоби натужив ся, — а той ні: все, що кілька кроків ступить, спотикнеть ся і грим! на землю... Ле-дво заволік його старий до села, до своєї хати.

III.

Жде Сенька Процачиха цілий день на чоловіка — з великою нетерпеливістю жде, й годі діждати ся... Ріжно пробує розігнати тугу з серця, і говорить своїм двом синам-неліткам невидані, нечувані річи: представляє дітям наперед, яке жите панське будуть провадити, коли тато з міста поверне і принесе тисячі...

— Тепер, мої діточки, мої соколики, не будете жадні куска хліба, бараболі й капусти — мовила жінка — не будем у такій ліпянці мешкати й мерзнути на печі, ні! Поставимо собі деревляний дім із великими, ясними вікнами, купимо від старої Байзи ґрунт, станемо відразу великими кметями. Дві світлиці будем мати зі стінами жовтими, як віск ярий. Тоді люди нам позавидують!...

— А коні тато куплять? — питав старший хлопчик, виглядаючи з матерю крізь віконце за батьком.

— Куплять, дитинко, куплять, синоньку! Уже тепер не будемо бігати по селу питати, щоби хто привіз нам пів копи жита, або дві копички сіна; самі собі привеземо, та ще й другим біднішим поможемо. А як вас поубираю, як ляльочки! Як поїдемо з татом до Гошова на відпуст, або на ярмарок до міста, тож то будуть вас люди подивляти!...

— А коровицю тато куплять? — питав другий хлопець, молодший.

— Аж дві купимо, буде сир, масло, молочка. Тато справлять вам хороші ходачки з ре-мінними волоками, сердачки, — поженете оба пасти в верх, будете вигравати на сопілці, на трембіті, а я здалека буду слухати... Аби тільки скоро тато вернули до дому!... Мене се дивує, що їх до сеї пори не видати й се мене дуже непокоїть... Я також летіла би за ними...

Десь коло півночі вернув ся Михайло Процака до дому, збіджений, змитружений, а чорний, як головня. Сенька аж налякала ся чоловіка, коли його побачила в першій хвили.

Михайло шибнув собою на постіль, став рвати з розпуки волосе, сунути собою немов у горячці... Нудь якась розпирала йому груди, якесь горе лоточило йому серце...

— Михайле! Господь при тобі! Успокій ся, діти побудиш, поперестрашують ся, як побачуть свого тата в такім дивнім стані! — молила Сенька. — Скажи, що стало ся, може напав тебе хто на дорозі, а може ти гроші згубив? Господь добрий, аби ти тільки здоров!...

Михайло зірвав ся з постелі, затиснув п'ястуки, став судорожно викривляти твар, глумити ся з жінки... Бідній невісті прийшла до голови недобра гадка: чи може бідний чоловік не збожеволів!...

— Мене напав хтось, мене, на дорозі? — глумив ся Михайло Сенці. — Борше питай, чи я кого не напав у лісі й не убив... Я, я розбійник окаянний, послідний злодій! Господи, прости мені моє лиходійство, прости розбійникови-душоубови!...

Укляк Михайло перед розп'ятем Спасителя, беть ся в груди, взиває, молить ся, цілує землю, — а жінка ломить руки з розпуки, аж на ногах

завмирає. Може з пів години клячав, відмовляв молитви; навпослід утихомирив ся, прийшов до себе, встав, поглянув на спячі діти, на бліду, перелякану жінку, й цілком минула його розпука,

— Післала ти по мене, не знати по що? — говорив Михайло вже спокійно, сівши на лаві під вікном. — Послідний крейцар, що я заробив, мусів дати на стемплі нотареві. І нічогісенько! Всего маєтку лишив дядько в одежі вартости на десятку, а я сего зрік ся в хосен бідної дядини каліки. Сенько, Сенько! не можеш мати поняття, які страшні муки переходив я нині!... Я зістав у місті без крейцара... Сором огорнув мене; задумав собі, знаєш, жите відобрати. Та се ще дурниця, якби було на тім скінчило ся... Ти була би собі найшла світа без мене; але диявол щось гіршого хотів з мене зробити!... Я стрів незнаюмого чоловіка з грішми — йшов за ним дві милі й у лісі задумав його... знаєш...

— Йой, Михайле, перестань!... ти говориш у горячці!...

— Слухай, слухай до кінця. Я вже мав його з заду ударити в голову кремінем, — кремінем, що ніс цілу дорогу аж до міста за пазухою! Одна тільки хвиля — я став би був душогубом, унещасливив би тебе й діти, але бач, праведна душа обернула ся до мене й каже: Тішу ся, що маю з ким йти: дорога через ліси, самому чоловікови маркітно, а признаю ся, маю пару соток, що заощадив для бідних сиріт-унуків... Так заговорив до мене сей праведний старець і мене немов обухом у голову тарахнув, ні, наче острый ніж у саме серце щось мені встромило!... І знаєш, хто був сей чоловік, котрого я хотів... знаєш?... Се був мій хрестний отець, побратим мого покійного батька!... Коли

отець мій погорів і в нашім селі ніхто не хотів прийняти його на комірство, він — сей праведний чоловік — прийняв його і в нього то я там родився!... Ось маєш тисячі... Ах, ті тисячі, тисячі!...

Михайло замовк, сперся на столі, похилив голову, — знов задумався... Сенька поправляла скіпки на припічку, тихо гляділа на чоловіка. Сверщок один під припічком не переставав цвіркотіти, мов глумився він, що такий великий завід стрівував його господарів...

— Отворіть, добрі люди! Впустіть бідних до хати! — закликав хтось слабим жіночим голосом під вікнами.

Сенька схопила ся з припічка, відсунула двері. До кімнати увійшла бідна жінка; одна дитина в плахті на плечі пищала їсти, а друга жвякала жовту тверду шкіру при грудях, й усе те голе, босе, голодне — лиш снасть — аж лячно глядіти!... Чоловік згинув під землею; а вона бідна остала ся з дітьми без усякої опіки...

Глянув Михайло на сю нужденну страдальницю: милосерде людськості заволоділо його душею... О скільки він був щасливіший зі своєю родиною в сих чотирох ліплених стінах! Якими вельможами видавали ся його спячі хлопчики на чистенькім сіннику, в порівнанню з сими бідними сирітками, з котрих одно з голоду гризло пальчики, а друге суху грудь голодної матери!... Він був князь, дукар-вельможа у своїй хаті... Господи! А він жадав тисячів, забав світової мамони й мало що душі своєї не погубив!...

Посадив Михайло бідну невісту з дітьми при столі; витягнула Сенька горщок зі стравою, що сховала була для чоловіка, поставила на столі. Празник у хаті, пир несподівано стався!

Їсть голодна сама й діти годує росолянкою... Смачна пожива; уже давно стільки божого дару перед собою не бачила!...

Повечеряли, убога вилізла з дітьми на піч, поклала діти на середині, а сама довго ще молила ся, благала всіх святих о щастє для добрих, чесних людий, що дали пріют їй нещасній, спасли від голодової смерти!

Так скінчила ся бурлива хвиля житя Михайла Процаки. До хати вернув знов давний спокій, давне щастє; всі спали твердим сном, а ангел-хранитель всміхав ся над повіреною челядкою божою...

IV.

Дунуло тепленьким, гірським воздухом; пригріло святе сонічко, стопило сніги невидимо, заклекотіло по зворах; загуділи гірські потоки, пустилися бистро на доли. Закрукали журавлі, вертаючи з вирею, закрутили ся величавим колесом над колибами дроворубів; час й тим до дому, час заглянути до хати; яр надходить, треба кинути щось у землю, посадити якого дробу...

Не дармували через зиму дроворуби: цілий верх небосяглий світить на кілька миль лисиною, тільки місцями над пропасними берегами стоять осиротілі велитні-ялиці, шумять по давньому поважно, немов співають похоронні пісні над своїми посестрами, що лягли під острим топором і стоять довгими рядами зложені в сяги, сушать ся.

Погасло по колибах; тільки кірці зимного попелу й четина витовчена по леговищах зістали. Збирають ся дроворуби домів, згромадили ся над звором коло позісталої ялиці; че-

кають іще на свого проводира Михайла Процаку...

— Гей, хлопи! — гукнув сивий, кремезний верховинець, колишній улан — таже та відданиця остемпльована; берім ся, а за пів години буде з неї чотири сяги для нашого Михайла. Він і так стратив дома дві неділі; буде йому здавати ся, що се спадщина по дядькови. А що, добре мовлю?

Хлопи заворушили ся, покидали бесаги з плечий, стали протинати гущу; двох підійшло з пилою, приклякли коло ялиці, а Михайло за руку одного — цап! не дає.

— Гов! — каже — а ви що робите? Сеї одної ялиці не рухайте, нехай зістане!...

— Таже то, брате, ми для тебе хочемо зрубати — каже сивий улан — бач, чотири сяги на-млі ока поставимо; буде хоч за ті стемплі якомусь там нотареві за спадщину дядькову. Жид відбере, й чотири ринські маєш у ремени.

— Хоч би й чотири тисячі дав мені, не позволю на то; нехай собі ту уже сам рубає. Дивіть ся, яка гожа, величава, висока під небо, на цілий світ її видно! Ні, не будете рубати, я її цілу зиму обходив, не рухав — лишіть її.

Розважили хлопи, задумали ся — вони все мали Михайла за якогось віщуна несамовитого, всюди пхали його наперед, чи до пана, чи до Жида годити ся на роботу. Так і послухали, лишили ялицю.

Пустили ся всі з верха в проваль. Послідний Михайло взяв свої бесаги з колиби, позгортав святий огник, перехрестив ся, глянув оком на пусту площу, на камяні опоки, що виринали місцями з під тонкої верстви землі, глянув і на сю одну-однісіньку ялицю, позісталу над звором і пустив ся й собі за товаришами.

— Який же то чоловік набридистий, — думав він собі — коли лихо до мене приступить у стані п'янім, коли сею бражищею заворушить голову, затроїть кров у жилах!... Нині жалував я бездушного дерева, означеного жидівським стемпльом і так на загладу; боліло мене серце, щоби його не зрубати, а перед трьома неділями що стрілило мені до голови, коли я випив три бляшанки у Ройзи?... Що?... Хотів погубити праведного чоловіка для дурної мамони!...

— Тьфу! — сплюнув Михайло з досадою і перехрестив ся.

Пятка.

I.

— Страх бою ся влосцяньського банку і його начальника з Дрогобича пана Хапка — говорив часто Василь Хомяк і таки святу правду казав. Кілько разів приїхав у наше село пан Хапка з панами Жидами ліцитувати задовжені ґрунти, стілько разів утікав Василь за село в лози, щоби не бачити людської нужди, не слухати похоронного плачу своїх сватів і кумів викинутих із хати на вулицю.

— Не йдїть, люди, доброохотно на заріз, а хотяй вас часом тягнуть під ніж, то не показуйте, що ви тїлько в силу богатї, а нищі духом — остерегав Василь своїх сусїдів, котрих намовляв писар, щоби брали гроші в банку на свої ґрунти. — Не бийте чолом перед тою золоченою каритою, в якїй пан Хапка розвертаєть ся, не подивляйте ті цугові конї, усе те до часу, усе переминить ся, як переминаєть ся кожда річ, набута з кривдою ближнього.

Але, але й на медведя заходить, таке ж стало ся і з Василем Хомяком: бїдний хлопище знайшов ся нечаяно в притулі; прийшла весна, озимий засїв не зїйшов — бо не було його, а ярини засїяти також не було. Вправді не-

лика обрадованна з того засіву на пісній, зимній, гірській глинці особливо, коли треба на плуг, борону, зерно й інші видатки; можна б за те в десятеро більше збіжа купити і спожити хлібець насущний в спокою, алеж тут ходить про що іншого: чоловік волить сто раз зробити й сто раз усякій біді оплатити ся, аби тільки мав свій кусень землиці та не пу-стопашом, але хоч стоколосою засіяний.

Думав Василь, думав і сяк і так, споглянув через маленьке віконце на триморговий шмат глинки жовтої придатної на цегли, й не міг видумати ніякого розпуття. Раз снило ся йому, що вже був зорав, засіяв пшеницю і заволочив, але щож з того, коли се тільки сон, марний сон. Думав Василь, суєтив ся, яким способом де роздобути стоколоси на засів і навпослід за порадою писаря Андрія Михайлишина позичив від Мардохея Ройта на тратку п'ятку.

Мардохей Ройт се великий чоловік у нашім повіті. Покоївка пана Хирлія породила його на полі й кинула в кропиву при дорозі, бо мав дуже червону голову, а сама втопила ся зі стиду в кітлі киплячого земного воску в Бориславі.

Малого „червоноголавого“ знайшли старозаконні кошерники, вертаючи від чудотворного рабіна жидачівського, зробили по свому звичаю „обрізанє“ й назвали його по імени Мардохеєм, по призвищі Ройтом, себ то червонюхом. Підкидиш рудий дістав ся до дому богатого „трефняка“, котрий за покуту мусів його годувати і освободив ся від наложеного на нього „хайрему“.

Мардохей Ройт вигодував ся. Хлопцем ходив поміж вози і кричав: „Сірки фayne, сірки!“ Потягнув часом небачній невісті або під-

охоченому газді гаманець, кобелю з набілом, а все те робив спритно й хитро. Пізнійше либав у Бориславі*) по чужих закопах кипячку, хапав віск земний і по троха, по троха доробив ся людським гараздом: нині є міліоновим доробкевичом, славним і голосним чоловіком, а тисячі рабів славлять його попід небеса, бють перед ним поклони.

В того самого Мардохея Ройта, в того самого міліонера позичив Василь Хомяк п'ятку. Сам писати не знав, тільки положив на тім місци, де Андрій оловцем назначив — хрестик.

Написав Василь своєю спрацьованою рукою кривий, чорний хрест і зараз якби протичкою без кінця шпильнув його хто у саме серце.

Кривий, чорний хрест, кажуть люде, смуток, горе, смерть нагла — думав Василь. — Господи! будь при мині і моїх недолітках дітьох, дозвожь їх хоч підгодувати троха.

— Ройте! — каже Василь оглядаючи на столі перед собою п'ятку замащену і попідліплювану пачковим папером — я тобі говорю тут при кумі Андрію Михайлишині: п'ятку беру і віддам по жнивах; за процент дістанеш драбини сїна як патоки, але другої п'ятки не дам, бігме не дам, бо то було би за багато два гриби в борщ.

— Добре, добре, — відповів Мардохей Ройт і поклепав Василя Хомяка по плечах. — До війта не підемо, ані до суду. Ти в мене стілько домів поставив, я тобі нераз був винен по кількадесять ринських. Ти такий був файний чоловік, що в цілім повіті другого не знаю. Иди здоров, йди, купуй в добрий час збіже;

*) Либати — згортати „кипячку“ з води по ровах та калюжах кінським хвостом або віхтем соломи.

нехай Бог зародить. Як іще буде треба, приходи, я позичу знов пятаку на тратку*).

Не полестили слова Ройтові Василеві, не розігнали тривоги душевної, яка огорнула його в наслідок чорного кривого хреста на векслі. Завагався хлопище: брати, чи не брати пятаки? Але якось сором, що нива буде на сміх через літо облогом лежати, перемиг тривогу й шепнув йому: бери гроші, купуй збіже і сій, нехай люде не сміють ся.

Узяв Василь Хомяк від Ройта пятаку, купив вівса, привіз на чужім возі радість до дому поміж семеро дробу; кожда дитинка підлізла з цікавості до вівса, общупала з приємністю мішок, стали наперед тішити ся, які присмаки чекають їх тепер.

— Се буде й за великодну паску — кажуть діти. — Як присадимо камінь, а намелемо муки, то така буде, як та „гамериканська“, що Смерека купив собі на „пампухи“, коли позичив був у банку сотку.

— Уступіть ся, діточки, не ріжте мене без ножа — сказала мати гнівно. — То овес на засів. Завтра понесемо в поле сіяти.

Діти зітхнули тяжко і пішли по кутах. Самим смаком обійшли ся, а чиру**) й не нюхали. На другий день, скоро тільки на світ займало ся, отець із матерю винесли в поле овес, кинули в святу земельку й заволочили тернем!

По жнивях узбирав Хомяк стілько мерви, що не тільки віддав Ройтови пятаку, але ще й ринського провізії; драбинчата сіна „як паточки“ обіцяв прислати, аж Андрій Михайлишин обробить ся в поли: на часі не можна було дістати ніде коний.

*) Тратка — вексель.

**) Чир — рідка лемішка з вівсяної муки.

Перейшла осінь, минула зима, запахло на божім світі весною, закалатали бузьки по болотах, а у Василя Хомяка закалатав Мардохей Ройт; заїхав перед самі вікна худюю шкапою на предивецькій телізі й зараз глянув на оборіг обдертий і усміхнув ся злобно.

Василь вийшов із хати, тільки що Отчеш наш змовив, діти ротою також як з улія виринули, думаючи, що міняр з дримбами притік ся.

— Я, Василуню, до вас нарочно... приїхав по сіно; довше ждати не можу, бачите самі, що вже дальше рік буде, як я вам зробив вигоду.

— Нема сіна, Мортку. В цілім селі кождий скупить ся, голої соломи годі дістати. От бачиш, я цілий причолок з хати порізав на січку, що не було чим дозимувати; учора послідне подене дав корові з під оборога, а сьогодні ледво випхав її за село. Віддам пізніше, по жнивах.

— Добре вам казати по жнивах, коли ви слава Богу господар на ґрунті, кметь: і корову маєте і молоко і обірник, а я що? Бідний Жид, покривджений за добре серце. Кривда моя, Василуню. Хрест святий, що кривда. Або по жнивах два візки, або я за своє упімну ся в суді.

Суд для Василя Хомяка був не будьяким страховищем, але дійсним опором і відьмою довгохвостою з Лисої гори. Одного року щось з десять раз ставав то за ліс пана Хирлія, то здекуційника і все обірвав найменше тиждень арешту. Послідного разу так його помацав якийсь комендеруйонци в вязниці по голові люлькою і з над самого причолка обірвав волосє, що постановив скрити ся на другий раз перед судом, хоч би в мишачу діру.

— На що нам суду, — говорить Василь до Ройта — коли й без того можемо жити. Віддам як хочеш: два візки по жнивах.

Погодився віритель із довжником, розійшлися оба в мирі, а пів копи ячочок, котрі Василюха прилагодила насаджувати курку, поїхали разом із Ройтом до Дрогобича.

II.

Василь Хомяк не засипляв цілу весну й літо грушчок у попелі; радився він то з кумом Андрійом Михайлишином, то з паном Ваном, підготовляв плян боротьби з нехристом; постановив за порадою обох тих секретарів громадських научити несовісного Ройта розуму за те, що взяв за позичену п'ятку ринського провізії, пів копи покладків і ще жадає два вози сіна.

— Не так буде, невіро, — думав прозорливий Василь — не так стане ся, як ти собі у своїй голові уроїв, але так, як мій кум Андрій і пан Ван з „Вістника законів державних“ вичитали, розважили мудро й орекли. Пожди, кара божа спаде на тебе за се, що я стільки страху наївся через твоє циганство. Як візьмемося в трійку до тебе, будеш вайкати не сабашової і побожишся не хрестом святим, поганине. Ринський провізії, пів копи покладків досить з тебе, а за два вози сіна, що жадаєш, то підеш хоч на два місяці там, де мені колись лисину на самім причолку кримінальники зробили.

Поставив Василь Андрійови Михайлишинови стодолу, пану Ванови затягнув підлогу в хаті, жде на Ройта, жде, щоби його міг за порадою своїх адвокатів бодай раз колом на

своїм подвірі потягнути, але Жидище не являв ся.

Прийшли сінокоси, минули жнива, за Ройта ні слуху, ні духу.

— А дивіть, куме — каже Андрій до кума Хомяка: вашого Ройта гей вирвало. Прочув гадюка, що кіл уже затесаний, тільки ним просадити... Ба, ба, так то усе мусить смирити ся перед ученими секретарськими головами.

— Але драбинчата сіна віддам — говорить Василь — коли я вже обіцяв, треба слова додержати.

— Ані стеблини, слухайте, ані стеблини не дайте пархови понюхати — відповідає Андрій — ми вже його проучимо, сього лихвара безсовісного. Дасьте йому драбинчата, то він схоче другі, потім оборіг, хату і т. д. аж вас до нащадки загорить. Не дайте нічого, на мене покличете ся, моя вже в тім голова.

— Як покликати ся, то покликати — відповів Василь і напив ся до кума, щоби було їм на здорове, а ворогам на безголове.

Послухав Василь дорадників, не сходяв ся з Ройтом. Заскочила ненадійно тяжка зима, якось потягнув із пашою мало що не до Великодня. В самий страстний тиждень Хомяк крутить ся, що нема чим багрю дїпхати до зеленої, а тут і термін у саму велику п'ятницю, прийшло йому, щоби ставав до суду в Дрогобичи.

— Жінко, що мені робити? Я не піду до суду, ліпше повішу ся!

— Господь з тобою, Василю! — каже налякана жінка. — Таж у лісі семи часами ти не був, перед здекуційником з накритою головою не стояв, то й до цюпи *) не замкнуть.

*) Цюпа — комірка, тюрма.

То за свідка — лагодила жінка — певно що за свідка, що ти колись дивив ся, як пан Хапко витовк війтови три зуби.

— Ба в свідка очі як в дідька, бодай став як камінь; війт візьме басарункового як колись від Хирлія, а мені причолок домикають „жайворонки“ бориславські в арешті!

— Иди, йди, не бій ся, я тобі ручу й купиш жовтої фарби до паски, щоби така хоч раз була, як у людей.

Полинув Хомяк із тяжким серцем до Дрогобича.

Прийшов до суду, а там Ройт у сніжх жеде на нього з двома поліцаями і ще з якимсь панком. Здурів хлопище від разу, як побачив стілько урядників перед собою, забув навіть, на котрім місці стоїть, а з переляку хоче покони бити.

— Пожди, котюго! — крикнув Ройт. — Я тебе засажу на рік цілий, розумієш?... Виліниш ся і облізеш там в арешті!

Наляканий Хомяк став перепрашати Ройта, кланяти ся поліцаям, щоби не гнівали ся, а він пристане на все, тільки до арешту нехай не замикають.

Вихіснував Ройт слабу сторону своєї жертви, узяв його на шинк і там при свідках зробив Василь Хомяк угоду ось яку: або по жнивах три вози сїна, або п'ятдесятку, на котру підписав знов вексель за доткненням пальцями пюра і зробенем кшижа сьвентого.

Аж тепер Василь Хомяк став обережнійший. Днем і ночью гарував, а складав крейцар до крейцарика, щоби раз із бідною розв'язати ся. Не слухав уже ні пана Вана, ні кума Андрія Михайлишина, плював на їх рекурси, тільки робив, а робив. Якже назбирав цілу п'ятдесятку,

узяв тоді кума Андрія і поїхав з ним до Дрогобича загодити Ройта.

Приїхали до міста, а кум Андрій каже:

— Ви, Василю, не показуйте ся Ройтови на очи, бо там у нього заєдно крутять ся ті надшиванці. Я сам віднесу гроші, може дещо сторгую; добре що-то урвати.

Мудре слово каже кум Андрій — подумав Василь і пристав на його предложенє; післав кума з п'ятдесяткою до Ройта, а сам лишив ся коло „Кривої Качки“.

— А що спустив що з п'ятдесятки? — спитав Василь прибулого Андрія.

— Щоби не спустив, дух би з нього спустило — каже смутно Андрій.

— А чи взяли ви хоч вексель?

— Та на що вексель? Я вже так зробив, що його не треба.

III.

Таке поведене кума Андрія не припало Василеві до вподоби. Пішов отже сам до Ройта розвідати, як стоїть діло з п'ятдесяткою і векслем. Тут довідав ся, що кум Михайлишин дав лише сорок п'ять ринських, а п'ятку зіставив собі, бо мав іще щось купити до дому і поставити на льотерію і взяти три пачки „турецького“.

Прийшло до очий, кум Андрій став звиняти ся... — Простіть — каже — куме, — не гнівайте ся, я признаю ся, що узяв п'ятку, бо мені дуже було треба; віддам її у короткім часі.

— Слухай же, слухай, Ройте!... Кум свідок, що я тобі віддав п'ятдесятку, щоби ти мене не напастував.

*

— Добре, добре — говорить Мардохей — я другий раз від вас упоминати ся не буду.

— Ні, ще не все добре — каже Василь. — Буде добре аж тоді, як ти мені віддаш вексель на п'ятдесятку; без нього я не уступлю ся тобі нині з хати.

Не хоче Ройт віддати вексель. Розпочав ся отже спір: Жид з кумом так, Василь инакше; вхопив Ройт Василя за с'рака, хоче викинути його за двері та не може. Віддер Василь Ройтови кусень лейбика з щіцесами, Ройт знов відфалатав йому з заду богородицю*) від с'рака — не гаразд. Надійшов на щастє пан Ван, казав дати літру тої ліпшої, випили її у трійку і таким способом переконали оба писарі Василя, що незаконно упоминає ся векселя від Ройта, коли вже віддав йому п'ятдесятку.

Кум Андрій, як сказано, купив собі за Василеву п'ятку: секретарську цигарнічку з янтаром, поставив аж десять карток на льотерію, узяв три пачки турецького тютюну й папірки; скрутив Василеві папіроса і погостив його по „панськи“. Ще й присяжний десь навернув ся і взяв усіх трьох на свій форшпан**) до дому!

Рік цілий не міг Василь опам'ятати ся, бо п'ятдесятка зжерла весь достаток із хати, але раз покінчив діло і мав святий спокій. Одним дуже потішав ся і покладав усю надію: мав кількадесять возів перележаного обірнику, узбраного за кілька літ то з хліва, то з толоки, то з дороги, а все те вивозив йому кум Андрій на три загінці поля.

Вертає раз Василь з ліса, де чехолили***) Жида молодник, закуплений за песі гроші від

*) Богородиця — широченний ковчій із торбою.

**) Форшпан, з нім. *Vorspann* — підвода.

***) Чехолити — витинати.

пана Хирлія, йде дорогою та думає собі, чому то такого марнотравника не замкнуть до криміналу хоч на кілька літ за те, що дає нищити таку брость молоденьку, аж чоловікови серце крає ся. Йде селом попри коршму, а Гершко Соплявий вибіг і заступив йому дорогу.

— Погоди, маю до тебе орудку.

— Уперід віддай мені тих п'ять соток — відповів Василь — що вициганив ти від моєї сестри і скупив ґрунта за мою материзну, інакше я тебе й не слухаю.

— Може б ти прийшов поставити стайню, то я заплачу разом.

— Недочекане твоє! не піду. Право продам кому небудь, а п'ять соток і коралі, що небіжка моя сестра сховала, мусиш віддати: коли не мені, то другому...

— Василю, не говори кризь сон! Мені від тебе буде щось належати ся: тих п'ятдесят ринських, що ти позичив у Мардохея Ройта з Дрогобича і провізії в друге стілько. Маю вексель із твоїм підписом.

Сплюнув Хомяк і аж зареготав ся пустим сміхом. — І ти, поганине, маєш відвагу мені такі дурниці говорити, ти світовий злодій, розбійник? Та же ти за мою сестру повинен висіти на шибениці, що так тяжко її скривдив і забрав увесь маєток. Зачепи ся лиш зо мною, а побачимо, хто виграє. Наговорив Василь Гершкови, наговорив, намотіркував, що влізло ся, тай пішов до дому.

— Мені, Василуню, п'ятдесятку з процентом дати — кликав Герш за виходячим. — Ти майстер, відробиш мені сокирою — Василю!

— Щоби тобі так грудьми робило. П'ять соток і коралі віддай! а ні то вкриє тебе тяжка недоля.

Розійшли ся.

Того ще дня поїхав Гершко Соплявий до Дрогобича і заскаржив Хомяка до суду за п'ятдесятку. В дві неділі зїхала до Хомяка сестрація, оглянула ліпянку і з двору і в середині, нема що робити; все не стоїть зломаного шелюга: як би розвалив, то осталась би купа жовтої глини з вальків і дрібка ріща зі спорохнїлих плотів запекти файку. Пошите щезло десь, тільки купини моху споювали місями дрантине покривало; шкода, що називала ся хатою і містила у своїм нутрі десятеро істот, сотворених на образ і подобу божу. Бігме-ж не стояло називати її хатою, тільки хиба для того, що там сиділи люди.

— Треба чого иншого глядати — сказав присяжний Цуценька. — Та крива, підскубана курка, сей котище замлїлий і скриня з поломаним віком не вартують і за скрутлик тютюну.

— Та хиба ще ґрунт остане, а більше нічого — сказав вїт із повагою — на п'ятдесятку все збере ся.

— Засеквестрували, нехай там — каже Хомяк до жінки.

— Коли я за позиченку п'ятку віддав п'ятдесятку і ринського провізії і пів копи яець і ту позичену п'ятку, то уже щоб я і до Відня пішки пішов до самого найяснїйшого пана, то пять соток і сестрині коралї злодюзі-котюзї не подарую.

Пішов Хомяк із кумом Андрїєм до якогось нового адвоката, порадив ся і написав супліку, але не до суду в Дрогобичи, тільки просто аж до „пшинайсьвентшої комісії“ у Відні, щоб від разу всім носа утерти.

Жде, жде Василь, нема нічого з Відня, а Жид Гершко також спустив ніс на квінту; видно мусів троха побоювати ся трибуналу.

Вийшов Василь раз із жінкою за потік, оглядає ораницю, що так по приораню гною збухтіла і каже:

— Євко! але буде на-рік пшениця, пшениця, що й люди нам позазидують.

— Та щоби нас тільки ще яке лихо не спіткало за сю позичену пятаку — каже жінка.

— Не говори пусте. Євко! ось диви, яка на тих кусниках при долині капуста... головки аж мило на них глянути. Сього року крижалок на Різдво не будеш жадна. Ех голубці будуть, голубці!...

— Дай Боже щастє! — заговорив панич, вийшовши ненадійно з лозини і станув перед Хомяком.

— Дай Боже, Бог запласть, дай Боже й вам! — відповів Хомяк і вже хотів сказати, що в нього нема на продаж свиней, але узрів жовтий шнурок коло шапки і замовк, мов у язик вкусив ся. За паном надлізли громадські „судатори“ з Гершком і стали оглядати Василю угноену нивку.

— Пан сендзя зїхали здавати ваш грунт Гершкови за довги — сказав вїт і запхав палицю в мягку ораницю.

Судія глянув на обоїх Хомяків, на дрібні діти, жаль йому їх стало. Чутє людськості заясніло рясною сльозою на його повіках...

— Газдо, погодїть ся з арендарем! Ви програли справу; ви винні вісімдесять ринських і комісію; отже коли не полагодите ся, то вїритель буде від нині так довго уживати грунт, поки йому не сплатите!

Василь остовпів. Хотів ричати нелюдським звірським голосом, але корч стиснув горло, дух у грудях заперло; хотів кинути ся на розбійника своєї сестри, але йому відмовили служби й руки й ноги.

— Ні, ніколи, прошу пана сендзього з злодієм не погожу ся, ані не прощу йому моєї кривди — вимовив насилу нещасливий.

Судія здав ґрунт Жидови Гершкови Соплявому, сїв на бричку і поїхав, а присяжний забрав ся тимчасом рубати капусту.

— Боже мій, Боже мій! темно мені — світа божого не бачу! — кликав Василь Хомяк і йшов хильцем, сам не знав де. Над самим берегом скалистим заточив ся, упав коміть головою в потік.

Прибігли діти, жінка, витягнули, зробили плач і крик, та що з того? Діти ридали над погибшим, а Гершко рубав капусту.

Незавидна доля: говорив, що наїсть ся на Різдва Христове голубців, от і наїв ся!

Волоцюга.

I.

Мотьо Шпіннер був якийсь час у наших поселку голосним чоловіком; кожного дня мав безплатних приглядачів таї подивлячів і то таки в наших рудниках-христіянах. Він їздив дихавичним сліпим конем болотнистими вулицями, забирав у драбинясту телігу жидівських дїтваків, навіть чотиролїтних, відвозив їх до головного хайдеру, котрий побожні старозаконні горожани побудували на борзі з мужицької стодоли, а гроші на се дав їм якийсь щедрий добродїй з Парижа. В заведеню тїм мали своє пристановище всі учені „реби“, літерати й пости тальми всесвітлої, учили тут і виховували ізраїльську молодїж по волї і вподобї своїх хлїбодавців. Мотьо — Жидовин із руської громади. По рисах сухорлявого лица не можна було завважати семїтського походження, ярмурка на лисїй голові, два сиві космики над ухами й рижа еспанка цілком не годили ся з мужицьким кафтаном, в яким Мотьо ходив літом і зимою.

Найбільше збіговище було на вулицї Коширній, прозваній ямарами „вонючою“, де у-

божество й нехарність царювали в кожній низькій садибі*). З тих нужденних нор на поклик Мотя: „Хайдерран!“ — вибігали купками хлопці й дерли ся на телігу з великим задоволенням. Голі, босі, в замащених берликах, у лейбиках із щіцесами — розсідали ся розкішно на возі, гляділи глумливо на облізлу, сухоребру, некоширну шкапу, що по черево грязла в болоті, а проїзжі болотом візники з воском земним, із бочками, цвяхали нужденну скотину ба тогами.

Де найбільша яруга, найглубша калабаня серед повітової дороги, там над фосою ставали гурмами рудники, що вертали з роботи, ждали на Мотя, аби подивити ся, як він переїде тим дивним набором через трясавицю, особливо при візді до товариства „Панського банку“ і на „Потоці“ коло гірничої інспекції.

— Віггі хайдерран! — гукав Мотьо й лоскотав шкапу бичиною по ногах, коли часом пірнула по хребет у болоті й головище суху як простокутну ліхтарню піднесла на-силу в гору, щоби храпами захопити хоч дрібку душного каліфорнійського воздуха.

— Вйо! вйо стара до Самбора! — кричали рудники що-сила, траскотіли палицями, цимбринами, пуджали шкапу, й самі дивували ся опісля, що стілько воплочених душ ізраїльського малого миру змогла темна плінь рушити з місця. Шкапа напружала під досадними ударами друка послідні сили, храпіла, грала грудьми, носила боками... Теліга колисала ся як великанський човен і сунула по болотнистім озері до свого пристановища.

Пізно вечером, як Мотьо відвозив своїх

*) Садиба — лихенька хатка.

малих пасажирів із хайдеру назад до дому, радість була нескінчена. Малі недолітки співали скочної пісні на один голос до такту, плескали руками, — крик по вулицях розлягався, тільки їх одних було чути. З сего голосу й рухів тіла малих крикунів міг цікавий догадати ся, якими засадами любови ближнього кормили побожні реби молоде покоління і яку в нім розвивали самодіяльність.

Прощане малих хайдерників із Мотьом Шпіннером було дуже щире: кождий бажав візникови доброї ночі й обіцяв рано принести смачну паланицю з цибулею, аби позволив йому сидіти на переді й підганяти трэфну шкапу.

Мотьо завізши послідну телігу дїтвори на вулицю Коширну, і вертав у ночі з своїми синами до дому, де ждала на нього жінка Рухля з горячою стиранкою і горячими бараболями. Кілька літ заробляв так на свою родину, тишив ся великими ласками й довірем у всіх добродїїв і зверхників; сини його вчили ся в хайдері дуже добре, лиш один середущий робив йому чимало гризоти.

Дванацятилітний Вольф став хапати чужі річи по домах, навіть у Жидів. Зробив ся з нього дуже небезпечний злодій. В короткім часі знали його по всіх закутках у цілій околиці: й верховинці при коршмах, де вступали люльку закурити, й перекупки на торзі й рудники по кошарах. Де тільки червоний Вольф зявив ся, там конечно мусіла комусь згинути калитка з грїшми, — годі було остерегти ся сотони поганої.

— Слухай, Мотю! — сказали раз побожні старозаконники на своїм „соньмищи“ в богемільні. — Хочеш дальше возити наші діти до хайдеру, то спряч де свого Вольфа з нашої

громади, бо з нього — як показує ся — великий злодій; краде не тільки у гоїв, але й у наших, тай ще других намовляє до злодійства. Вишли його де на село або найліпше до Америки й буде ша!

Налякав ся Мотьо, обтер зимний піт із чола, прирік старшині таки перед торами, що постарає ся лихо усунути й посунув просто до дому. По добрій розвазі порядно обложив свого Вольфа „зецами“ і — постановив віддати його на науку до Стефана Пачки, що був уже кільканацять літ учителем при етатовій школі й відзначав ся незвичайною ревністю в своїм званю.

II.

Стефан Пачка, побачивши в своїй кімнаті Мотя з сином Вольфом, не мало здивував ся. Се були по хатних щурах найбільші його противники. На вулиці кричали за ним: „Гой Пачка“!, шпуряли камінем і грозили смертю, коли не забере ся добровільно з їх чисто-жидівської громади. То була намова старших шкільників, ребів, бельферів, котрі на Мотя вложили обовязок докучати Пачці всюди, огидити його в очах жидівської дітвори й бунтувати на нього малих вітрогонів із хайдеру. Послушний Мотьо вспів своїм ворогованем стілько доказати, що Пачка не показував ся в день ніколи на світ, сидів вічно в клясі, але Жидики, не вважаючи на заказ, ходили до нього на науку охитнійше, ніж до хайдеру.

— В яким ділі приходите до мене, Мотю?
— спитав Пачка свого непримиримого ворога.

— Хочу вам свого сина дати до школи — говорив сміливо Мотьо. — Не хоче нічого у-

чити ся в хайдері по жидівськи, тільки пре ся все до вас. Голову мені висушив, усе лиш: „Я йду до панської школи тай до панської школи!“ Може у вас де-що доброго навчить ся... А добру, нівроку, має голову, тільки жидівське йому відверло, цілий з нього гоїк... Нині рано сам собі пся віра пейси пообтинав... Та що маю робити? Ви добрий чоловік, пане професор, під ясным сонцем ліпшого нема... Як ви мені не порадите, то й ніхто більше не порадить...

Зрадів Пачка такій заяві Мотя, немов похвальна грамота високої влади упала на бідолаху, або немов усі щурі винесли ся з кімнати й зі школи... Його труди довголітні увінчали ся красним успіхом! Вольфік протягом кількох літ заходив нераз вечером із товаришами справляти йому під вікнами котячу музику, мастив кипячкою *) шиби, а нині — віддав ся йому сам у руки...

Приняв Пачка старого Мотя Шпіннера як рідного брата. Християнська любов веліла йому простити всі дізнані обиди від лукавої людини, й він прирік зробити з Вольфа доброго хлопця, повести його правою дорогою на чесного і пожиточного горожанина. І стало ся по думці Мотя: син його Вольф став учеником у гоєвій школі. З того всі реби й бельфери в головнім хайдері мали велику радість — були пересвідчені, що Вольф накоїть Пачці чимало лиха.

Ходить Вольфік один-другий місяць до школи, веде ся дуже гарно, не зраджує нічого зі своїх давних прикмет. Хлопець він послушний, взір у клясі; часом як дитина яка дещо згубить, він завсігди знайде, то під лавкою,

*) Кипячка те саме, що й ропа — недистильована нафта.

то в сїнех, то на подвірі, принесе до учителя й чуже добро на стіл положить.

— Вольф Шпіннер чемний хлопець! — виголосив раз Пачка при цілій клясі, — він від нині належить до моїх перших учеників....

Хлопці всі до Вольфа, як до меду пчоли. Така похвала дістала ся товаришеви, — нуж і собі за приміром учителя оказувати Вольфови свою сердечну приязнь.

В день св. Петра і Павла збудив ся Пачка рано. Слухає: якийсь у сїнех стукіт, калатане й знані йому хлопячі голоси. Виходить до сїний, а тут кілька його перших учеників, затачують ся п'яні по кутах, сміють ся судорожно, глядають ніби за дверми, не знають, куди на двір... Дух горівчаний від них аж сарчить!

— Діти! вам що стало ся? — питав здивований педагог. — Вас хто так потроїв горівкою?

— Вольф Шпіннер справляв свої іменини, — заговорив один із притомнійших. — Він перехрестив ся, змовив „Отче-наш“ і „Богородице“ й повів нам, що від нині маємо його кликати Петром... За те дав нам цілу фляшку солодкого соку.

— Чому-ж стільки піря на землі?... Може ви пополошили голубів?

— Ні, ми всі вісім пар половили таки в голубнику й віднесли до рабіна... так, як ви, пане учителю, наказали...

— Хлопці! ви непритомні... стямте ся! Хто вам казав голуби ловити?

— Петро Шпіннер повів, що пан учитель казали... Тільки молоді, непорослі покидав до ями коло комуни...

Випитав ся Пачка дітий і стало йому тепер усе ясно. Вольф зробив йому велику прикрість. Він у першій хвили був обурений сею безлич-

ністю, одначе присутність дітий не дозволяла йому уносити ся гнівом; притлумив горе в серці, задержав якомсь холодну кров. Голуби сі були його чималою приємністю. В свобідних хвилях ходив сам тричі денно годувати сю свою худібку, тішив ся, коли пернаті любимці окрили його собою й дзьобали горох зі жмені. Мнимий оглашений вихіснував легковірність своїх товаришів християнських, половив із ними голубів, — продав усі вісім пар за вісім шісток.

Того самого дня згинули в богомільні два срібні ліхтарі й шкільникови золотий годинник. Зверхники постановили малого сміливого злодія строго покарати. Жартів сим разом уже не було, бо рабін загрозив своїм вірним клятвою, коли б лиходієви пропустили безкарно.

Розбігла ся місцева жандармерія і поліція по всіх закутинах, питали за Вольфом щось дві неділі, тай не знайшли. Пропав, як камінь у воду! Мовили, що десь в ямі*) утопив ся.

В якийсь час по сім випадку писали часописи німецькі, що якийсь малий волоцюга з Галичини — *polnischer Jud*, Вольф Шпіннер, закрив багато цінних річий з одної богомільні у Відни й утік на Угри. Там придержаний відсидів у вязниці, а коли відставлявано його шупасом до місця приналежности, утік по дорозі й згубив ся.

Сю вістку прийняли побожні старозаконні городяни не дуже радо, — сподівали ся кожного дня повитати Вольфа в своїй столиці, — в галицькій Каліфорнії. Але завели ся. Два роки проминуло, а Вольф не давав про себе ніякого слуху.

В тім часі віддав Мотьо Шпіннер свою найстаршу Суру за доробкевича дукаря, колиш-

*) Яма — шахта.

нього дрогобицького „малювати-димка“*), підніс ся і сам через те дуже високо понад достоїнство хайдерового візника. Як тесть одного з каліфорнійських сатрапів, властителя кількох тисяч невільників, скинув з себе мужицьку одягу й жидівський берлик, сховав мало що замітні короткі пейсики за уха, — перетворив ся в справдішнього Німця. Навіть зі старою Рухлею ходив у сабаш на прогульку по Панській вулиці, потягав у себе яловий свіжий „ліфт“, провадив присадковату подругу попід боки дуже шиковно, й у нічім не уступав своїм старозаконним братам, що тут чванять ся висшою політурою Відня. Сотки касієрів**) кидали зависним оком на недавнього „малаха“, візника хайдерового, але кланяли ся йому низько. Тільки наші хлопи з Мотьом усе за пан-брат, не панкували, не хотіли виректи ся давної близької знайомости, яка між ними й нехристом існувала. Мотьо вів себе в таких випадках дуже дипломатично: все удавав перед мужиками, що він той самий Жид у кафтані й міхових штанах, що й перше, а мусить паношити ся тільки про око задля зятя.

— Але ви, пане Мотю, тямите свою сліпу шкапу? — питав ямар, підпивши собі під охоту.

— Чому би я не мав тямити? чому? Дай вам Боже здоровля, панове, що не раз помагали телігу пхати, — говорив Мотьо. — Ну, пийте свою літру та йдіть до роботи, бо зять мене спече, як узрить, що ми всі тут дармуємо...

— А де ваш Вольф, Мотю? Живе він ще де?

— Чому ні? Він недавно був у Сараєві при якімсь графі за візника, а тепер у Константинополи богатим купцем.

*) Малювати-димка — димкар, що спідниці зі звичайного домашнього грубого полотна вибиває ручним приладом у нехитрі взори.

**) Касієр — той, що доглядає роботи коло ями.

— А повідали щось, що він до Відня заїхав за дурно: сховав ся у вагоні під лавку тай так собі їхав аж до самого цісарського міста...

— Або-ж ви не знаєте, що наша земля кругла як яйце, і хто виїде від нас на захід, верне ся до нас зі сходу? А мій Вольф поїхав звідси на схід, то приїде колись сюда із заходу...

— А ди-ди! який штудер!... Аж тоді людські калитки будуть у роботі...

Мотьо удавав, що остатних слів не розуміє і зачинав говорити про що инше, або йшов до иншої кошари*) заглянути до робітників.

III.

Побудував ся Мотів зять, як першорядний зверхник комунальний на громадській торговиці; ніхто йому за те не писнув і слівця. А щоби не сказав хтось, що скривджено громаду, виставив на позісталім шматку землиці шопу на пожарні прилади, де дійсно поміщено на двох колесах бочку, якою арештанти з місцевою поліцією возили сему великому добродієви воду до господарського ужитку... Старосвітська сикавка, куплена від якогось князя у Відні, не могла в тій шопі помістити ся; зрештою був се прилад невідповідний свому призначеню, стояв кілька літ на дощи і служив поліцейським собакам у прикрій годині за який такий сховок.

Ся шопа змінила одної ночі свій вид, — перетворено її на гарний домок: з переду від дороги мала вона склянні обширні двері і велике одноцілове вікно зі шліфованого скла, а над дверми гарну вивіску з великими буквами.

*) Кошара — будівля над ямою, шопа.

Робітники о сході сонця громадно стояли перед виставою, гляділи крізь вікно до середини, де висіло багато золотих та срібних годинників і інших дорогих виробів. Хлопи, жінки, хоч як були помучені нічною тяжкою працею, не спішили ся на спочинок, але чим раз більше збирало ся їх до купи і подивляли світову мамону; найбільше займав їх стінний годинник, котрого маятник тягали два пейсаті Жиди, один у свою, другий в свою сторону; обі карикатурки кліпали червоними сліпаками і раз-у-раз сміяли ся.

— Яка-ж то плінь гидка! Язиком галить немов ящірка на сонці, — говорили жінки. — От як би так котра на огиду задивила ся...

— Та не знати, яке лихо би її стрінуло? Мала би зараз свою комедію! — обізвав ся рудник-урльопник. — Кождий дав би два-три крейцарі, аби побачити вирода...

— Або-ж се такі люди?

— А ти думала одна з другою, що се не люди? То Жиди з під Москаля... показують, що вміють. Вони не глумять ся, лиш їсти хотять. То перші „кватирмахери“... незадовго примаширує їх сюда ціла дивізія на постій... будуть глядати за „футрашом“ по наших громадах.

— Иди, брехачу, йди! — казали невісти. — Не дивниця, що ти приглух при канонах, то кара за брехню: що дихнеш, то збрешеш...

— Пожди, небрехлива, пожди! Як колись стануть тебе одну з другою тягнути, сей до себе, той до себе, як ті оба маятником коло годинника, то не буде часу по кантинах*) сварити ся з касіерами за „колену фасолька, хліб парова і горівка оковитку...“**)

*) Кантина — шинок.

***) Звичайна фраза, якою колись Жиди захвалювали ріпникам вікт у себе в часі роботи. „Колену“ знач. колочену.

— Слава Йесу Христу! — поздоровив Стефан Пачка робітничу громаду, вертаючи рано з ліса, де глядав покріплення для своєї зболілої груди. Він йшов, як злодій, затінками, щоб не стрінуги ся з малими хайдерниками, що переслідували його заїло.

Робітники розступили ся, Пачка станув перед виставою, читає вивіску раз, читає другий, і своїм очам не вірить. „Вольф Шпіннер, годинникар і золотник, спеціаліст ювілерсько-годинникарської штуки, приймає направи того рода і виконує по дуже дешевій ціні, а також міняє старі годинники на нові під дуже користними умовами“.

Виліз із подушок Мортко, комунальний секретар, станув на ганку таки в сорочці, постояв, викашлав ся порядно і кличе до Пачки:

— Добрий день, пане професор! Вже так рано з ліса? Правда, яка красна вистава? Знаєте, хто тут мешкає?

— Та читаю на вивісці, але не смію догадувати ся... Вольф Шпіннер був колись у нас голосний...

— Той самий, той — перехопив Мортко — нашого пана віце-бурмістра швагер... Правда, кілька тут золота? То тільки у нас, в нашій *Bärenland*-і кождий „злодій“. Колись тут приїхав і зараз рада комунальна дозволила йому помістити ся в громадській шопі, а він от як красно і вигідно все собі уладив... Правда, який він порядний, який освічений чоловік?

— Я не мав чести його тепер пізнати.

— Світовик шиковний, чоловік зі способностями до всего, до чого не возьме ся... Він і до вас колись вибираєть ся...

— До мене? чого? Я не маю ніяких золотих годинників до направи, а сей стінний

*

старосвітський не оплатить ся... зрештою я його тільки сам можу направити, більше ніхто.

— До нього дають роботу всі касієри.

— Касієри дають, що мають, бо мусять, а у мене до направи ніщо з золота не найде ся.

— Се якась хитрість — думав собі Пачка, вернувши до дому і розважуючи слова комунального секретаря. — Вольф небавом щось накоїть... Він у моїх очах усе великий лиходій. Стільки золота, срібла на дорозі не позмітати, а доробити ся чесним способом такого майна, — не доробив ся. А може я й милю ся... побачимо!...

Тої гадки не ділили побожні старозаконники, але навряд, вельми жалували, що могли колись на Вольфа камінем кинути і радити вітцєви, щоби прогнав сина на чотири вітри. Нині завидували Мотьови такого лепського, порядного і спосібного парубка.

А було чого й завидувати! Вольф прийняв до своєї робітні кількох челядників, а сам ходив по домах як езекутник, забирав від тих касієрів, котрі у його швагра служили, всі золоті і срібні річи до направи і робив світлі гешефти. Більше ніж пів року процвітала робітня годинникарська під голосною фірмою в комунальній шопі на торговиці, а сам властитель її, Вольф Шпіннер, тішив ся великим довірем.

Аж на Гамана збігла ся тьма самих касієрів і оберкасієрів на комунальне подвірє і стали кричати:

— Гвалт! Вольф злодій! закрав нашу працю! поназичував гроший, утік, не знати куди!...

На кілька тисяч нахапав і товаром і грішми тай шєз.

Крик трєвав тільки малу годину, потім тихо, ша! Зробило ся мов у гробі, як зявив ся віцє-

бурмістр і глянув по звоїх касієрах суворим оком.

— Ша! — крикнув сатрапа — бо вас усіх понаганяю, ви „малахи“ паршиві!

І стало зараз „ша“, всі розійшли ся в мирі, ніхто з покривджених не важив ся більше про те згадувати. Прогнане зі служби касієрської потягало за собою утрату всяких горожанських прав у галицькій Каліфорнії; такому банітнику й його родині грозила голодова смерть.

— Нехай карк скрутить за нашу працю! Ми собі відберемо й потрутимо в десятеро на ріпнику-гою, — подумали в душі покривджені і так вони дійсно робили.

Про Вольфа знов і слух загиб, тільки часом ріпники натягали між собою касієрів по свому за те, що мудрі Жиди дали ся Жидови так порядно надути, а касієри знов при виплаті натягали їх так, що неодному аж в очах добре потемніло...

IV.

І знов кілька літ проминуло в Галицькій Каліфорнії немов у калейдоскопі: що хвилі щось нового, невиданого, нечуваного. Вулиці, дома, площі рудничі й торговельні раз-у-раз перемінювали ся. Думав би хто, що се зачароване багно великанське під впливом чортівської сили бурить ся, кипить і туй туй огорне душною заморокою цілу раболіпну Галилею. З людьми те саме диво. Неодин нині ще глину носить і може покрадиємци хапає грудки земного воску, або либає по „дучках“, а за короткий час бачиш його в повозі, приїздить із Відня, як повновласник голосного банку, а всі горожани підприємці біжать і з заду, і з переду, і боками, — ждуть хвилі, коли зможуть благовістника

знести з воза до хати, розвідати, як що де... який вітер віє? Та от і втіха, благодать... Восковий прачкар привіз цілу ватагу купців. Пишуть нотарі й адвокати контракти. І продавці й купці розібрали сто кількадесять тисяч завдатку. — Всюди суетня, всюди погоня за грошем, за світовою мамоною. Не варто й думати про те, щоб не приносить баришу, щоб не рентуєть ся...

Про Вольфа забули всі. Навіть Стефан Пачка часом тільки, коли побачив голубів, як прилетіли на його подвірє, пригадував собі свого давного невдячного ученика, живо ставав йому в уяві червоний Вольфік, — але се тревало тільки малу хвилю. Пачка зараз утік до кляси й там між діворою жив якось. Але й тут лучали ся часто перешкоди, не давали Пачці працювати свобідно. Остатними часами прибуло божих та людських діточок гарзд до школи; більша половина мусіла задля недостачі шкільних лавок сидіти на землі й страхати ся перед напастливими шурами. Хоч писав, благав громадських зверхників шкільних, щоби милосердили ся над своїми дітьми, ніщо не помагало, все те було горохом о стіну.

— Нехай йдуть до Гіршевої школи, пане Пачко! — мовляли старозаконні дукарі. — Там мають усе готове, ще й чоботи й одягу дістануть. По що нам на дурниці видавати гроші, коли другі ще просять і платять за те, що ми дозволяємо їм закладати у себе школи...

Терпів Пачка, терпів, натисла й зима. Бундючні й ворохобні вихованці хайдерів потовкли в школі усі шиби, сніг мете до середини, діти кулять ся, кланцають зубами, ніяк учити...

— Стривай, не так зроблю! — думає Пачка.
— Писати вже не оплатить ся, краще поклоню

ся кожному добродієви осібно, чей шиби вставлять. Хто стукає, тому отворять...

Здоймив Пачка з кульки свій святочний кафтан, хоче вдягати на себе, а тут шур, як котя пасене, з кишені гуль! — тільки довгим хвостом по руці з-легка посунув. А нехай же тебе!... Ціла підшевка й часть верху в кафтані посічена до хтему*), — й то не простий, а святочний кафтан!... Нема у чім вийти.

Сів Пачка на лаву, держить погризену капоту, — в тім входить до кімнати якийсь незнайомий гарно прибраний панок, зблизив ся дньому і в руку аж кілька разів цмок-цмок...

Змішав ся бідак Пачка, не привикши до таких почестий, глядить на гостя, не пізнає.

— Ви, добродію, мусіли заблудити, не трафили до свого... Я, бачите, народний учитель.

— Не зовіть мене добродієм, пане директор! — відповідає незнайомий. — Я ваш ученик колишній, Вольф Шпіннер... приходжу вам зложити своє глибоке поважанє...

— Алеж даруйте... Вольф, котрого я знав, мав червону голову, а ваша чорна, як галка... Зрештою він накоїв тут стілько лиха, що йому й небезпечно було б тут гостити... перед жандармерією...

— Ви маєте на думці ту марницю з годинниками... Справа цілком полагоджена... Се були касієри мого швагра... Вони стілько накрали ся воску з кошар, що треба було конечно якось їх покарати... За них я не бою ся. Мені ходить про те, щоби ви, золотий пане, простили мені мої колишні хлопячі вибрики...

Глядить Пачка, слухає, що се? Вольф, бігме-ж то Вольф Шпіннер! Пізнав його по голосі й по хижім зорі.

*) Цілковито.

— Я з тих річий багато не схіснував — почав сповідати ся Вольф. — Заїхав до Америки. Там довго блукав ся, не міг знайти роботи. Накупив я товару й став похатником. Похатництво не повело ся. Американці не такі добрі люди, як наші, і я стратив усе до шельюга, почав голодувати, спати під голим небом. Зібрала охота вертати до Європи, до дому, та не було з чим. Я наймив ся на однім кораблі, що віз худобу до Європи, за послугача при волах, і так заїхав до Лондона. Голий, як турецький святий, очутив ся я у Лондоні, по вулицях блукав ся. Тисячі народа біжать сюди-туди за своїми ділами, а на мене ніхто не звертає уваги. На щастє стрінув ся я з одним знайомим і він завів мене до австрійського консуля. Там дали мені запомогу, виправили до дому і ось я межі своїми. Приїхавши до краю, я зараз довідав ся, що мій брат є у місточку Р. урядником — „матрікенфірером“. Я став у нього за помічника: їздив по цілім повіті й довідував ся, кілько вродило ся Жидів, а при тій нагоді розвідував і ще дещо... Тепер по руських селах є багато польських шкіл, а як де є руська школа, то вчать у ній самі польські учителі... знаєте. І я тепер вже якийсь час при одній школі учителем релігії для моїх одновісців.

— Все добре, тільки я не розумію вас, пане катехите, чоґо ви від мене можете жадати? — сказав Пачка.

— Бачите, мені так випало, що потребую свідоцтва з народної школи. Прошу вас уклінно, будьте ласкаві, видайте мені таке свідоцтво, файне...

Сего було Пачці за багато. Дальше він не міг стерпіти такої безличности.

— Я можу вам видати свідоцтво хіба з того,

як ви колись у мене голуби закрали і ще других дітей до злодійства намовили...

— Ну, ну! дасьте, добродію, дасьте... Я маю до вас білет від мого швагра віце-бурмістра... Він, знаєте, велика сила в повіті, може зробити багато. А чоловік не святий... у кожного там знайдуться свої гріхи, за котрі можна його повісити, як не за голову, то бодай за ноги. От хоч-би й на вас: ви, бачите, Українець, ну, а як такого можна все, уважаєте, теє, то...

— Прошу вас: виносьтеся за двері, залишіть мене в спокою, а ні, то костуром вижену!...

— Поволи, поволеньки, — говорив глумливо Вольф уже з за порога. — Побачимо: хто сильніший? Свідоцтво я дістану й без тебе, але ти відповіш...

Потім ся Вольф Шпіннер глядати за свідоцтвом. Протекційне дитя дванацятьмільонового фонду барона Гірша не загине в Галилеї...

А Стефан Пачка другого вже дня тягнув ся з цілою родиною і з цілим добутком на обропленій балагулі десь геть аж під ліс, на другий кінець Каліфорнії, а сотки малих хайдерників кричали: „віггі Пачкее!“... Його бідолаху викинув із дотеперішної садиби швагер Вольфа серед зими на вулицю.

СВОЯКИ.

I.

Три неділі лило тай лило як із цебра, на хвилю не переставало; під ногами роскаль, хляпавиця страшенна, а до того осінний немилий вітер, і смеркало ся. В такій порі присяжний Чміль і здекуційник пан Сарака вели ся селом попід боки, заганяли качки по дорозі, гуторили весело. Вони вертали з весіля від Гриня Скрипуха порядно підхмелені. Парубчаки, хлопці гурмою йшли за їх слідом і прислухували ся соймованю обох тягниверетів.

Пропійці і весільні люди вівкали вже десь на другім кінці села коло хати молодого, свахи ладкали протяжним голосом „Отвори, мати, ліску, веде ти син невістку“, а Чміль і Сарака надармо силували ся приспорити кроком, надармо додавав один другому заохоти. Ноги тяжіли обом що-раз більше, волікли ся як за напасть, а сліди зіставляли за собою достоменно такі, як би хто запряг перший раз молоді бички до своїх саний, а добичина дурна все то до одного рова, то до другого втікала.

— Гучне весіле, Чмілю! — говорив пан Сарака. — Скрипух годен весіле справляти, бігме годен! Так — то розумію! Оплатить ся хоч

би й три милі йти пішки... Двайцять гарців самої оковити! Десять громад заграб, не дістанеш стілько...

— То, пане Сарако, вже осьмий раз у своїм житю так собі чоловік дав духа. Я багато, дуже багато витримаю... го-го-го! моя голова не будьчим вдоволить ся, але нині ноги щось занадто стрягнуть у болото і коліна заєдно вгинають ся. Шкода, що то вже Скрипух віддає послідну дочку... девятий раз годі такої благодати діждати ся.

— До нього, Чмілю, й на здекуцію не жаль зайти... А то зайти до такого діда, як от його братанич Трофим, а він каже: Заграб, пане, діти на кілька днів, бо не маю їм що їсти дати... Шиби у вікнах із дощок, нужда, бігме нужда несосвітна!

— Але за те його стрик Гринь Скрипух богач цілою губою! Уважали ви, пане Сарако, на панну молоду? Яка одяга красна, яка сукмана з золотими гальонами! Цапнути таку сукману або коралі в свої руки, то й оплатить ся: Жидище не повагує поборгувати хоч би й три гарці...

— Важнійша, Чмілю, скриня, що повезли пропійці; звідтам можна би як з якого магазину тягнути хустки, полотна і чиноватину...

— А-а! то правда. Навіть віко не хотіло добре пристати. Вже осьму дочку вивінував так порядно. „Хованця“ доброго має, але не в коморі, тільки на Волощині... той йому кожного року пришле сотку-дві почтою, а для кожної дочки на весіле осібно.

— Що то за хованець?

— Гм, ніби ви не знаєте...

— А не знаю, Чмілю, бігме не знаю!

— Та то Яким Скрипух, рідний брат Гринька, той самий, що то вашому дідови прогородив вилами живіт...

— То не він, Чмілюню! бігме-ж то не він! То двірські голопятники змовили ся на діда, що мав у дворі найбільшу віру і всіх коротко тримав... Уважаєш, Чмілю, що то значить: коротко?

— Домірковую ся: то ніби буками обкладав хлопську шкіру...

— А так, так... Іванови Пищавці всипав пятьдесят обливаних і той його справив...

— А невинний Яким Скрипук мусів утікати з села! Як коли верне, готов з вами порахувати ся.

— Деж він тепер?

— Та чуєте, що на Волощині якимсь купцем богатим. Старий Скрипук таїть ся з тим, не каже, кільки кожного року відбирає грошей з почти, але я знаю: через мої руки мусять переходити всі листи. Як би йому прийшло справляти такі весіля з самого господарства, то вже давно той широкий ремінь був би в моїх руках, а було би чим і вашу, пане, „тайстру“ і мої ходаки полатати. Хто має такого брата, той не потребує бути тягниверетою... чи хочу сказати здекуційником... Простіть, пане, я уважаєте помилув ся...

— Ти, Чмілюню, помилив ся, бо не розумієш, чим таке пахне. Хі-хі-хі! знаєш, чим то пахне? Оскорба урядової особи...

— Аджеж жартувати можна... чоловік... гей той казав...

Сарака езекутник хотів щось сказати на те, але стратив рівновагу, хопив ся обіруч присяжного і оба гримнули серед самої дороги в болото.

— Ратуймо ся, Чмілю! Через тебе я...

— Ліпше кажіть, що ми оба нині... Не дістати ся нам на пропій до молодого... Пропало! Збігли ся хлопці-пустуни, обступили пя-

них, стали тягнути з дороги над фосу, щоби хто не переїхав.

— Ну-у-у! далі в долину! — кричала весела ватага. — Двигаймо у холодильник під беріг, бо гінчаї безрогу женуть!

Стягнули хлопці обох весільних у поточину, а ті — жаден не рушить і пальцем, хоч ріж, ніби позавмирили...

— Що-ж тепер робити з ними? — питають себе гонивітри, нараджують ся, тягнуть за ніс, за уха... не видно й знаку житя.

— Старий Скрипук ще буде мати біду, що так затроїв у себе на весілю пана Сараку і на-нашка присяжного...

— Йдїть котрий до нього, кажіть, нехай їде до Лішні по старого „Подорожника“, щоби до схід сонця відмовив...

— Ліпше вже по того ворожбита з Бусовиск з за Старого Міста, той зараз вижене біду і закопає...

— Того вже давно помістили в Самборі „під млином“!

Сміють ся пустії, забули про весіле, знайшли собі забаву.

Підійшов Трофим Скрипук, дивить ся: що за ганьбу хлопці обступили? Йой! таж се люди, на образ і подобіє боже, валяють ся в болоті, не при нас кажучи, як безроги!

— Не ладно, хлопці, не ладно! — каже до хлопців, — не збиткуйте, ліпше йдїть до дому спати!

Розігнав Трофим хлопячу ватагу, взяв обох потроєних властників, занїс до своєї стоділчини і поклав як порізаних баранів у перилі на сїні.

— Спрячте сокиру з за лави, татусю! — кричали хлопці з дороги — бо готова ще сеї ночі воскреснути в коршмі... З такими кватирмахама годі жартувати: незадовго побудять ся.

схотять пити, а на весіле звідси даліше ніж до Срулейби...

Трофим не зважав на хлопчау бридню; він стояв у сінех на порозі, слухав, як на стриковім подвірю співали, вівкали, веселили ся. Недавно й він вернув із того весіля, тай жалував, що ходив. Правда, славне було весіле, всего було подостатком, от навіть присяжний Чміль і здекуційник Сарака дістали порядну свою пайку, але його ніхто не пізнавав... Постояв у сінех за порогом, постояв і забрав ся. Гей, гей, милий Боже! А він же там родив ся, отець його звідтам пішов цісареві служити і погіб у війні... Таке то на світі! Богачі в своїм гаразді, в своїй веселости не знають бідного, хиба аж притисне їх нужда... о, тоді страх як горнуть ся до бідаків... Коли він женив ся, не було кому поблагословити звичаєм християнським, як ішов до церкви. Гордий стрик бояв ся послужити у весілю, щоби йому богацька корона не злетіла з голови, тай щоби не пообіцяв якого телятка... Тай обійшло ся якоесь весіле без музики, без боярів, без горівки... священник повінчав, Господь поблагословив і жиє ся тихо, смирно, хоч гарує ся тяжко, тяженько...

Два вози весільних надїхали селом з великим гамором. То були самі сестри стрийні Трофима, всі свояки близькі. Вони їхали з заду за пропійцями з дому „молодої“.

Трофим пізнавав по голосі всіх: сестри, швагрів... навіть поважний стрик гопкав між ними, додавав дітям охоти. Ніхто в тій хвили не думав про Трофима.

Очутив ся Трофим немов із глибокої задуми, замкнув сінні двері на цілий засув, згасив на припічку скіпки і положив ся. Довго-довго розщибав собою по запічку, аж десь над раном заснув.

II.

Гучне весіле справив Гринь Скрипух своїй наймолодшій дочці. Осьмеро весіль опровадити — се не мала штука! Сам здекуційник Сарака справдив, що без приносів минуло ся чистої оковити двацять гарців... се не переливки! Така установа може й не знати якого кметя-дукаря в лахи загорнути, в онучі взути, з торбами пустити. Але що-ж діяти? — думає собі неодин отець, неодна мати, — годі сказати „не приходи до мене! не хочу твого приносу ні твого доброго слова!“ — коли чоловік свою дитину женить або віддає, благословить під зелений вінець і не знає, на яку долю... Ще-ж у Гриня Скрипуха стілько добре було, що господарство тримало ся купи, ґрунтець кількадесятьморговий в цілові держав ся, брати не тягали ся по судах, не голомшили ся на купі, бо один згинув у війні, другий ще за мандаторських часів утік у світ і звідтам братови ще що року прислав сотчину, дві, — то старий Скрипух міг собі позволити на таке гучне весіле, міг і радництво напоїти в купі з присяжним і здекуційником. Але звичайного хлібороба, що жиє тільки з того загінця, не стати би на такі збитки; а справить собі на один день такий пир, то пошкробає ся пізнійше нераз у потилицю і повість: От чоловік потратив ся непотрібно, а тепер покутуй!...

Повіддавав Скрипух дочки, повінував красно, ладно, остав ся сам зі старою в хаті тай думає собі: Тепер спокій голові! Дід з бабою не журять ся нічим, нехай молоді про себе дбають... Ба ні, неправда! Прибуває що року, славити Бога, по кількоро внучат: і від одної, і від другої, і від третьої, ба вже й у осьмої

наймолодшої знайшов ся косарик. Дочки поназношують, понаводять діточок старим на цілий день, і бав дідуню! колиши, бабуню! знать за мало вам було своїх...

Стара Скрипушка засипляє дрібноту в колисці, в нецках, а старші з дідом гопки тнуть, скачуть, аж хата дуднить, аж на вулиці люди стають і наслухують, в котрій то хаті такий ярмарок?

Ховають ся нівроку Скрипухам внуки, ростуть як із води... одні до тата, другі до мами, сі до баби, а ті не знати в кого вдали ся, а вже Гандзя, найстарша внука, дідуньо викапаний! і з лица, і з натури до старого подібна, як дві каплі води, а так вам вигнала у гору, мов тополя, хоч би й зараз віддавати!

Дід полюбив унуку Гандзю над усі діти: з нею снідає, обідає, вечеряє, з нею на торг, на відпуст, а строїть її як паву... з своїми дочками такого не діяв! Сохрани Боже на найстаршу внуку що сказати! вона зі старим комендерує цілим домом.

— Як ти гадаєш, жінко? — каже раз Скрипух, — наша внука Гандзя ціла дівка! Може нам узяти її за свою і прийняти до дому зятя?

— Гринуню, — відповідає на се несміливо жінка, немов учора віддала ся. — Гринуню, що ти скажеш, то так як би ти мені з рота виймив! Візьмим Гандзю внуку! Трафить ся хто, віддамо, приймемо зятя до дому.

І стало ся по воли старого. Взяли Скрипухи внуку Гандзю на себе. Сватів до неї ласка божа, тай кого би не скортіло йти на приставство до такого господарства з давен-давна засібною? Парубків і богатих і родом славних стілько, що аж годі вибрати з між них одного.

Гандзя перебаранчає: заручила ся з одним, уже туй-туй весіле, — бух! розійшло ся, відмо-

вила; заручила ся з другим, так само зробила; з третим уже й заповіді вийшли, ніщо з того, знов звергла ся, а старий Скрипух слухає внуки, платить видатки за кожним разом, кілько пошкодовані жадають.

Родина не може вгадати, що дівці влізло у голову, що задумала з собою зробити? Парубкам дає догану, з поважних людей робить дурнів, дує ся, покладає на дідові статки, не зважає, що дома у матери ще гідна купка діточок.

— Повідж! маєш намір віддавати ся, чи ні? — питає мати. — Нехай люди дармо не трудять ся... Мусить щось у тім бути, що ти такі комедії виправляєш. Випирай ся, кілько хочеш, а я тому не вірю, щоби ти нікого не мала на думці. Скажи правду, не крути світом!

— Коли хочете правди, то я вам скажу: я ні за кого в світі не піду, тільки за Гуляя Олексу, — сказала навпослед матери Гандзя.

— Дитинко моя! Олекса Гуляй то цілий гуляй! Їх рід хоч який великий, та всі набридисті, примховаті і неспокійні люди; їх прадід, приповідають, сїяв оковитку на пшеничници, а отець того — ти не тямиш! — на нього все від часу до часу заходила якась манколія. З Олексою на весілю, на музиках погуляти козака годинку — то можна, але взяти собі вік цілий з ним, не раджу...

— А вам що до того? не ви мене віддаєте і вінуєте, але дїдуньо, а вони йому не спротивлять ся.

— Добре, дитинко, добре! — каже дід Скрипух — йди й за Олексу Гуляя, коли хочеш. Родина то велика, хлопи сильні, буде на кого оперти ся в потребі...

Загадка розвязала ся: от чому Гандзя відмовляла сватам! Вона хотїла конечно віддавати

ся за Олексу Гуляя і вже давно з тою гадкою носила ся ; цікаві невісти пригадали собі навіть, від коли та знаємість почала ся: ще як Гандзя дружчила Гуляєвій сестрі перед трьома роками, то тоді свахи повідали, що Олекса гуляє тільки з дружкою...

Заручили Скрипухи Гандзю з Олексою Гуляєм, записали половину ґрунту, хату, стодолу, всі будинки господарські, собі вимовили тільки задвірну комору, аби молоді заходили їх до смерти.

Таким чином зробило ся у Скрипухів і дев'яте весіле, тай ще яке весіле! Вся родина Гуляїв аж на п'ятох возах їхала до шлюбу, а бояри на сідланих конях, — як то надіхало селом, то бідні люденькове мало очи не повидивлювали на тій богацькій величності.

Цілий тиждень водили ся з музиками по хатах, відгравали під вікнами „добрий день“, справляли дружчини, свашини, а присяжний Чміль і здекуційник пан Сарака догодили собі і по раз дев'ятий: не вертали пішки з усіма, як остатного разу, тільки весільні позавивали їх в солому, опечатали дегтем, і з музиками занесли арендареві на дарунок. Жидище звивав ся цілу добу, чутив своїх вірників, заким на ново зажадали пити.

По весілю не довго тішили ся Скрипухи молодими західниками: що люди приповідали, те й стало ся. Олекса Гуляй пальцем не ткне ся до ніякої роботи, лише збере ся і цілими днями напиває ся в коршмі з радними і з війтом, хоче й собі, як стій, стати яким урядником у громадї... Тай став ним; обібрали його податковим касієром, щоби можна з чого потягнути, як би перевів громадські гроші...

Касієрує Олекса Гуляй, збирає податки у день, а в ночі приходять п'яний до дому і так

воює, як би лихе до нього приступило: гонить з хати усіх, нищить, що під руки попаде. До пів року повитовкав усю посудину, погирив, де що було засібнійшого в господарстві, розношує, дає від хати, що може. По тверезому пепрошує старих Скрипухів і жінку, обіцює поправу, а за два-три дні знов нападає його та сама шальга...

Приходить раз із коршми без памяти та до старого Скрипуха:

— Забирай ся — каже — з мого дому! зараз!... а ні, то забю! Доси терпів, а тепер махай!...

Зірвав ся Гринь Скрипук із постелі, думає собі: „Візьму ся я до тебе нині інакше!“ — підніс кулак і став Олексі грозити посторонками, що звяже його і відвезе до Львова.

Не налякав ся Олекса сеї погрози, вийняв із кишені пістолет і — „грим!“ старому раз коло уха, „грим!“ другий раз, далі і старій, і жінці... шість разів вистрілив собі на віват, регоче ся як навіджений, і питає:

— А що? добре дзвонить в ухах? Ти, старугане, до мене хочеш брати ся? я тобі покажу, як вяже ся посторонками! В моїй хаті вільно мені робити, що мені до впадоби, а ти махай зараз!...

Перелякала ся челядь, подубіла на ногах, на таке польованє ніхто не приладив ся, навіть нікому щось такого і в сні не приходило... усе повтікало з хати, старі замкнули ся в задвірній коморі і там передумали до рана: як розв'язати ся з бідною?

— Що діяти, Нацю? — питає Гринь свою подругу в тяжкій тарапаті, — сам чоловік клопоту допитав ся. Не ходив з мого роду ніхто з пресуд-віку по судах, з ніким не правотив ся,

*

аж тепер на старі літа, види́ш, без сього не обійде ся!

— Святу правдоньку кажеш, Гринуню! — відповідає жінка, — так як би мені з рота виймив... Аж тепер на старі літа, види́ш, без сього не обійде ся, святу правдоньку кажеш!

— Тьфу! тьфу! — сплюнув старий з досадою, — нікого й порадити ся! Цілий вік усе одно й те саме белендиш, не стати тебе на щось ліпшого! Десь у людей жінки до всего беруть ся, а тут...

— Правду кажеш, Гринуню, як би мені з рота виймив, тільки не гнівай ся так сильно... Кажи, що маю робити... я на все годжу ся, хоч би й в огонь скакати...

— Тож то власне у тім ціла штука: як і що зробити? Гуляї наважили ся на мене, зробили дурного, навідженого колектантом, щоби мали за що пити... вони готові забити чоловіка. А другі тішать ся з того, скажуть: захотіло ся старому девятого весіля, нехай же тепер гуляє! Уже й так сказала наймолодша дочка, що се кара божа за те, що я скривдив її і братанича Трофима... Далі-далі діти мої виступлять против мене... Треба навідженому вступити ся з хати! Зробимо з задвірної комори хату, перенесемо ся, нехай господарує сам! Побачимо, що буде.

— Правду кажеш, Гринуню, бігме святу правду! як би мені з рота виймив... Нехай господарує сам... побачимо, що буде.

III.

Якось раз бачить Трофим — стрик його Гринь Скрипух гарує, тащить у мішку на плечах глину горі берегом, стрийна собі по заду за ним рачкує, обоє аж задихали ся коло роботи.

— Не добре коло стрика, — думає, — коли вже сам забрав ся до такої роботи... видно, мусила його приневолити до сего крайна біда. На старість двигати у мішку глину, надсаджувати ся, маючи таке славне господарство, таке красне імінечко! — сего я не розумію. Видно се правда, що люди повідають: Олекса Гуляй гонить обоїх із хати!

— По що ви, стрику, се двигаете? — спитав Трофим старого, — то вже нема в хаті нікого, щоби вас обоїх виручив?

Трофим узяв мішок з плечий стрикови... В одній руці не було що держати, а старі так мучили ся... Він був хлоп здоровий на ціле село, радість збирала глядіти на нього. Правда, се був цілий його маєток, стільки й дістав з божої волі у спадщині по своїх родичах.

Глянув старий Скрипух на братанича, не повеселів нічого. Син старшого брата, вбитого на війні, бідував змаленьку поміж людсьми, виріс, оженив ся з такою, як був сам, із круглою сиротою і не взяв нічого з своєї батьківщини... стрик посів ціле господарство. Гринь не любив ніколи братанича, навіть не радо бачив його в своїй хаті і з ним не сходив ся ніколи. Нині провидів ся йому покійний старший брат Василь... достоменно такий самий був, так само виглядав, як Трофим тепер, коли прощав ся з ним, йдучи на війну. — „Памятай, брате дорогий, тям, соколе любий! — благав покійний, — як я згину від кулі, дай позір на мою одну дитину, на мого Трофимка, не дай йому кривди зробити!“ А він як тямив? Свої доньки повигодував, повіддавав, повінував, чужого чоловіка на grunt до внуки приняв, а Трофима витиснув із батьківщини, навіть під мізерний осідок кусника святої землиці, пустої, каменистої, не хотів відступити...

— Чому ви обоє самі мучите ся? — спитав Трофим удруге.

— Не питай, то й ліпше зробиш, — відповідає стрик, — чоловік допитав ся клопоту... мушу з своєї хати забирати ся, Гуляй виганяє... З навідженим набридистим хлопом годі знайти ради. Сеї ночі стрілив шість разів мені і старій над головою... ще й доси у голові такий шум, такі переверти, як би градова туча надходила.

— На що-ж вам сеї глини?

— Ставлю піч у задвірній коморі... По-можи, як можеш, бо бісноватий нікому не дає приступу на обору, щоби поміг, а тебе може буде бояти ся.

Забрав ся Трофим до роботи, помагає стрикови набивати піч... а тут ціле подвіре Гуляїв із домашнім Олексою на переді, конечно хотять його вбити. Десь невидимо позбігали ся, кричать :

— Яким правом ти посмів вирізувати вікно в коморі? Як ти смів, дідоводе, дозволяти собі, коли знаєш, що тут є молодий господар і все на його голові?

Дивить ся Трофим, уважає, як до нього що раз ближше підходять, підбирають ся, ба вже й сам вийт, голова всіх Гуляїв, став штовхати палицею о його пелешок старомійський, полатаний, що висів на плоті, а йому самому здалека накивувати, грозити арештом. Трофим стояв тихо, стояв, а далі каже їм :

— Панове Гуляї! бачу, що ви старшина в нашій громаді, але не кричіть так страшно на мене, бо бігме, не маєте чого, анї я сего крику не налякаю ся. Казав стрик набивати піч, я набив; казав вирізати вікно, я вирізував і варцаби вставив, бо думав, що він бо й є господарем на своїм ґрунті, — а кажете, що ви тут

господарі, робіть, як вам подобає ся, тільки мені дайте спокій і не прозивайте нікого дідоводом, бо ніхто не знає, на що коли зійде, хоч би й сам міністер із золотим ковніром! Не зачіпайте мене, панове! я всякої бійки великий ворог, але як піднесете на мене руку, я її не погладжу!

Трофим, сказавши се, хопив такий стовп, що кільком хлопам було-б що двигнути, кинув ним від себе на яких пять кроків, аж ціле обісте затрясло ся, і забрав ся дальше до роботи.

Зміркували щось Гуляї, дали сим разом спокій і забрали ся до себе, тільки ще той набридистий відгрожував ся, але навпослед і його рот зболів... забрав ся в село до коршми.

Докінчив Гринь Скрипух із братаничем нове мешканє, спровадив ся з жінкою, сидять обоє як пустельники на покуті, ніхто ні з дітей, ні зі знайомих не загляне, кождий боїть ся Гуляїв, а домашнього Олекси найбільше. Нераз запливистий цілий день стріляє по обістю у ворони, коти, й така напасть, що тільки полу врзууй і втікай від нього.

Шість літ прожили старі у новій хаті. Чи буддень чи неділя, і найбільше свято не обійшло ся в спокою. Олекса Гуляй приходив у такі дні з коршми п'яний без памяти, нападав старих Скрипухів у їх хаті, непокоїв їх, а все допоминав ся гроший, лаяв старого, а нераз, як повідали, і потурбував обоіх, а жінку свою Гандзю усе проганяв між хати.

З кождим днем йшло до гіршого; люди вже так були прознали Олексу, що почувши крики на Скрипуховім обістю зараз шептали: Ого! Гуляй знов старого посипує!... хоче певно зичити гроші в банку.

І так дійсно бувало. Гринь Скрипух тільки й мав простовільної години, кілько міг Олексі

Гуляйови дати гроший, щоби міг свої касієрські інтереси цолагодити, а опісля той знов бісив ся...

Сидять раз вечером старі в хаті при скіпках, думають, нараджують ся, як прийде ся дальше віку докоротати.

— Вже нині третій раз приходив навіджений, щоби їхати до міста брати нову позичку в банку... Стілько назичив, і не знати де все те подіває! — каже Скрипух до жінки.

— Ти як би мені з рота виймив, Гринуню! Не знати, де все те подіває! — відповідає Нацька.

— Колись Жиди усе поліщитують... Загирить ґрунт, хату... зійдемо на дідів, лишимо ся без кусника землиці...

— Святу правдоньку мовиш, Гринуню! як би мені з рота виймив! лишимо ся без кусника землиці.

Сінні двері заскрипіли, старі Скрипухи налякали ся, були певні, що се йде пяний Олекса, але сим разом помилили ся. До хати вступив ніби пан, ніби Жид, став у кочержнику, стоїть, не йде дальше до світла.

— Пізнавайте, — каже сторонський, — хто я? Як пізнаєте, то лишу ся, а ні, то йду дальше шукати яких знайомих.

Дивлять ся Скрипухи, дивлять ся: чоловік сивий, борода як у пустельника, всю грудь закрила, одяга на нім німецька... не можуть угадати.

— Ходіть близше, до світла! Я старий не довиджую, тай у житю чимало панів бачив. Ой бували колись у мене, бували! І пани заїздили, і підпанки братали ся, а нині...

— Ні, я не хочу йти близше! таки пізнавайте мене в кочержнику... Свої люди й на потемки пізнають ся, а ти, Гриню, при світлі не можеш нічого догадати ся. Ей Грицю, Грицю! слаба вже у тебе память!

— Якиме! брате! — закричав старий Скрипук, — таж се твій голос, твоя бесіда... Господи! стільки літ я тебе не видів!

Оба брати держали ся довго в обіймах, десятки літ не виділи ся. Кілько-ж то часу проминуло від тих хвиль, коли оба гарували з вітцем на панськiм загоні... Тяжкі то були часи!

Розговорили ся брати, а мали собі багато розказувати і за живих і за вмерлих знайомих. Уже кури пїяли на досвіта, а у Скрипуха все ще світило ся.

Олекса Гуляй сего вечера вернув з села спокійно, з жінкою розмовляв любо, а цілу ніч ходив попід вікна Скрипухові, заглядав з боку до середини, що брати роблять? Він уже довідав ся був від своєї родини, що старший брат Яким вернув із набитою калиткою та що треба його держати в руках, йти йому під лад, лестити ся, а тягнути з нього, що дасть ся...

IV.

Вернув Яким Скрипук по сорок літах у рідне село. Двацять літ мав тоді, як у дворі забив хтось економа, а на нього впало підозріне і замкнули його у вязницю. Чотири неділі мучили на мандатарівці та були б може й на смерть закатували, як би не молодший брат Василь поміг йому втекти...

Пізнійше показало ся, що він не був винен, а самі двірські слуги спрятали свого немилосерного наставника, але Якіма вже тоді в селі не було, утік за галай світа*), отже й не було кого помилувати. Всі з часом думали, що Яким пристав до опишків і десь загиб, а він тим-

*) Бог зна куди, у безвісти.

часом жив на світі чесно і праведно. В дорозі, як утікав, стрітив ся з богатим купцем і з ним поїхав на Волощину. У сего бездітного чоловіка доробив ся Яким великого маєтку. Сорок літ не бачив рідних, на старість затужив за своїм краєм, забаг помогті своїм рідним і кости свої зложити при покійних родичах.

Коли свояки довідали ся, що Яким приніс спору калитку з грішми, стали горнути ся до нього, липнути як мухи до меду всі — братаничі, якісь вуйчиники, тітчиники. Внука Гандзя прийшла зараз на другий день ранісінько, впала старому Скрипухови до ніг і нуж просити, благати, щоби дідуньо й бабуня перенесли ся до своєї хати, а стрийцуньо Яким із ними. І Олекса Гуляй став такий добрий, смирний, цілує старих по руках, перепрашає, щоби не гнівали ся... що було, минуло ся, а тепер буде вже інакше.

Погодили ся старі Скрипухи з Гуляєм, погодив ся і Яким, перенесли ся на давне мешканє... Такий рай, така згода, така любов у родині, не можна ліпшої й бажати. А Олекса Гуляй як би не той сам: господарує, сидить дома, а Яким на все дає йому гроші, не жалує.

Ба не лише самому Олексі потреба грошей, — родина велика! Що котре прийде до Якіма, скривить ся, стане розказувати про свої тарапати, то Яким зараз догадує ся, до чого воно йде, обіщює поміч: сему на коровицю, тому на шкапину, онтому на засівок, сему знов на податочок. Щирий стрик Яким, бігме щирий! Сам Господь привів його до села, змилосоердив ся над його свояками.

Дає Яким, зичить на вічне відданє та тішить ся, що може своїм помогті, а вони будуть йому вдячні і по смерти згадають його не злим тихим словом. Всі, а всі свояки йдуть до Якіма, як до рідного батька, кожде з якоюсь

орудкою, зичать гроший, чи треба їм, чи ні, — один однісінький Трофим не пхає ся між богачів, усе здалека.

— А що, сину Трофиме, добре тобі веде ся? — питає його Яким.

— Прийдіть, стрику, як ласка ваша, загостіть до моєї хижини, побачите мою жінку, мої діти, не погорджуйте своїм братаничем...

— Прийду, сину, прийду, подивлю ся і на твоє господарство!

— Ні, не йдіть стрийцуню! — просить Олекса.

— Не йдіть до сього нероби, дармоїда! — молить Гандзя, — він хотів би лежаного хліба; в нього чи сійба, чи кісьба, чи жниво, усе по всіх людях. Логинище з давен-давна!

— А ти, брате Грицю, що кажеш на нашого братанича Трофима? — питає Яким брата.

— Негосподарний, брате Якиме! — відказує Гриць, — не було кому навчити, тай не дивниця.

— Аякже, аякже, не було кому навчити, — повторила стара Наця, — Гринуньо святу правду каже, як би мені з рота виймив.

Подумав Яким, подумав, маркотно йому і не мило стало. Трофим, найблизший його серцю, якийсь до нічого, не вдав ся в свого покійного вітця Василя. Кілька раз хотів старий вибирати ся до братанича, пересвідчити ся, як господарує, та домашні — хорони Господи! не допускають: обступлять, обцілюють по руках, і знов на якийсь час відводить ся. Але-ж люди не сплять, знають, як кому живе ся. Довідав ся й Яким через других, що братанич Трофим не такий ледачий, як його родина описала. Він бідний, то правда, але-ж він не дістав нічого з своєї батьківщини. А може свояки погорджують ним тільки задля його вбожества? — думає

собі Яким — боять ся, щоби я його не запоміг у нужді? Ану-ж і зо мною колись те саме схо-тять зробити, як моя калитка випорожнить ся?...

Так і стало ся. Якось нагло қаса Якимова урвала ся. Не дає родині нічого, каже відда-вати собі все те, що повипозичував, хоче на могилах батька й матери ставити дорогі па-мятники...

Як то почули свояки, мов би їх усіх хто вимів мітлою, або костуром вигнав з хати, а Олекса Гуляй якби літру гіркої жовчи випив, так скривив ся і знедобрів. Нема ні братаниць, ні вуйчаників, ні тітчаників, ніби, сохрани Гос-поди, повимирали... Олекса Гуляй став знов по давньому діставати напади, підоймати бунти дома, гонити старих із хати.

Розгнівало то Якіма, мовчав, поки міг, вкінці вже не стало йому терпцю святого, по-відає Гуляйови по доброму:

— Не стидно тобі, Олексо, так нечесно поступати з людьми, що тебе прийняли до своєї хати й у всім на тебе здали ся?

— Засі тобі від того! — крикнув Олекса, — забирай ся, звідки притік ся! щезай мені з очий, а то ще у біду впаду з тобою!

— Тільки поволеньки, Гуляю! не кричи! Перше віддай гроші, що в мене забрав, а по-тому будемо говорити про те, хто кому має вступити ся...

— Я не просив тебе, щоб ти мені давав! Гони, заволоко світовий, з хати, а ні, то викину тебе на вулицю!

— Не смієш, поганий сину!

— Зараз посмію, аж твої порохнаві кости захрупотять!

Вхопив Олекса лютий Якіма за барки, Яким собі забрав ся до напасника, витащив на подвіре, хоче від себе огиду трутити, а той

кричить „гвалт! гвалт! заволока хоче мене забити!“

Збігли ся Гуляї, звернули Якима на оборі, вхопили під ноги, кулакують, кóпають, а все: „Бий заволоку! бий непотріба! нехай знає, до кого бере ся!“

Довідав ся про те Трофим, прилетів і собі на обору, порозмітував сам один як галушками Гуляїв, — а може з десять їх було на купі, — витягнув стрика збитого, окровавленого, і зложив на соломі під стодолою.

— Гей, свояки, досить! — крикнув Трофим. — Чи хочете ще й мене бити? я вам гроший нїяких не зичив, бо й сам не маю крейцара, а за сі гроші, що ви забрали, досить буде з вас одного!...

— Які гроші, жебраку, які гроші? — вереденив ся Олекса Гуляй і розмахнув дубовим колом у саму голову Трофима.

Ухилив ся Трофим на бік перед колом, хватив Олексу за пояс, звинув ним як котом і викинув на стїжок пшениці.

— От які гроші! — каже гнївно, — коли не знаєш! Люди чей знають, за чиї то гроші... будеш мати знов на якийсь час переводити... Як би не він, були би Жиди давно зліщитували. Ви, панове Гуляї, приходите сюди й забиваєте чоловіка, котрий уже переплатив сю землю, що на ній нині його кров скипіла. Хочете бійки, починайте, я нині готов скінчити тут, де родив ся! Діти мої й жінку здаю на Бога, але тямте собі: я рук не заложу і не положу ся серед обори...

Постовпіли Гуляї, налякали ся. Трофим виглядав страшно; з позору було йому видно, що був би в тій хвили витокк усе до хтему, погаратав на хабузь. Свояки хоч відгрожували ся, вимахували пястуками, але здалека; ближше

ніхто не мав смілости приступити. Навіть Олекса бісноватий лишив ся на стіжку і фуряв снопами у Трофима.

— Мечи, мечи даром божим! — говорив до нього Трофим. — Як колись Жиди тебе викинуть звідси на вулицю, а голодний живіт заворкотить, тоді пригадай собі нинішний день! Банк свого не подарує...

Згодом втихомирило ся на обістю. Люди обступили громадою і гляділи з дивом. Яким стогнав збитий під стодолою; Гринь Скрипух також йойкав і держав ся за ногу; жінки і хлопи чужі просили Олексу Гуляя, щоби дав спокій, не розмітував стіжка, не гирив праці у болоті, звідки й курка не позбирає.

Завважав Трофим, що Гуляї стямили ся — користаючи з нагоди взяв стрика як хлопця перед себе на руки і поніс до свого дому.

V.

Вилежав Яким кілька неділь; кулаки Гуляїв дали ся йому добре відчутти. Другого дня вхопили кольки попід груди, голова спухла як макітра. Три неділі тільки дихтів, так було круто коло нього. І висповідав ся і маслосвятіє зробили, всі думали туй-туй джумачище добрий потахне... Та на потіху Трофима якомсь вихрапав ся.

Насуятила ся і Трофимова жінка коло Якіма. Цілими днями й ночами все коло нього; обкладала недужого зимними ручниками, бігала по хатах за молоком та за білим хлібом для стрика. Обоє догоджували старому, як могли, на що їх тільки стало.

Подужав трохи Яким, розглянув ся довкола, побачив, хто коло нього ходить, очам

своїм не хотів вірити: де ті його свояки? Один Трофим із жінкою та з дітьми падкували при нім, а більше ніхто з родини. Той, котрому в життю нічого доброго не зробив, показав ся таким великодушним, а тамті... ніхто не прийшов хоч-би спитати ся: що робиш? жиєш, чи умираєш? Видко тепер, що тільки його гроші любили... поки давав, поти вашецькували, а перестав грішми сипати, пощезали... Як то на світі дивно склало ся! Отець Трофимів колись спас Якима з вязниці, жертвував ся за брата, а Трофим знов вирвав його з розбишацьких рук Гуляїв і сам важив житєм. Лежить Яким годинами, все одні й ті самі гадки снують ся по голові — доля братанича Трофима. Бідний Трофим, бідний, але вдача його красна, дуже чесна. Сво-яки богачі мовили: „негосподарний“, „марно-травник“, а усе те, як переконав ся, було неправда. Великий скарб у чоловіка — добре здоровле. У Трофима був той неоцінений скарб; аж любо було глядіти і на нього і на жінку й на діти. Пяні пяних родять, а тут було інакше. Серце радувалось у Якима, коли глядів на шість здоровенних синів, що снували ся раз-у-раз по хаті, ходили на пальцях, щоби стрика не збудити.

Встав Яким із постелі, став проходжувати ся по дворі, не може дивити ся на Трофимову тяжку працю. Усю челядь годують дві трудящі руки, а ще й він приспорює бідним людям розсипку.

— Треба мені від вас забирати ся, — каже раз Яким, — йти знов у світ; досить настирив ся вам, чимало наробив вам розсипку, а ви й без сього маєте досить своїх клопотів.

— Я вас, стрику, від себе не пушу — відповідає Трофим. — Мені здаєть ся, що покійний отець вернув із тамтого світа; стілько всеї родини, що вас маємо.

— Добре маєш, сину! Твій покійний отець, а мій брат Василь такий самий був достоменно, ти від нього не віродив ся. За пізно я пізнав ся на тобі, на твоїй чесноті. Я гадав інакше: щадив ціле жите, посилав братови в тій надії, що зробить щось доброго, запоможе себе й других, а він так запоміг ся, що його з батьківської хати гонять чужі люди, а мені за моє добро відоймили здоровлє. Мушу удати ся до права... тобі належить ся звідтам бодай половина ґрунту.

— Про те, стрику, нема що й говорити. Ціле господарство задовжене. Олекса Гуляя стілько набрав у банку, більше ніж усе варта... Вже й ліцитацію визначено... усе заберуть Жиди!

— Запропастити такі лани, такі маетки! Гринь поступив собі дуже неоглядно, а тебе найбільше скривдив. Він один найменше біди змалку зазнав, усе легко йому переходило, тому й не вмів пошанувати батьківського добра.

— Стрик Гринь сему не винен. Мусів робити, що Олекса казав, інакше були би Гуляя давно його убили.

— Власне він винен усему! Хто казав йому Гуляя приймати? Повідавав дочки, міг сидіти спокійно, тобі віддати заряд господарства... А нині який хосен, що стілько праці переминуло ся? Піде з торбами... Коли-ж речинець ліцитації?

— Не знаю добре, але розказував писар, що вже прийшло до вїйта письмо, тільки вони таять те між собою... а й Жид тримає з ними разом.

Засумував ся Яким, зажурился, що брата Гринька мали за довги зліцитувати. Ліцитація! — яке се страшне слово для бідного господаря, попавшого у немилосерні руки лихваря-Жида! Кілько то тисяч господарів пішло через свій нерозум, та через жидівську хитрість з тор-

бами! Яким був купцем стільки літ, він знав могутчу силу проворности й хитрости жидівської, не раз доводилось йому вести завзяту боротьбу з ними, щоби не зійти на діда. Не дожив того на собі, то дожив на ріднім браті. За кілька днів мало перейти те славне батьківське господарство в чужі руки, та широка колись солтисівщина мала стати ся власністю арендаря-Жида, котрому колись із патинків вилазили брудні нігті... Сумно, страх сумно!

Так роздумував Яким. Походив по хаті, походив, а в кінці забрав ся в село... де? до кого? — не сказав Трофимови.

Жде Трофим до вечера, не приходить стрик Яким. Другого дня став допитувати ся людей, чи не бачили де стрика? Ні, ніхто не бачив. Що стало ся старому? Може чого спротивив ся? може хто нехотячи сказав яке обидне слово? Всяко поясняв собі сердечний Трофим із жінкою, впадав на ріжноманітні здогади і не міг собі пояснити, длячого стрик покинув його так несподівано. Прикро зробило ся і йому, й жінці, і дітям, що не стало в хаті доброго стрика Якіма.

VI.

Люди по домах спали твердо, втомлені тяжким трудом. Літна ясна ніч відзначувала ся духотою. Вітер горішний гудів із великою силою, сушив сіно, царину по поли. Дощику святого годі було діждати ся, землячка аж порозпадала ся з посухи, худібка бідувала без водиці, усе висохло було на перець, одна маленька іскорка могла викликати страшну пожежу. Ніхто в цілім селі не забезпечений від огню, навіть і церковця свята! Господи сохрани від такого припадку!

— Осторожно з огнем! — закричали нічні сторожі коло церкви і поховали ся під дзвіницю перед душним вітром.

— Я тобі покажу, цимбале один з другим, що значить: „осторожно з огнем!“ — говорив п'яний божевільний Олекса Гуляй до себе, почувши на своїм подвір'ї острогу сторожів, вийняв сірник і черкнув, щоби запалити околіт соломи.

Та божевільному Гуляйови не вело ся. Сірники гасли один за другим, вітер задував, немов дрович ся з п'яним бісноватим.

Олекса розлютив ся, став на хвилю, поглянув блудним оком на ясний місяць, вищирив два ряди білих зубів, захрупотів ними, немов переломав сухе ріще, розтворив на остяж стодолу... і там удало ся йому запалити на тоці солому. Полум'я бухнуло відразу аж під бантине, освітило ціле обісте. Божевільний взяв запалений околіт, носив ся з ним по обістю, запалював один будинок по другим... За хвилю хата, стайня, комора, шпихлір, возівня — усе було підпалене. Олекса виліз собі на віз і споглядав, мов злий дух мести, як займали ся будинки, стіжки й обороги.

— Га-га-га! — зареготав ся нещасливець, — тепер усе як посмажить ся, спопеліє, будуть мати що ліцитувати!... Га-га-га! А жінка з своїм дідуньом та бабунею загіє ся!...

Червона луна більшала на небі, пси завили по селу, церковний дзвін будив сплячих, накликавав до позору, худоба заревіла в Скрипуховій стайні, тільки старий Скрипук, жінка, вся челядь спали твердо, як позабивані...

Перший Трофим прибіг до огневи з нічними сторожами та з кількома конюхами, що пригнали на конях з лугів. Зараз виломив вікно, пустив ся вивалювати двері, а Олекса Гуляй

з воза з пістолета „грим!“ — куля засвистала Трофимови коло уха й застрягла в одвірку.

— Га-га-га! реготав ся Олекса, — і ти сюди прийшов? Не будеш гасити! ніхто не сміє гасити! нехай горить усе!... Застрілю кожного на своїй оборі, всіх вистріляю!

Вхопили люди божевільного Олексу підступом, звязали таки на возі, виточили на вулицю, щоби не спік ся.

Тимчасом челядь повтікала вікном із хати, бо до сінній сипав ся огонь. Старого Скрипуха не було видно... Слуги кричали, що він спить у хатній коморі.

— Старих ратуйте, бо попечуть ся!

— Куди приступиш, як пече? хиба би чоловік сам спік ся!

Змочив ся Трофим цілий якоюсь гноївкою, вивалив цілу задню стіну з комори й витягнув стрика уже попеченого, потім Гандзю... Лише із стрийною Нацею не пощастило ся. Утікала на-помацки у передні двері, там її привалив сінний зруб, і бідна спопеліла...

Ратувати було годі. Хоч дехто носив із потоки коновками воду й ляли в огонь, то се було ніщо супротив такої страшної пожежі. Тай не дуже спішили ся люди до огню; кождий пильнував своєї загороди.

Господь сим разом відвернув від села страшне нещасте. Вітер ніс цілі головні в сторону від села, далеко за хатами запалило панську стирту під лісом, і на тім скінчило ся.

Олексу відвезли зараз рано до шпиталую.

VII.

Незадовго по тім огни у Гриня Скрипуха на оборі було повно людей. Радні, асесори з вій-

*

том ждали на „панів комісарів“ з міста і розглядали ся по згарищу, на котрім і полики не було з давнього богатства.

Гринь Скрипук сидів мов задеревілий на хатнім румовиску, нічого не видів, не чув, не рухав ся. Останній раз він нині на своїм... ніхто не знав його потішити, ні свої, ні чужі, кождий лише здвигав плечима. Щоби сплатити довг банкови, треба було тисячів! Хто міг тут що порадити?

Всі стояли мовчки, лише Чміль і Сарака зносили з коршми від Срулейби лавки й столи для панів комісарів.

— Скільки тут горівки переминуло ся! — заговорив Чміль, сівши собі на лавці при столі, як комісар, — щоби нині ті гроші мати! Нераз чоловік насербав ся, аж хлюпало, а нині от і гноївка висохла! Попелу на один луг до поливаниці — от і цілий слід! Добре, що земля не згоріла... все ще є надія на порцію, дві...

— А на що-ж він підпалив, нанашку? — питали невісти от так, щоби щось витягнути з присяжного, а потому мати що розказувати.

— Також питаєте! Підпалив, щоби згоріло...

— Ну, а що тепер буде?

— Як то що буде? Наш Срулейба купує ґрунт на ліцитації, ставить тут свою коршму, двірську лишає пусткою, і тоді буде шинкувати й дешевшу й ліпшу. Нині оба з кумом Саракою сербаємо, кілька влізе ся... пять гарців обіцяв дати могоричу..

Приїхали пани з міста, розпочали своє діло. Жиди як чорні пуголовиці засуятили ся на подвірю, а між ними в кафтані, з сивою бородою, зявив ся Яким, немов з під землі виріс.

Трофім зараз приступив до стрика, став його витати.

Всі здивували ся: чого Яким вернув ся назад до села?

— І його тут ще не стало! — шептали свояки, — вік цілий кудись блукав, а тепер на старість заходи його!

— Як то на світі веде ся! — думали чужі люди, — коли мав гроші, то любили, а тепер цурають ся. Шкода старого Якіма, джумака! Стільки своєї праці нароздавав ся і ні від кого подяки! Не має де голови приклонити, хиба у одного бідного Трофима...

— Де ви, стрику, ходили? мені так тяжко стало на душі, як ви пішли від мене... Гадав, чи ви чого на мене не погнівали ся... Бачите, яке нещастє постигло нашого стрика Гриця!... Скажіть, чому ви нас покинули?

— Пізнійше скажу, тепер не час на те. Слухай, що пани говорять! Я тут маю також голос... того я й ходив...

Розпочала ся ліцитація. Жиди накладали, ціна ґрунту дійшла до чотирох тисячів. Всі були цікаві, котрий Жид купить.

— Чотири тисячі по третім разі! хто дасть більше?

— Я накладаю ще п'ятку! — відозвав ся перший раз Яким, але з таким спокоєм, як би то йшло не про тисячі, а про марницю.

Жиди пробагли небезпечного суперника, стали собі садити ся що раз більше, дійшло до п'ять тисяч і Яким вдержав ся при купні.

Всі свояки обступили тепер Якіма, стали на ново признавати ся до нього, десь узяла ся така велика любов, мало не вдусять старого між собою, аж пани стали посміхати ся. Лиш один Трофим стоїть здалека, не знає, що робити? Він уважав стрика Якіма уже за бідного, такого як сам, а тимчасом от що!

— Пустіть мене, мої рідні! — сказав холодно Яким. — З вами я вже нажив ся, пізнав вас усіх добре, тільки на одного забув... А що, Трофиме! ти нічого на се не кажеш, що наша батьківщина при нас остала ся? Тобі я її купив та твоїм дітям... Господаруй здоров і будь цілий вік таким чесним, як доси!

— Хйба ви, стрику, жартуєте з мене бідного? Чим я заслужив собі на таку ласку?

— Заслужив, сину, ще й як заслужив! Тут кажу при тих чесних панах і всіх людях, що той увесь ґрунт належить до тебе. Ти один з родини заслужив стати дідичем нашої батьківської землі. Одно вимовляю собі: на тім зґарищи, як громада зможе ся, нехай побудує школу, а я запоможу... щоби наші діти колись були просвічені й чесні горожани!

— Як ви, стрику, зарядите, так і буде!

— Оба, сину, будемо радити так, щоби й другі з нас мали хосен.

Попрощали ся пани щиро з Якимом і поїхали. Жиди ще перед тим повиносили ся тихцем як непришні. Сим разом інтерес не вдав ся їм.

Приступив Яким до брата Гриня, що все ще сидів на тім самім місці й нічого не тямив, що коло нього діяло ся.

Гринь Скрипук мимоволі встав, глянув іще раз довкола по обістю й пішов з Якимом мов мала дитина. Щоби був одно слово сказав, то ні!

Свояки як узріли, що Яким забрав ся до Трофима, а їх навіть не запросив на почесне, стали й собі немирні виносити ся. Неодин з них пригадав собі тепер, як негідно всі обійшли ся з Якимом.

Послідні опускали зґарище присяжний Чміль і здекуційник Сарака, але такі недобрі, що мало не потріскали зі злости.

— Тьфу! Грім би витріскав таких богачів!
— заляв присяжний Чміль і копнув у жидівську лавку з таким розмахом, аж розлетіла ся.
— Тисячі платить за ґрунт, а чоловікови чарки горівки не сказав!

— А уважаєш, Чмілю, що він белендить? Школу хоче ставити на тім місці! Не біда-ж то вернула в село?

— Ще й яка біда, пане Сарако!

— Нема то, Чмілю, як наш Срулейба!

— Що правда то правда! — закінчив тягнIVERETA й поплів ся у двійку з товаришем до коршми.

Пам'ятник на кліві.

I.

Перед сорок літами зайшов у село Довге Войціх Капуста. З своїм старим вітцем утік він перед „панською карністю“ в привітливу верховину й цілий той час пережив у гаразді поміж гостинними верховинцями. Ніхто не сказав йому обидного слова, а сварлива Гаврилиха, що з кождим мала якусь заторочку, не важила ся ніколи прозивати його: „ти приблудо-Мазуре“. Люди любили його; чоловік чесний, трудящий, майстер ріжнородний, а своєю набожністю всім був гарним приміром. Кожної неділі, кожного свята був у церкві, клав поклони з другими, відмовляв свої молитви, а часом пробував за дяком Дамяном Кропивою підтягати „Господи помилуй“. До костелика на другім селі ходив також, коли тільки було богослуженє. Двацять разів на день перейшов коло вас і стілько-ж разів здоймав з голови круглу мазурку-шапку, кланяв ся до землі й говорив: „Похвальони“, а коли йшов коло сусіда, занятого яким небудь ділом і сто разів, то кождим разом кликав, що на цілу вулицю було чути: „Куме сонседзе, дай Боже щенсце!“...

— Гони, сину, скорше воли в другий кінець — говорив бувало плугатор до погонича — бачиш йде Войціх, готов не дочути звідти, як відповім на його поздоровлене й буде кричати кільканацять разів.

Таким був Войціх Капуста до часу, як ксьондзи Єзуїти заїхали в сусідне місточко і наробили багато шуму й переполоху. Старі нанашки стали предвіщати прихід антихриста з огняним возом і кінець світа. Нанашка мінярка принесла таку вість із міста й першому Войціхови піддала гадку, щоби йшов на богоміле.

— Черці праведні, пустельники — казала нанашка — прибули до міста накланяти грішників до покаяня.

Вислухав того Войціх, пішов на богоміле. Висповідав ся, запричашав ся, празнує один день, другий, третій, ходить поміж людей, слухає, що розказують про трираменні хрести і стало робити ся йому якомсь невиразно, незрозуміло. Там — розповідають люди — село ціле замкнули до вязниці, там шандар закував многих у кайдани й повів до суду, а все за одно: за трираменний хрест. Господи, клопіт допитав ся!... Під Войціхом часами аж ноги мліють, а серце беть ся зі страху. Він також провинив ся. Іще як прийшов до Довгого, узрів, як такий хрест у день св. Петра і Павла ставили на полонині. Від сего часу числив він свої літа, протягом котрих зробив не одну десятку таких хрестів на покійниках, на кіпцях граничних і по ріжнородних лісових дорогах. Остатний такий хрест поставив свому швагрови Дамянови Кропиві на кливі, т. є на найвисшійм верху гір. Величавий був сей святий трираменний хрест, з цілого дуба, який ріс з преждевіку перед Дамяновим домом. Клива пишала ся над сусідними верхами, а на кливі вносив ся сей святий хрест;

Його могли видіти здалека христіяни й — шан-дарі, а вони, по думці Войціха, не повинні були видіти, бо на противній стороні хреста виднів підпис самого майстра великими буквами: „Войціх Капуста“...

Иде Войціх запрятаний такими думками, стрітив свого доброго знайомого органіста Бартоша, запросив його на почесне, бо конечно хотів іще щось більше розвідати в тій справі. З Бартошом прийшла Бартошова і їх одинак Янек зі своєю нареченою. Всі четверо нічого не пють, лиш вино, звичайно як тверезі люди. Казав дати Войціх одну фляшку вина, другу, пють Бартоші в чвірку за здорове своє і свого фундатора та розказують йому дива, а все про те трираменне знамя хрестне.

Підпили собі Бартоші порядно: уже старий зачав на добре лисиною о кант стола туцкати, Янкові та будучій Янковій стали також блахманом очи заходити, тільки одна Бартошова держала ся кріпко й плела Войціхови грішні небилиці.

— То ви не знаєте, коли на сих трираменних хрестах лихий сідає? — питала п'яна баба.

— Коли? — запитав Войціх.

— На Різдво, Воскресенє і Сошествіє св. Духа. А знаєте чому?

— Чому? — повторив безвідно Войціх і жахнув ся на вид двох жандармів, що вели по перед вікна шинку якогось злодія.

— В сих днях ціла земля освячена, а „він“ не може копитами дотулити ся до неї, бо пече його в підошви...

— То що-ж з того? — запитав Войціх.

— Як то, що з того — гукнула Бартошова, аж Бартош схаменув ся. — Ось тоді „він“ змучений присідає на тих хрестах.

— А ви бачили?

— Ой-ой-ой, кілька разів! — відозвав ся Янек. — Я як служив при уланах, то часто бачив.

Слухає Войціх, слухає, а волосе що хвилі пригладжує, бо їжить ся, лізе в гору, не знати чого... А під серцем йому слабо, хоч нічого не пив.

Заплатив до трьох ринських за почесне, дав дванацять шісток кумі Бартошовій за червону чародійну хустку, що була на Кальварії Пацлавській*) у Цендровій ріці полокана й мала хоронити від усякого біса нічного і полуденного. Попрошав ся Войціх із нетверезими Бартошами і пішов у свояси. Вертаючи манівцями, держав шапку-мазурку в руках, відмовляв молитви, просив Пречистої Діви, щоби охоронила його від усякої лихої пригоди, а передівсім від стрічі з жандармами...

II.

Повернув Войціх із богоміля без клопоту до дому. Наблюкав ся манівцями, та за те не стрітив ні жандарма, ні ревізора, що уважав собі за велику благодать божу.

Селом йшов сумний, задуманий, навіть до Дамяна Кропиви, занятого коло оборога, не сказав „Дай Боже щенсце!“ Хрест святий на кливі заїхав йому фірою сіна в голову, не сховав ні на хвилю з гадки. „Господи! — зітхав раз за разом — коби який фармазон жидівський або панський знайшов ся і ту роботу виконав без мене. Дві корови зараз даю. А не велике то діло; особливо се найнижше перехресте зарізане занадто, можна й друком добре

*) Коло села Пацлави, добромільського пов., є тзв. Кальварія Пацлавська, славне на все Підгірє відпустове місце.

вдарити, а відпаде. Самому якось страшно; все то посвячене, а по друге хлопи-господарі що скажуть? Сокирою рубати? Бррр!“... Тут Войціх стряс ся, сам не знав чого, взяв у руки „шкаплірж“, став шептати молитви.

— Що там нового в місті? — питав Дамян Кропива Войціха із свого обістя.

— Не добре чувати — відповів Войціх. — Замикають нарід до вязниці. У якімсь там селі позамикали пів громади господарів з жінками на кілька місяців...

— Та воно, бачите, добре, що бодай з жінками, то не наувірить ся проступникам. А не знаєте, за що такі арештованя відбувають ся, за що?...

— Ось за що! — відповів Войціх і показав загадочно рукою на гору, що вносила ся над селом.

— Думаєте за ліси, полонини громадські? Сего у нас не буде. Дідич Дувидко уже дістав вирок із суду, й має ще зі свого нам відступити. Нам що иншого грозить: Жидки з Борислава нишпорять за кипячкою, чи за нафтою, вони готові нас зісти...

— Не про ліс і не про полонину я думаю, але про той хрест, що я поставив вам перед кількома літами. За такі хрести замикають тепер до вязниці!...

Дамян Кропива мірив довго очима Капусту, одначе переконав ся, що він не підливав нігде капусти, був тверезий, як завсіди й догадав ся зараз, куди стежка в горох, бо остатного разу у Перемишли довідав ся про те.

Войціх був побожним чоловіком, та не без порока: був він забобонним і освідчив Дамянови, що конечно треба горішне й долішне перехресте обтяти, щоби не попасти в руки жандармів.

Дамян зрозумів боязнь свого сусіда і став його утихомиряти.

— Слухайте, Войціху — говорив Кропива, гарно роздумавши. — Тямите, як Дувидко, теперішній дідич, заїхав перший раз до двора і зараз на вступі зробив із двірської каплиці возівню, а фігуру святого Войціха велів виташити з неї за браму на дорогу?

— Ох, чому не тямлю? Того дня у своїм житю не забуду. Сором для нас усіх!...

— Хтож вам помагав тоді двигати вашого святого — як ви казали — патрона в такі світи за ріку й там зладити для нього каплицю?

— То правда, що ви одні помогли мені з синами перепровадити такий трам, а другі ще сміяли ся, як ви робили гонте, а я побивав дах каплиці.

— Правда?... А се каміне, що ми з ріки двигали на фундамент і я мало смерти не пожив, як ви пустили камінь з берега просто мені на голову?

— Не згадуйте, Дамяне сего; то на хвалу божу...

— Добре кажете; святого Войціха за рікою я помагав вам на божу хвалу ставити, а святий хрест на кливі ви знов помагали мені на хвалу божу ставити. Як жандарми вас візьмуть за святий хрест, то мене з певністю візьмуть за святого Войціха й тоді станемо мучениками за святу правду, будемо оба якомсь скузувати ся.

— Но видите... видите... — цукав ся заклопотаний Войціх — повідають люди, що на таких хрестах сідають... сідають... незичливі духи; вони переменяють ся в ріжних людей і наносять лихо...

— Коли то правда, то й на капличку мусять іще скорше сідати, бо як знаєте, до сеї пори, від коли ми її поставили, вона не посвя-

чена. Зрештою спустить ся в тїм на мене, я вже всему зараджу: против жандармів є закон, против злих духів йорданська вода та свячене зїле. Водою покроплю, а зїлем скажу дївчатам замайти оба рамена в видї чудесних вінців; се віджене лихого на кількадесять миль. Хрест святий, тож і не важте ся його обезобразити, бо було би зле... Він охорона нашого села перед иншими племенами...

Замовк Войцїх. Йому здавало ся, що його Дамян не зрозумїв, обернув за дурного і по просту закпив собі з нього. А тут ходило не тїлько про його католицьку душу, але також про його власну шкіру, котрої не мав охоти нікому давати на виправу. Сусїд очевидячки не порозумїв його.

Подразнений Войцїх такою мнимою незичливістю сусїда, постановив за яку небудь ціну спекати ся клопоту, що лоточив його серце, не давав йому спокійно дїждати ночі. Він став розносити по селу неймовірні вїсти, такі самі, які йому підхмелена Бартошова розповідала на відпустї, а все стремів до того: чей-чей найде ся хтось, що пообтинає хрест і без нього.

Розповсюджуване вїсти, будьто лихі духи сїдають на трираменнїм хрестї, викликало тїлько пострах поміж забобонними людьми, а до такої безбожної роботи ніхто не приймав ся.

Підпоїв раз Войцїх майстрів з під Калуша, що робили в лїсї швелі й давав їм до пізнання, аби пішов котрий на сам верх кливи й пообтинав перехрестя...

Напили ся майстри, подякували за почесне, а один з них повідає:

— Що вас то обходить? Хто поставив, той буде відповідати, а ви непотрібно не гризїть ся.

Ті слова довели Войціха до крайности; пішов до дому, захопив сокиру з за лави й постановив сам положити сему кінець.

III.

На кливу треба було йти з села лісами понад пропасти і потоки дві години; була ще й друга дорога, проста, як по драбині на хату, куда в зимі люди ялиці спускали з верха до ріки, або часом бакуняр, притиснений до стіни, втікав туди на зломане карку перед ревізорською поgoneю. Войціх пустив ся власне тою стежкою на гору, щоби з ніким не стрінутися; від години спинав ся по стрімкій скалі, помагаючи собі то ногами, то руками, ловив корчі, держав ся їх кріпко, щоби карк не скрутити... Що кілька кроків підліз до гори, то присідав і роздумував: як діждати ся по каменистім, гладкім помості до другого предмету, котрого міг би притримати ся, спочити. Вийшов на полонину, сів на мягкій косовиці, став відпочивати.

Обороги стояли вже тут і там нові по поточинах, подовершувані свіжим, пахучим сїном; хвилями доходив голос тримбіти з сусідних верхів. Вокруг розтягали ся розлогі косовиці, зарослі місцями густою ліщиною.

До хреста на кливу було ще кількасот кроків. Войціх Капуста постановив пождати до заходу сонця, і як пастухи спічнуть у салашах, взяти ся до діла. Він устав, вийняв з за пазухи червону чудотворну хустку, куплену від Бартошової, захав за ремінь, коли тимчасом ненадійно вийшов із ліщини бугай Дамяна Кропиви, заревів грізно та пустив ся просто до Войціха. Се був страшний звір; від двох літ не приганяли його в село, тільки тримали на зимівці.

Войціх знав про нього добре; а сим разом бугай не мав навіть дошки на чолі.

Скрити ся не було де перед розюшеною звірюкою; ні дерева, ні оборога близько, тільки святий хрест оставав іще...

Дав Войціх ногам знати, пустив ся на кливу, летів, що сил стало, землі мало дотикав ногами. Тільки що вспів вихопити ся на хрест, як бугай ударив з цілою силою о підніже широким чолом, аж цілий памятник захитав ся, і Войціхом потрясло, як укритим овочем поміж розлогими конарами. Решта худоби, корови й ялівки поприлітали також за своїм бундючним проводиром, придивляти ся його бутним вискокам і ревови.

— Малий, малий, маленький, на-на-на!... Малий, малий, не бій ся, не бій ся! — викрикував зі страху Войціх.

Бугай таки не бояв ся. В гніві стогнав, сипав, борикав передними ногами землю і товк чолом о хрест із усеї сили; він доконче наважив ся розпороти черево здибаному хрестоборцеві.

Войціх був у найбільшій розпуці; йому зачало здавати ся, що найнижше перехрестє, яке він хотів штучно обробити, занадто зарізане, тріщить під ногами, зломить ся, а тоді смерть, страшна смерть!... Випустить скажений звір внутренности і чоловік іще Бог вість скільки буде мучити ся.

Завважав Войціх Дамяного пастуха Гната і став кликати, кричати, щоби йшов узяти собі бугая, та де там!... Гнат перехрестив ся, втік у корчі до господаря і став розказувати, що на хресті сидить дійсно якесь лихо, подібне цілком до Войціха Капусти.

Надїхав з полонини і сам Дамян з сїном довершувати оборога, узрів Войціха, затримав віз і закликав до Гната:

— Всяке диханіє да хвалить Господа — і перехрестив ся. — А диви, хлопче, аж тепер вірю, що наш Войціх розказував у селі; то лихий перемінив ся в нього.

— Дамяне, умилосердіть ся, відженіть бугая, бо я дальше не видержу, упаду; руки й ноги мліють — горлав Войціх.

— Чи се ви по правді, чи може яке лихо перемінило ся в вас?

— Я сам, я, хрест святий, що я, як мене живого бачите.

— Та кинь, старий дурню, червону хустку від себе з за ременя, бо бик і до завтра не уступить ся — гукнув Дамян, подрочивши ся до волі з сусідом.

Войціх кинув хустку, що одержав від Бартошової, бугай хопив її на роги, пігнав з нею в корчі, а за ним уся ватага худоби.

* * *

Сего року я стрінув ся випадково на тій самій кливі при жерелі ще з двома товаришами. Я став подивляти хрест, окритий бляхою, а саме роботу незвичайного майстра-артиста.

Майор Костельський і гірничий інспектор Аполь гляділи з верху на село, що більше було подібне на провізоричні окопи воєнні, де звела ся недавно завзята кровава борба, як на людські осади. Ціла річка, при котрої жерелі ми сиділи, роїла ся в долині людьми ріжного пола й віку; Жидова полокала в ній бруді, кошерувала ся. На пів милі нічого не було видно, лиш голови й голови, призначені виключно до житя спекуляційного на галицькім світї, до визисканя автономічного закона в свою користь.

Провідник наш, Дамян Кропива, споглядав також у долину; кремезний, сідоглавий

старець викликав своєю поставою і своїми рухами тіла честь і пошану для себе.

— Що то стало ся з сего села — заговорив майор. — Перед осьми літами я сюди переїздив і не міг налюбувати ся сим селом, а нині — гної, зараза...

— Правда, прошу пана майора. То все той смок тисячоголовий, що його бачите на річці, а кінець і початок сховав ся за верхами. Село запропашене, наші люди ні се ні те, а двацять Жидів на одного хлопа.

— Не треба було допустити Жидів — відозвав ся інспектор гірничий.

— Перестаньмо, пане інспектор, бо не дійдемо до кінця. Ваш брат був чейже тут комісарем, міг зділати багато в нашу хлопську користь. Але послухайте, я розкажу вам щось, а ви виясните мені своїм ученим розумом по свому.

Дамян став розказувати повисшу історію з трираменним хрестом; ми всі три слухали з найбільшою увагою.

— Нині Войціх Капуста в гробі — кінчив Дамян — а коли би по приміру святого Лазаря воскрес, не хотів би й одної години жити. В церковці все повно Жидів, поприходять нехристи, розглядають ся, а чоловік смотрить і грішить... До того всего церковця валить ся, хилить ся до упадку, один лиш хрест той, що хотів покійний пообтинати перехресте, ще найдовше устояв ся!...

Дамян скінчив, ми повставали, пустили ся в дорогу. При прощаню вийняв майор пятикоронівку, хотів дати Дамянови Кропиві, але сей, склонивши ся, сховав руки назад і сказав:

— Пане, я не хлопець, тільки господар! Що я завів вас сюди, показав жерело, то мені самому справило приємність, а що ви ласкаві були у моім комірнику покушати дрібку сира

й молока, то гостинність наша не велить нам брати за те платні.

Ми попрощали Дамяна, і ніколи не зійде мені з гадки, яким гостинним і привітним оказав ся той мужик-хлібороб і кілька достоїнста оказав сим поступком із майором...

З книги міра.

Всі виринули по науці з темної душно́ї кляси на світ, на волю до огоро́ду. В ко́ждім захвилювала пита́ма молодому вікови веселі́сть, безжурні́сть, а яка́сь невидима сила гнала ко́ждого вперед з невисказано́ю торопливі́стю.

Послі́дний з кляси двигнув ся Бантро́мій Печух, великий ті́лом, а маленький умо́м, „бельбаси́ще“, на все рівноду́шний, прозваний у товари́шів Гарбузо́їдом. Се прізви́ще одержав від товари́шів за те, що ці́лими годинами теребив у лавці́ зерня́та з гарбу́зів, а мав їх гара́зд і в кишеньях і за пазуха́ми, а часо́м і повні холя́ви. З відо́мостями не годив ся й до третьо́ї кляси, а тільки задля вели́кого росту́ й ві́ку — йому ми́нало уже сі́мнайцять — і то́му, що ні́кому не заму́тив води, а був єди́ним си́ном ба́гатого мі́щанина різника, позво́лено йому прива́тно зівати в шесті́й клясі́. Зрешто́ю і те зіване́ стало з часо́м для всі́х байдуже́: мі́г зівати, мі́г дерти рот на всю ши́ринь в часі́ науки, а ні́хто тим не заражува́в ся, ні́хто наві́ть о́ком не моргну́в.

Та Бантро́мій Печух спроневі́рив ся сим разо́м свої́й безпримі́рній лі́нності, свої́й рівноду́шності й на диво всі́м товари́шам за́вертїв ся: користа́ючи з ті́сноти й непрогля́дної тьми на ву́зенькі́м корита́рику, на́шупав но́гами по-

рядну забору і став із усеї сили пхати послідну пару товаришів наперед.

— Чого давиш?... Чого лізеш на пяти?... Що тобою торопить?... Чого садиш ся на мене? — Такі оклики залунали в темноті на коритари з одного кінця до другого.

— То я!... то я!... нууу... вйо! — кричав сам Бантромій і попихав дальше, напружуючи всю свою силу, що розвинула ся в нім на диво: що двох таких Бантроміїв хоч до плуга запрягай і цілий день ори, не спочивай.

Бантромія сповідь, його грубий баранячий голос і те, що сам повеличав ся Бог вість яким геройським ділом, збудили в юних вітрогонах небувалу радість, а навіть і сам учитель Лупина, стоячи в темнім углі незавважаний, сміяв ся в душі.

— Бантромій брикає!... Печух дуріє!... Гарбузоїд пхає! — кликали хлопці і кождий пхав свого предтечу, щиренечко пхав так довго, аж вилетів, як затичка з пукавки, вузькими дверми з темноти на світ і очутив ся на подвірю.

— Свіженечкі обаріночки!... по сотикови один!... Беріть соколики! беріть, мої панички ненаглядні! — манила стара нанашка, також причепа шкільна, своїх покупнів; вона продавала ученикам на „павзах“ дешевеньку всячину в овочах, ягодах, зернятах гарбузових, орішках букових, а в четверговий день також і горячі обарінки з тертої бульби.

Ріднесенкі соколики хапали на лету по одному, по два з тих бульбяних „спеціалів“ і спішили до огороду, щоби не втратити того, що для них там нарочно приладжено. Аж Бантромій задержав ся коло нанашки. Зажадав від разу шість штук обарінків і дві коробки орішків букових.

— Сипте, бабо, ще дві коробки в другу кишеню, а з причинком, бо нині відай аж до другої побавимо ся — крикнув Бантромій розказуючо й ломав руками третій з черги обарінок, а гатив у рот, страх гатив!

Старенька нанашка не спротивила ся, що Бантромій кликав її „бабо“; вона напихала всі його „закамарки“ своїм дешевеньким товаром і знала добре, що старий богатир різник винагородить їй сторицею за суетливість коло його єдинака, щоби, сохрани Господи, не переголодував ся.

* * *

В огороді не то що все дихало, жило свіжістю, сяло літною красою, чудесами руки божої, але й кожда доріжка, кожда стежечка відзначала ся іншою цілюю і говорила: „Ось я тут якраз годжу ся, без мене не обійти ся“. Кожда грядочка зі здоровою жизненною землею манила очи чи огородника, чи господаря і веліла дивувати ся собі, що вона з крем'яної опоки при помочи руки трудящого чоловіка перетворила ся в таке чудо-диво. А рослиночки, що на тих грядках прозябали — преждевічний Создателю! — ті рослиночки... такі розкішні, кремезні, гарні, що кожда здаєть ся молить ся до Господа за свого пістуна-чоловіка. Ні буряну, ні хабузя на лік незамітно; всюди цвіти, ярини, кущики й деревця благородні, як діточки при матерній груді, так вони в пухкенькій вохкій земленці розкошують і своїми темно-зеленими листочками ликують: добре нам!... добре нам!...

Учитель Лупина віддихав на другім кінці огорода, де містила ся невибаглива годівля риб, устроєна на непроходимих трясавицях виключно його руками і невтомимим трудом. Площа в роз-

мірі не більшим десятиох арів покритих водою, а поділена на три нерівні басеники, з котрих найменший займав до сорок квадратних метрів. Лупина як-раз стояв над берегом найменшого, упивався свіжим літнім воздухом по кількогодиннім труді в тісній кімнаті, пересиченій убійчими газами; був утомлений, отяжілий, а тепер під промінем животворного сонічка віджив наново. Він став дивуватися і радуватися, що зумів з нічого зробити собі й другим приємне, хосенне і займаюче видовище: де перед кількома роками світила ся купинами тільки скупа мочаровата ростиність і нужденний скрипук ледви животів, нині сей шматок землички став живою книгою для нього і для малих любчиків, грядущих горожан. Старші приходили також, особливо тоді, коли з ікри вилазили рибки — не міщани й не мужики — а великі достойники і лежали годинами над берегом на животах та присмотрювали ся сему, на що постійно день-у-день гляділи і не бачили, аж тут навпослід увиділи... Та учитель Лупина в таких випадках не тямив ся з радости, що от мовляв люди ситі в волю всяких земних приємностей і в його смирнім углу знаходили щось інтересне і одушевляли ся над його роботою. Він і нині був у гарнім розположеню душевнім, що тих кілька годин перевів з хісном для своїх любчиків, а час перейшов так скоро... так скоро... Ще тільки одна година труду, та не в темній клясі, в неприємних сопухах, але наука з книги міра на воли, на чистім воздусі під погідним небесним зводом.

* * *

Хлопці принесли путню з черволавим пливом та поставили його над берегом; то були

„водні мушки“, що плодять ся по стоячих водах, нетечах, найпаче-ж у воді на вид чистій, а в дійсности пересиченій органічною мертвою, що дає жите незамітним новим тварям. Вода в путні кипіла, перевертала ся від постійного руху дрібоньких „паяциків“.

Всі дивували ся обильній ловлі насікомців, стілько корму для молодого нарибку не приходило ся оглядати.

— Чудесно... чудесно — каже учитель. — Але на один раз таки за багато... Ліпше було лишити ще й на завтра.

— То під різницею, прошу пана, — поясняли любчики — по каналах, калабанях сеї комашні тьма тьмуща... Там та язва через ціле літо не переводить ся; особливо по дощи, коли пригріє, так десь невидимо воскресає і хмарами вигриваєть ся до сонічка. Три рази сіткою зачерли і от що тої благодати.

Зачала ся ладна обсервація.

Учитель зачер із путні літровим слоєм води з насікомцями, занурив у ставок, а опісля вилляв обережно; дрібонька твар сплила як полова з проса, розбрела ся по поверхности чистого водного зеркала широкою веретою і надала воді в тім місци рудава краску.

В миг кількамісячний нарибок засуятив ся, став захланно ловити добичу; рудава поволока на воді заклекотіла, тисячі метких короликів, плотиць пирували, благодать, манна з неба злетіла для них.

— Як птиче стадо на падаль...

— Або як вовча тічня на вівці...

— Як курятка просо визбирали...

— А тепер снують ся, снують... шиють ся, шиють...

— Мечуть собою на всі сторони... Рудава краска з води щезла, значить, усе зіли. Вони тільки розлакомили ся...

Такі уваги відзивали ся з громади цікавеньких обсерваторів. Бантромій Печух спер ся одною рукою на лопату, а другою на свого товариша, роззявив рот, приглядав ся також; сим разом не зівав і не теребив букових орішків.

Зачер учитель із путні нову порцію, занурив слій у ставок під воду з дрібними животинками, не виливає, держить під водою; рибки глотять ся, ловлять випливаючу зі слоя мушку, одначе сего за мало їм, лізуть у слій, бо там більше, і то вперто лізуть.

Підніс учитель слій над воду, усміхнув ся. Любчики також заохкали. В слою гуляли коропи, плотички, але перестали їсти, затревожили ся; прочули, що хоч у воді, то не в своїй хаті.

— А ось і карасики ті... ті... як гарбузові зернята, — завважав Юрко Сучок, найменший зі всіх, але мудрий хлопець.

Бантромій глянув немирно на Юрка, здвигнув раменами, хотів щось сказати, зачав „а я... а я...“ і перестав.

В міру сего, як путня випорожнювала ся, риби показували меншу пажерливість, а більшу прозірливість; не лізли до слоя, тільки здалека „пасли ся“ по воді мушками, гуляли, підскакували, полискуючи своїм срібним нарядом. Коли до волі наїли ся, розділили ся на кільканайцять таборів — осібно коропи, осібно плотиці — і розпочали прогульку попід беріг довкола басену і що хвилі новий рибячий полк дефілював перед видцями. Коропи ті і плотиці, що можна було ними і найбільший став зарибнити, служили на корм окуням. Розносили часом хлопці нарибок і по потоках, але з нього не було хісна: по кожній зливі уходили на доли...

* * *

— Аж нині догоджу, за всі рази догоджу — сказав Ільо, шкільний сторож і поставив двоушний цебер над берегом найбільшого переділу саджавки. В цебрі вертіли ся пуголовиці; круглі неповоротні твари з куртими хвостиками пхали ся в спід, глядали глибшого... Збиті чорною масою аж шипотіли і окривали ся верхом білою піною.

Хлопці хвалили Ільовий помисл, лестили старому, як уміли, щоби в присутности учителя не торкнути його обидливу струну й не викликати вовка з ліса, себто сторожевої глумливости. Всі стояли чемно здалека від цебра. Ільо хотів уже зачати свій „виклад“, та Бантромій Печух перешкодив: нагнув ся дугою над цебриком, устроїв палець і поколотив пуголовиці, за що зараз обірвала ся йому від сторожа глумлива замітка:

— Язиком, ягідочко солоденька, язиком, західниченьку тисячний, язиком борше до смаку добереш ся.

— Абож Ільо кушали? — відгриз ся на диво всім товаришам обиджений син різника. Такої сміливости від нього не надіяли ся.

— Ти туди, Бантромієчку, маркіруєш? — цідив сторож слово за словом, нагнувши ся над цебром, як би те, що говорив, відносило ся до пуголовиць. — Туди ти заїхав? Го-го-го! з нами, тісонько, не подолієш... Під лавками в клясі ціла стирта лупи з гарбузів, з букви, з ядерниць, там то покушай... Посадник велів вистроїти для тебе осібний смітник. Я сам просив його за тебе і кланяв ся низько по кілька разів. Приобіцав. От яку ми тобі підносимо паштетову... зрозумів?..

— Ілю! спішіть ся, бо час уходить, — упімнув учитель.

— А вжеж... що веремячко не стоїть, ні...

Та я свою роботу, як Бог приказав... А тому... тому... мушу... Він уже стеребив пів копи обарінків і зо дві літри букових зернят, а мені, що хоч зараз до причастя, говорить „кушали“... „кушали“.

І настала знов займаюча хвиля цікавих спостережень.

В тім переділі саджавки містилися коропи, лещі, плотиці різної величини. Вони, угледівши над берегом свого годовника, занепокоїлися, закружили; стільки того накопичилося, аж прозора вода засяла радужно до сонця від золотої і срібної їх луски.

Сторож черпав із цебра бляшанкою прилагоджений корм, сипав ті чорні живі галушки в саджавку, а риби ловили, майже у повітрі ловили; всі під верхом потахали в захланних рибячих пащах; ані одна пуголовичка не пірнула в спід, не було часу сказати: „Спаси Господи від наглої і несподіваної!“

Та Ільо сторож завважав сам, що голодна риба і пуголовицю поглотить і то випадково завважав: лишив у ставі при березі нарочно гніздо жабячої ікри; з неї повилазили головачі; з початку лежали на дні густо розсіяні чорними плямами, а пізніше, коли підросли і стали підпливати з броду на глибше, риба виловила їх усіх. Замість солоду з червами або жабячим мясом годував їх часом пуголовицями, як довго роїлися ними стоячі води.

Ільо не міг нині настигнути з роботою: сипав бляшанку за бляшанкою, хлопці гляділи, дивувалися:

— Та... смотріть, з великими зївами по кілька відразу...

— А сей вусач стільки тягне в себе, як ссуча помпа...

— Бантромій, Бантромій підливає!... — загорлало аж кількох рівночасно.

То був старий короп, велит-риба, не що може кількамісячний годований поросенюк і жив зо всіми у згоді: чи свій, чи сторонський наставить йому що-небудь у руці і подержить тутже над водою, він зараз виставить свою риловату пашу з води і вхопить; як що добре, проглотить, а коли не по його, то з паші вон! і обертаєть ся з погордою, немоє говорить вам: Начхати такому благодітелеви! Його прозивали ріжно: і патріярхом рибячим і хрунем угорським, от як живі моторні хлопці, що їм коли на май стрільнуло; в посліднім часі кликали Бантромієм, себто в честь свого товариша великана Бантромія Печуха.

— Сипте, сипте, Ілюнечку! — лебеділи хлопці.

— Печуху! тезко твій!... тезко твій!... сунперник твій!...

— Гууу!... бере... здорово бере!

— Та вони неуклюжі самі лізуть йому в рило.

До всіх тих хлопячих окликів Ільо не додавав нічого зі своєї словесної скарбниці. Сипав і сипав коробку за коробкою, аж при останній зачав говорити з рибами:

— Сьогодні догодив вам, діти божі! Відверло вам уже, відверло... Перебираєте уже, перебираєте. Тепер іще двоушний „мушок“, то пасли би ся, шишлали верхом з водицею, як ситна коровиця отаву з росюю.

В самім ділі послідна бляшанка пуголовиць розбрела ся по воді, риби не ловили їх з такою завзятістю, як перше; деякі, правда, хапали, але знов випускали живих на волю; перелякані пуголовиці удирали д берегови непроворно, ліниво та по дорозі усе знайшла ся аматорка, що одну або другу поглотила й на правду зіла.

*

*

*

Пішла черга тепер на лінів: в окремім просторім басені на самій середині стояв два дециметри під водою великий — пів метра в промірі — круг на дубовій ковбиці; на нім клалося хлібеня з солоду і з червів, досить велике, от так як добрий наголовач. Потішно було глядіти, коли очеретові кущі зашуміли, а з них стали виринати лини під верх що бурі жирненькі котики й стали підкрадати ся д столови; з початку обережно, а опісля що-раз смілійше рвали корм з круга й удирали, крили ся в спід, у глибину. Часом годі й завважити, як старшина розірве бохонець, у мить розірве, а молодші тільки дрібки збирають, та ще й над тим друкуться; молодші лізли з обережністю на круг і не втікали; лише товпили ся по кругу, поки усього не позбирали до чиста. Не потреба ні дзвонити, ні кликати: риба видить бисто і в воді й на березі, а ще більше вразлива на всякий рух, що уділяєть ся воді, де жиє; кинеш корм у воду, найтяжше, щоби одна, а за нею ціла громада...

Сторож Ільо не поминув і сим разом лінів; він як-раз держав у руках прилагоджений книш, завинений в платину й говорив:

— А тепер іще прошу пана і тих нічних потайників треба ущедрити за одним заходом; вони також не від мачухи; а сими днями нанесли стілько ікри, там здовж цілого берега по тій зелени насіяли, насіяли благодать божу.

Та от до кормлення лінів не прийшло. Хлопці скаламутили воду, нехотя сколотили. Куртий цікавенький до всего Юрко Сучок, прозваний „перепеличкою“, хотів краще усему придивити ся і заліз у діжу, що „мочила ся“ при березі. В діжі було йому вигідненько сидіти і звідти мав усю чудасію на пострічу; звідси приглянув ся усему точнісенько — далеко ліпше як його товариші з берега; а навіть сего найбільшого

коропа-патріярха кілька разів рукою діткнув ся; так добре в діжи було, що ліпше й годі, що й товариші позавидували; вони то, зависники, посунули діжу від берега, але так жартом недалечко; Бантромій Печух друлив лопатою з такою силою, що діжа поплила з Юрцьом Сучком, поплила з перепеличкою просто на саму середину саджавки. Юрцьо куртенький став із румяного блідий що смерть; ні живий, ні мертвий сидів у діжи, смотрив на весь збір на березі, застрашеними очима смотрив. Хто як хто, а вже він найліпше розумів, над якою пропастию уносить ся і що йому грозило. Під діжею глибока вода на три метри, а там дальше вікнище ветхої керниці, правда, забите дошками, але могло бути й не забите; та він куртенький про те знав добре і нераз розказував кожному про ту безодню, а тепер сам над нею в діжи плавав, уносив ся.

— До Америки, перепеличко?... До Америки, довбенько, серденько, без пашпорту? — кричав перший сторож Ільо. — А що, я тобі не говорив, не лізь у діжу, бо в біду залізеш. Плавай-же тепер, плавай до Канади... Видиш, де його занесло, де ним вергло на таку глибіню... Рухай ся тільки, рухай, а гнеть підеш на дно і звідтам будеш тільки пускати бульочки носом.

Маленький Юрцьо Сучок дійсно почав у діжи непокоїти ся; пруднув собою раз, другий, діжа заколисалася на боки; раз похилилася в один бік, аж водою до середини хлюпнуло; але з місця не рушала ся ні д сему, ні д тому берегови.

Стали хлопці наганяти з берега воду руками, діжа знову заколисалася, обернула Сучка плечима до них, усе на тім самім місци.

— Лишіть ту немудренну роботу — каже учитель. — Хочете, щоби плив під той беріг? А куди він там вилізе?..

Узяв сторож свою „шуфлю“ з довгим держакон, нагнав сильну струю води на діжу і удало ся: діжа причалила з вагою до берега, маленький Юрцьо Сучок станув ногами на суши.

— Наїв ся страху? — спитав учитель.

— Не дуже... тільки серце товчить ся, мало не вискочить.

— Но, видиш, слава Богу, що з родом зійшов ся, — сказав сторож Ілю.

Хлопці знову віджили, стали величати сторожа за те, що спас Юрця від неминучої смерти. Вони стали йому приговорювати, що з нього міг бути чудесний мореплавець.

— Гадаєте, може не їздив — решетив ся сторож — два рази в Америку, туди й відтам переплив, мої мудренники і то в більшім човенці від сеї діжи, і то ще в зелізнім.

— А як ви, Ілю, думаєте, чи зелізна діжа такої величини, як ось наща деревляна, плавала-б по саджавці? — спитав учитель. Він хотів, щоби його любчики говорили про те, на що гляділи, а не про те, чого не виділи.

— Поплине так само, як і деревляна — відповів рішучо Ілю сторож.

Заклекотіло як на базарі: кождий стримував сміх у собі, Бантроній лиш на все горло загудів: гу! гу! гу!

— А диви, диви на великана сонливого, як загудів не небесною трубою — сказав сторож уже подразнений. — Що-ж смішного зіли?

— Ви, Ілю, не сердьте ся: діжа зелізна того самого об'єму утоне — каже один.

— Утоне... утоне... ні! не утоне.

— Тої самої величини?..

— Тої самої...

— Яким чудом?

— А таким чудом, коли зладить ся її так, як має бути.

— Навчїть!

— Наука проста: возьміть стілько зеліза на вагу, кілько важить та діжа, а з сего зеліза дайте зробити судину тої самої величини, що ся діжа, а буде плавати з Сучком так само, як деревляна.

Сторожів висновок хоч і був ясний як сонце, все-ж хлопцям здавало ся, що Ільо промахнув ся і навіть учителеви давали причину догадувати ся, про своє переконанє: сторож ляпнув дурницю. Так по крайній мірі можна було міркувати з їх нерішучої відповіді. Вони читали з очий учителя, що сказати: „так“ чи „ні“, а в кінці по приміру ма.ого Юрця Сучка сказали: ні!... Десятки питань і стілько-ж відповідей зродило ся з того „ні“, аж усім стало зрозумілим, що сторож не помилив ся та що він розумів дуже добре закон Архимеда.

— Діжа важить, припустім, десять кільограмів — поясняв учитель — зрозуміли?

— Дуже добре.

— А містить у собі сто літрів.

— І то ясне нам усім.

— Возьміть-же десять кільограмів зеліза і веліть собі з нього зробити тої самої величини діжу, що ся деревляна: кілько-ж та зелізна буде важити?

— Десять кільограмів.

— А її обєм?

— Сто шестїнних дециметрів, значить сто літрів.

— Занурить ся в воду якою частию обєму?

— Десятою частию: випре тільки десять літрів води.

Сторож заликував у душі, що його сим разом було на верху.

— Прошу пана, уже давно перша минула, — закінчив він, коли хлопці стали розходити ся — шкода грудий, шкода здоровля... Роби, надроби, одна подяка... Фільософів і адвокатів не поробите з них, а як підуть до Америки, там нові антифони будуть співати.

— Жаль, що ви, Ілюню, не зістали паном професором — відозвав ся один з громади.

— А котрий то. котрий... такий язичник? — спитав сторож гнівно.

— Всі! — гукнуло йому кількадесять на прощанє.

— Тааак? Всі язичники, всі?... То жаль... Я би то вас учив, як ту собаку, що мяса не хотіла, а потому з редьки лупу їла. Пріли би ви, пріли під моїми руками, до гробової дошки тямили-б мої поученя. Стебелинку на вулиці прятали би за пазуху і говорили: „Професор Ілія хоче, щоби було всюди чисто“. А писарі то з вас, малярі, артисти... Всюди по мурах, по лавках і там... там... по дошках тьфу! з вами... Пописав би я вам, помалював, тремтіли би ви, як лист на осиці. От як би я вас фрицував! — так закінчив сторож свої немонаші поученя, а хлопці уже були за брамою; вони жили житєм своєї безжурної молодости.

О П О В І С Т К А.

Українсько-руська Видавнича Спілка видала досі отсі книжки :

В першій серії :

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Дезертир інші оповідання (1·20)	1·60	Кор.
2. Іван Франко. Поеми (1·20)	1·60	"
3. О. Кобилянська. Пожора і інші опов. (1·00)	1·40	"
4. Ію де Мопасан. Дика пані і інші оп. (0·90)	1·30	"
5. І. Франко. Полуйка і інші борисл. оп. (1·00)	1·40	"
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші оп. (1·20)	1·60	"
7. Кнут Гамсун. Голод. Роман (1·80)	2·20	"
8. Леси Українка. Думи і мрії. Поезії. (1·20)	1·60	"
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опові- даня (1·20)	1·60	"
10. У. Шекспір. Гамлет, принц данський (1·40)	1·80	"
11. Генрик Понтоннідан. Із хат. Оповід. (1·00)	1·40	"
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідання. (0·80)	1·20	"
13. Гергарт Гаутман. Візник Геншель (1·20)	1·60	"
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповідання (1·20)	1·60	"
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха (1·00)	1·40	"
16. Панас Мирний. Лихі люди (1·00)	1·40	"
17. В. Короленко. Судний день (0·80)	1·20	"
18. У. Шекспір. Макбет (1·20)	1·60	"
19. Е. Іудков. Уріель Акоста (1·00)	1·40	"
20. У. Шекспір. Коріолан (1·40)	1·80	"
21. М. Яцків. В царстві сатани (1·20)	1·60	"
22. Панас Мирний. Морозенко (0·50)	0·90	"
23. Леся Мартович. Нечитальник (1·20)	1·60	"
24. М. Коцюбинський. По людському (1·60)	2·00	"
25. В. Оркан. Скапаний сьвіг, драма (0·60)	1·00	"
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі (1·20)	1·60	"
27. У. Шекспір. Юлій Цезар (1·20)	1·60	"
28. Л. Толстой. Відроджене (3 томи) (3·20)	3·60	"
29. Е. Гавлічек-Боровский. Вибір поезій (1·20)	1·60	"
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина (1·40)	1·80	"
31. І. Франко. Коваль Бассім (1·20)	1·60	"
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра (1·40)	1·80	"
33. Е. Тимченко. Калевала, фінська епопея (2·60)	3·00	"
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповід. (1·00)	1·40	"
35. У. Шекспір. Багато галасу в нечеви (1·20)	1·60	"
36. Іван Франко. Сім казок, новелі (1·00)	1·40	"
37. С. Воробкевич. Над Прутом, поезії (1·20)	1·60	"
38. У. Шекспір. Ромео і Джульєта (1·40)	1·80	"
39. Е. Сроковський. Оповідання (1·00)	1·40	"
40. А. Бринський. Пальмове гілле (1·60)	2·00	"
41. О. Кониський. Молодий вік М. Одинця (1·60)	2·00	"
	на ліпшій папері	3·00

42. Гюде Мопасан. Горля і інші оповід.	(0-90)	1-30	Кор.
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповід.	(1-60)	2-00	"
44. У. Шекспір. Король Лір	(1-40)	1-80	"
45. Д. Лузянович. За Кадильну, повість	(2-60)	3-00	"
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц.	(0-80)	1-20	"
47. І. Франко. Захар Беркут	(1-20)	1-60	"
48. У. Шекспір. Міра за міру	(1-00)	1-40	"
49. М. Коцюбинський. Поєдинок і ин. оп.	(1-60)	2-00	"
50. О. Стороженко. Марко проклятий . . .	(1-00)	1-40	"
51. С. Ковалів. Риболови	(1-60)	2-00	"
52. Марко Вовчок. Народні оповідання, т. I.	(1-60)	2-00	"
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідання.	(2-60)	3-00	"
54. Е. Ярошинська. Перекинчики	(2-20)	2-60	"
55. В. Винниченко. Повісти й оповід. . .	(2-60)	3-00	"
56. Л. Мартович. Хитрий Панько	(1-10)	1-50	"
57. В. Вересасв. Записки лікаря	(2-60)	3-00	"
58. М. Вовчок. Народні оповідання. Т. II.	(1-60)	2-00	"
59. М. Горький. Мальва і інші опов.	(2-10)	2-50	"
60. М. Дерлиця. Композитор і ин. опов.	(1-60)	2-00	"
61. В. Заср. Легенди	(2-00)	2-40	"
62. А. Чехов. Змора і інші опов.	(2-00)	2-40	"
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та інші оповідання	(1-40)	1-80	"
64. Д. Лувіянович. Від кривди, повість	(1-60)	2-00	"
65. А. Чайковський. Оповідання	(1-60)	2-00	"
66. Марко Вовчок. Народні опов. т. III.	(3-40)	3-80	"
67—68. І. Левицький. Хмари	(4-40)	4-80	"
69—70. Е. Золя. Жерміналь	(5-60)	6-00	"
71. О. Маковей. Оповідання	(2-60)	3-00	"
72. І. Франко. На лоні природи	(3-20)	3-60	"
73. Кар. Кавцкі. Народність і її початки	(0-60)	1-00	"
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах	(0-50)	0-90	"
75. Фр. Енгельс. Початки родини	(1-50)	1-90	"
76. Ш. Сеньобб. Австрія в XIX століттю	(0-80)	1-20	"
77. В. Булзюновський. Хлопська посілість	(2-00)	2-40	"
78. Е. Флямарион. Про небо	(2-00)	2-40	"
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано) . .		1-80	"
80. С. Степяк. Підземна Росія	(3-00)	3-40	"
81. Адріян. Аграр. процес у Добростанах	(1-00)	1-40	"
82. І. Тен. Фільософія штуки	(1-00)	1-40	"
83. Дж. Інгрем. Історія політ. економії	(3-60)	4-00	"
84. Е. Феррієр. Дарвінізм	(1-30)	1-70	"
85. Й. Конрад. Національна економія . . .	(1-90)	2-30	"
86. В. Стефанік. Моє слово, оповідання.	(3-60)	4-00	"
87. Ж. Масперо. Старинна історія східних на- родів, т. I.	(2-40)	2-80	"
88. М. Коцюбинський. У грішний світ	(1-60)	2-00	"
89. М. Карсв. Фільософія культурної й со- ціальної історії XIX ст.	(2-40)	2-80	"
90. О. Кобилянська. До світа. Новелі	(2-40)	2-80	"
91. О. Авдикевич. Моя популярність	(2-20)	2-60	"
92. Е. Фрас. Нарис геології	(1-20)	1-60	"

93	Б. Ленкий. Кара та інші оповідання	(2 00)	2-40	Кор.
94—95.	П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	(4 00)	4 40	"
96.	Г. Байрон. Чайльд Гарольд	(1 40)	1-80	"
97.	М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм	(1-60)	2-00	"
98.	Марк Твайн. Том Сосер	(2-60)	3—	"
99—100.	Е. Шірер. Політ. іст Палестини	(3-10)	3.50	"
101.	Г. Франко. Місія. Чума. Казки і сатири	(3-40)	2.80	"
102.	З. Гінтер. Історія геогр. відкрить у XV—XVI ст.	(1-80)	2-20	"
103.	Л. Толстой. Козаки	(2-00)	2-40	"
104—105.	М. Драгоманів. Листи до Ів. Франка і інших, т. I	(3-00)	3-40	"
106.	В. Самійленко. Україні. Поезії	(1-60)	2-00	"
107.	Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	(2-00)	2-40	"
108.	Г. Франко. Маніпулянтка	(2-00)	2-40	"
109.	Р. Ерінґ. Боротьба за право	(1-00)	1-40	"
110.	А. Володиславич. Орли, комедія	(1-80)	2 20	"
111.	Г. Франко. Voce constrictor.	(1-80)	2-20	"
112.	М. Драгоманів. Листи до Івана Франка і інших, т. II	(4-00)	4-40	"
113.	Іван Франко. Лис Микита	(1-00)	1 40	"
114.	Граф де Ке де Сент Емур. Анна Русинка, королева Франції	(0-40)	0-80	"
115.	Г. Гайне. Фальорентійські ночі	(1 00)	1-40	"
116.	Ів. Франко. Нарис історії української літератури	(3-60)	4-00	"
117.	С. Ковалів. Похрестник і ин. оповід.	(2-20)	2-60	"
118.	Ів. Франко. Молода Україна	(1-60)	2-00	"
119.	Ів. Франко. Учитель, драма	(0-70)	1-10	"
120.	Л. Журбенко. Філістер	(3 00)	3-50	"
✓121.	С. Ковалів. Чародійна скрипка, опов.	(1-20)	1-60	"
✓122.	С. Ковалів. Писанка	(1-80)	2 00	"
✓123.	С. Ковалів. В остатній лавці.	(2.00)	2.40	"
124.	Г. Франко. Давне й нове, поезії	(3-00)	3-40	"
125.	А. Крисський. Андрій Лаговський.	(2-60)	3 00	"
126.	Г. Франко. Украдене щастя, драма	(0 56)	0-96	"
127.	М. Яцків. Огні горять	(2-10)	2-50	"
128.	Б. Віхер. Початки народ. господарства	(1-70)	2-10	"
129.	О. Нижанковський. Українсько-руський співаник з нотами	(1-80)	2-20	"
✓130.	С. Ковалів. Щаслива бабуна.	(друкуєть ся)		
131.	Гр. Коваленко. Гуморески	(друкують ся)		
132.	М. Коцюбинський. Дебют, опов.	(друкують ся)		
133.	В. Гнатюк. Народні казки.	(друкують ся)		